

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАРЦІНКІВ РУСЛАН РОМАНОВИЧ

УДК 340.11

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ
ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і
правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора
філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів
і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Р.Р.Марцінків

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник (консультант):
Андрухів О.І.
доктор юридичних наук, доцент

Івано-Франківськ – 2020

АНОТАЦІЯ

Марцінків Р.Р. Правові засади створення та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – ПВНЗ Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, 2020.

Дисертація присвячена вивченню історичних умов створення й еволюції Служби безпеки ОУН та формуванню правової оцінки покладених на неї владних функцій та способів їх здійснення. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється кількома причинами. По-перше, проведені дослідження дасть змогу об'єктивно підійти до розкриття національної традиції державотворення і продемонструвати, що українці після поразки Національно-демократичної революції 1917–1921 рр. не відмовлялися від ідеї відновлення власної держави. По-друге, діяльність і концепція організації органів влади ОУН, зокрема Служби безпеки, відповідала засадам формування виконавчої гілки влади, що в умовах підпілля та відкритої збройної боротьби поєднувала широкі функції – від розвідувальної і слідчо-оперативної до судової та ідеологічної. По-третє, вдасться сформулювати правову оцінку діям СБ ОУН, які були вчинені в процесі реалізації покладених на неї функцій. Суспільна актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється потребою об'єктивного і неупередженого розкриття повноважень, статусу та діяльності Служби безпеки ОУН, що сприятиме врегулюванню суспільної дискусії, яка під впливом радянських стереотипів асоціює діяльність представників українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. з колаборантами, фашистами, а самі визвольні змагання кваліфікуються як антидержавні. Аналіз теоретичної бази дозволив констатувати, що на сьогоднішній час відсутні дослідження у яких розкриваються правові засади організації та діяльності СБ ОУН, що ще більше актуалізує подібне дослідження.

Виходячи із поставленої мети та виокремленої актуальності, в дисертації: з'ясовано ступінь наукового дослідження проблеми діяльності СБ ОУН, стан

джерельної бази та сформовано методологічні підходів до правової оцінки цієї владної інституції; охарактеризовано історико-правові обставини та умови створення й еволюції Служби безпеки ОУН як органу влади; визначено правове становище та функціональне спрямування повноважень СБ ОУН; розкрито підходи до реалізації кадрової та організаційної політики відомства; кваліфіковано характер і юридичну силу функцій, якими наділялася СБ ОУН; встановлено особливості реалізації розвідувальної та контррозвідувальної діяльності СБ ОУН; охарактеризовано правові засади реалізації слідчо-оперативної та організаційної роботи СБ ОУН; кваліфіковано систему судочинства, яка реалізовувалася СБ ОУН.

Автором аргументовано, що Служба безпеки ОУН за своїм статусом була повноцінним органом влади та на правах окремого міністерства була включена до складу Українського Державного Правління Української Самостійної Соборної Держави. Функції, які покладалися на Службу безпеки ОУН, реалізовувалися у двох ключових напрямках: зовнішньому – військовому та внутрішньому – правоохоронному. Їх практична реалізація здійснювалася крізь призму розвідувальної, контррозвідувальної, слідчо-оперативної та судової компетентностей. Практичні дії СБ ОУН, незважаючи на їх каральний характер, відповідали принципам організації «мілітарної держави» та умовам визвольної боротьби українців середини ХХ ст. за право на національне самовираження. Визначено, що Служба безпеки виявилася найбільш дієвою в організаційному плані владною інституцією ОУН, яка функціонувала як в умовах військових дій, так і в часі підпільної боротьби з радянськими органами НКВС–НКДБ впродовж 1939–1951 рр. Реалізовані СБ ОУН розвідувальна, контррозвідувальна, слідчо-оперативна та судові функції здійснювалися на підставі чітких правових засад з дотриманням процесуальних норм, правил і правових наслідків. Дієвість цього органу влади доводить правомірність проголошеної ОУН держави та зрілість державотворчої концепції, які реалізовували українські націоналісти у середині ХХ ст.

Аналіз теоретичної і джерельної бази, а також широкий методологічний апарат, дозволили сформулювати авторські висновки та узагальнення стосовно

правових засад організації та діяльності СБ ОУН. Наявну теоретичну базу дослідження, на підставі проблемно-хронологічного підходу поділено на діаспорну, радянську, сучасну українську та іноземну. При цьому чітко виділяються два діаметрально протилежні підходи до кваліфікації статусу та дій ОУН – прихильники та критики. Звертається увагу і на притаманний для обох напрямків суб'єктивізм, адже надмірна ідеологізація діяльності ОУН є наслідком відверто шовіністичного і стереотипного підходу до українського визвольного руху середини ХХ ст., як антидержавного, фашистського.

Визначено, що створення СБ ОУН обумовлювалося рядом об'єктивних чинників, у тому числі й правового характеру. Концепція національної держави, яку пропагувала Організація Українських Націоналістів, мала бути результатом визвольної боротьби та збройного опору радянській владі, яка на осінь 1939 р. окупувала усі етнічні українські землі, окрім Закарпаття. Акт відновлення Української Держави, проголошений 30 червня 1941 р., не тільки підтвердив ці устремління, а й вказав на історико-правову традицію українського державотворення часів національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Проголошена Українська Самостійна Соборна Держава хоч і не стала повноцінним державним утворенням і була ліквідована німецькими військовими, продемонструвала не тільки тяглість українських визвольних змагань за відродження національної держави у ХХ ст., а й дієвість підходів і практики організації владних інституцій, зокрема Служби безпеки.

Підставою для кваліфікації Служби безпеки ОУН як виконавчого органу влади є численні інструкції, положення та вказівки, що видавалися центральним проводом ОУН і визначали сферу повноважень, компетенції та функції цього безпекового органу. Створена у 1939–1940-х рр. з метою захисту керівників ОУН, інституція у 1941–1945 рр. не тільки інституційно оформилася, а й отримала набір функцій, які реалізовувалися під час наступних років. До ключових функцій СБ ОУН належали: розвідувальна, контррозвідувальна, слідчо-оперативна, судова, ідеологічна та просвітницька. На практиці це був правоохоронний орган, який дбав не тільки про безпеку лідерів ОУН, а й займався попередженням диверсійної

роботи радянських і німецьких спецслужб чи польського націоналістичного підпілля. Правовий статус СБ ОУН як органу державної влади підтверджує і ефективна організаційна структура та чітке регулювання функціональних обов'язків її співробітників.

Широкий функціонал, що покладался на СБ ОУН, міг бути реалізований тільки завдяки ефективно організованій кадровій роботі. Штатно-організаційна структура СБ ОУН визначалася умовами постійної боротьби, а тому до кадрів цієї інституції ставилися не тільки вимоги до фізичної і психологічної підготовки, вони проходили регулярну процедуру підготовки і перевірки на відповідність професійним вимогам. Під час підготовки співробітників СБ ОУН використовувалися кращі практики роботи радянських, німецьких, європейських і навіть американських силових органів. Закономірно, що ключовими були методи підготовки органів НКВС–НКДБ, матеріали роботи яких вилучалися в ході диверсійних заходів чи успішних боїв.

Даючи правову оцінку реалізації основних владних функцій СБ ОУН, встановлено, що на практиці реалізація розвідувальної і контррозвідувальної діяльності реалізовувалася через спостереження за переміщенням Червоної армії, партизанських з'єднань, роботою органів НКВС, місцевою адміністрацією, контроль за переселенцями зі східних регіонів, які прибули на захід з осені 1939 р. Після літа 1941 р. СБ ОУН здійснювала моніторинг за переміщенням німецьких військ та дій окупаційної влади, боротьбу з польським націоналістичним підпіллям, а також іншими українськими націоналістичними рухами («мельниківці»). Постійно вивчалися настрої населення, їх підтримка і ставлення до ОУН, позиції релігійних громад, працівників фабрик і заводів, морально-психологічний стан членів підпілля. Показником ефективності розвідувальної та контррозвідувальної діяльності можуть слугувати звіти радянських спецслужб, які гідно оцінювали роботу СБ ОУН.

Аналіз теоретичної і джерельної бази доводить, що слідчо-оперативна робота відбувалася в чіткому правовому полі, навіть за відсутності класичних нормативно-правових актів чи кодексів, які б регламентували процедуру допиту, ведення

слідства, встановлення провини. Це досягалося завдяки вдалій організаційній роботі, адже функціонував апарат секретарів та архіваріусів, які облікували та зберігали слідчі матеріали, протоколи допитів, судові рішення.

Нетиповими для СБ ОУН була судова, просвітницька та ідеологічна робота. Перша була аналогом військово-польового суду і активно використовувала засудження осіб до смертної кари, розглядаючи це, як засіб ідеологічного тиску на учасників націоналістичного підпілля. Це був вкрай негативний досвід і антигуманна практика з боку СБ ОУН. Проаналізовані протоколи судових рішень свідчать, що система судочинства СБ ОУН не реалізовувалася повноцінно по відношенню до цивільних осіб через умови підпільної діяльності, а здійснювалася виключною з метою ідеологічного впливу як на особовий склад ОУН, так і цивільне населення в межах впливу націоналістичного руху.

Аргументовано тезу, про те, що створення та діяльність СБ ОУН відбувалося в рамках реалізації українцями права націй на самовизначення. Правомірність діяльності Служби безпеки ОУН визначається як із правової точки зору, адже 30 червня 1941 р. було оприлюднено Акт відновлення Української Державності, так й історичної – чітко визначалось правонаступництво з Українською Народною Республікою, а боротьба проти антидемократичних радянського і нацистського режимів була тотожною визвольним змаганням народів Центрально-Східної Європи часів Другої світової війни. Досвід діяльності СБ ОУН демонструє зрілість державницьких ідей українських націоналістів та наявність досвіду в процесі організації органів влади, які змогли ефективно функціонувати навіть в умовах підпілля.

Ключові слова: Служба безпеки, нормативний акт, повноваження, ОУН, розвідувальна діяльність, слідчо-оперативна діяльність, судочинство, УССД.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про
апробацію результатів дисертації**

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Марцінків Р. Р. Визначення правового статусу та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 356–362.
2. Марцінків Р. Р. Правова оцінка слідчо-оперативної діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. Університетські наукові записки. *Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. Вип. 12. С. 297–301.
3. Марцінків Р. Р. Правові засади здійснення розвідувальної діяльності службою безпеки організації українських націоналістів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 99–104.
4. Марцінків Р. Р. Специфіка розвідувальної та контррозвідувальної діяльності служби безпеки організації українських націоналістів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. Випуск 54. Т. 2. С. 84–89.
5. Марцінків Р. Р. Правовий зміст компетенції та повноважень Служби безпеки ОУН. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. Том. 31 (70), 2020. № 4. С. 14–18.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

6. Марцінків Р. Р. Структура та повноваження керівництва і членів служби безпеки ОУН. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 82-87.

Друковані тези, доповіді та інші матеріали наукових конференцій:

7. Марцінків Р. Р. Просвітницька, виховна та ідеологічна діяльність СБ ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 17 травня 2019 року)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 392-394.

8. Martsinkiv R. R. Educational and awareness-raising function and means of interaction of the Security service of the Organization of Ukrainian Nationalists with the civilian population. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. P. 330-334. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/EURASIAN-SCIENTIFIC-CONGRESS_12-14.07.20.pdf.

9. Марцінків Р. Р. Особливості реалізації судової функції Службою безпеки ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 року)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. С. 336-338.

10. Марцінків Р. Р. Правове регулювання розвідувальної функції служби безпеки ОУН. Стан та перспективи розвитку юридичної науки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 4-5 вересня 2020 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 11-14.

SUMMARY

Martsinkiv R.R. Legal basis for the establishment and activities of the Security Service of the Organization of Ukrainian Nationalists. – *On the rights of the manuscript*.

Dissertation for the degree of Candidate of Judicial Sciences in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; the history of political and legal studies. – Private Higher Educational Institution King Danylo University, Ivano-Frankivsk, 2020.

The dissertation is devoted to the study of the historical conditions of creation and evolution of the OUN Security Service and the formation of a legal assessment of the power functions assigned to it and the ways of their implementation. The relevance of the studied problem is due to several reasons. First, the study will allow us to objectively approach the disclosure of the national tradition of state-building and show that Ukrainians after the defeat of the National Democratic Revolution of 1917-1921 did not abandon the idea of restoring their own state. Secondly, the activities and concept of the

organization of the OUN authorities, in particular the Security Service, corresponded to the principles of forming the executive branch of government, which in the underground and open armed struggle combined broad functions – from intelligence and investigative to judicial and ideological. Thirdly, it will be possible to form a legal assessment of the actions of the OUN Security Service that were committed in the process of implementing the functions assigned to it. The public urgency of the problem is due to the need for objective and impartial disclosure of the powers, status and activities of the OUN Security Service, which will help resolve the public debate, which under the influence of Soviet stereotypes associates the Ukrainian national liberation movement in the mid-twentieth century. with collaborators, fascists, and the liberation struggles themselves qualify as anti-state. The analysis of the theoretical basis revealed that currently there are no studies that reveal the legal basis for the organization and activities of the OUN Security Service, which further actualizes such a study.

Based on the set and selected relevance, in the dissertation: the degree of scientific research of the problem of the OUN Security Service, the state of the source base and methodological approaches to the legal assessment of this power institution are formed; the historical and legal circumstances and conditions of creation and evolution of the OUN Security Service as a body of power are characterized; the legal status and functional direction of the OUN Security Service powers have been determined; approaches to the implementation of personnel and organizational policy of the department are revealed; the nature and legal force of the functions assigned to the OUN Security Service were qualified; the peculiarities of the OUN Security Service's intelligence and counterintelligence activities have been established; the legal bases of realization of investigative-operative and organizational work of SB OUN are characterized; the system of justice implemented by the OUN Security Service was qualified.

The author argues that the OUN Security Service by its status was a full-fledged body of power and as a separate ministry was included in the Ukrainian State Board of the Ukrainian Independent Conciliar State. The functions entrusted to the OUN Security Service were implemented in two key areas: external – military and internal – law

enforcement. Their practical implementation was carried out through the prism of intelligence, counterintelligence, investigative and judicial competencies. The practical actions of the OUN Security Council, despite their punitive nature, corresponded to the principles of organizing a «military state» and the conditions of the liberation struggle of Ukrainians in the mid-twentieth century. for the right to national self-expression. It was determined that the Security Service proved to be the most organizationally effective OUN institution of power, which functioned both in the conditions of hostilities and during the underground struggle with the Soviet NKVD-KGB during 1939–1951. operational and judicial functions were carried out on the basis of clear legal principles in compliance with procedural norms, rules and legal consequences. The effectiveness of this body of government proves the legitimacy of the proclaimed OUN state and the maturity of the state-building concept, which was implemented by Ukrainian nationalists in the middle of the twentieth century.

Analysis of the theoretical and source base, as well as a broad methodological apparatus, allowed to form the author's conclusions and generalizations about the legal basis of the organization and activities of the OUN Security Council. The existing theoretical basis of the study, based on the problem-chronological approach, is divided into diasporic, Soviet, modern Ukrainian and foreign. At the same time, two diametrically opposed approaches to the qualification of the status and actions of the OUN are clearly distinguished - supporters and critics. Attention is also drawn to the subjectivism inherent in both directions, as the excessive ideologizing of the OUN's activities is the result of an openly chauvinistic and stereotypical approach to the Ukrainian liberation movement of the mid-20th century as anti-state, fascist.

It was determined that the creation of the OUN Security Council was conditioned by a number of objective factors, including legal ones. The concept of the nation-state, promoted by the Organization of Ukrainian Nationalists, was to be the result of the liberation struggle and armed resistance to the Soviet government, which in the autumn of 1939 occupied all ethnic Ukrainian lands except Transcarpathia. The Act of Restoration of the Ukrainian State, proclaimed on June 30, 1941, not only confirmed these aspirations, but also pointed to the historical and legal tradition of Ukrainian statehood

during the national-democratic revolution of 1917–1921. and was liquidated by the German military, demonstrated not only the longevity of the Ukrainian liberation struggle for the revival of the nation-state in the twentieth century, but also the effectiveness of approaches and practices of organizing government institutions, including the Security Service.

The basis for the qualification of the OUN Security Service as an executive body is the numerous instructions, regulations and guidelines issued by the OUN central leadership and defining the scope of powers, competencies and functions of this security body. Established in 1939-1940 to protect the leaders of the OUN, the institution in 1941-1945 not only became institutionalized, but also received a set of functions that were implemented in the following years. The key functions of the OUN Security Council included: intelligence, counterintelligence, investigative and operational, judicial, ideological and educational. In practice, it was a law enforcement agency that not only cared about the security of OUN leaders, but also prevented the subversive work of Soviet and German intelligence services or the Polish nationalist underground. The legal status of the OUN Security Service as a body of state power is confirmed by the effective organizational structure and clear regulation of the functional responsibilities of its employees.

The broad functionality relied on by the OUN Security Council could be realized only through effectively organized personnel work. The staffing and organizational structure of the OUN Security Service was determined by the conditions of constant struggle, and therefore the staff of this institution was not only subject to physiological or psychological requirements, they underwent a regular procedure of training and testing for compliance with professional requirements. The best practices of the Soviet, German, European, and even American law enforcement agencies were used in the training of OUN Security Service personnel. Naturally, the key were the methods of training the NKVD-NKDB, the materials of which were seized during sabotage or successful battles.

Giving a legal assessment of the implementation of the main functions of the OUN Security Service, it was established that in practice the implementation of intelligence and counterintelligence activities was carried out through monitoring the movement of the

Red Army, guerrilla units, the NKVD, local administration, control of migrants from eastern regions. event since the autumn of 1939. After the summer of 1941, the OUN Security Service monitored the movement of German troops and the actions of the occupying power, the struggle against the Polish nationalist underground, as well as other Ukrainian nationalist movements (the Melnikites). The moods of the population, their support and attitude to the OUN, the positions of religious communities, workers of factories and plants, and the moral and psychological condition of members of the underground were constantly studied. The lack of practical implementation of intelligence and counterintelligence activities. An indicator of the effectiveness of intelligence and counterintelligence activities can be the reports of the Soviet secret services, which praised the work of the OUN Security Service.

The analysis of the theoretical and source base proves that the investigative and operational work took place in a clear legal field, even in the absence of classical regulations or codes that would regulate the procedure of interrogation, investigation, guilt. This was achieved due to successful organizational work, as there was a staff of secretaries and archivists who recorded and stored investigative materials, interrogation records, court decisions.

Judicial, educational and ideological work was atypical for the OUN Security Service. If the former was an analogue of the court-martial and actively used the sentencing to death, which was seen as a means of ideological pressure on members of the nationalist underground. It was an extremely negative experience and inhumane practice on the part of the OUN Security Service. The analyzed protocols of court decisions show that the system of justice of the OUN Security Service was not fully implemented in relation to civilians due to underground activities, but was carried out solely for ideological influence on both OUN personnel and civilians within the nationalist movement.

The thesis is substantiated that the creation and activity of the OUN Security Service took place within the framework of the realization by Ukrainians of the right of nations to self-determination. The legitimacy of the OUN Security Service is determined both from a legal point of view, because on June 30, 1941 the Act of Restoration of

Ukrainian Statehood was published, as well as the historical one – the succession with the Ukrainian People's Republic was clearly defined, and the struggle against anti-democratic Soviet and Nazi regimes was identical. Central and Eastern Europe during World War II. The experience of the OUN Security Service demonstrates the maturity of the state ideas of Ukrainian nationalists and the presence of experience in the process of organizing the authorities, which were able to function effectively even in the underground.

Keywords: Security Service, normative act, powers, OUN, intelligence activity, investigative-operational activity, legal proceedings, USSD.

PUBLISHER'S PUBLICATION LIST

Articles in scientific professional editions of Ukraine:

1. Martsinkiv R. R. Vyznachennia pravovoho statusu ta diialnosti Sluzhby bezpeky Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. *Yurydychnyi visnyk*. №3, 2020. S. 356-362.

2. Martsinkiv R.R. Pravova otsinka slidcho-operatyvnoi diialnosti Sluzhby bezpeky Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. *Universytetski naukovi zapysky. Chasopys Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*. Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychi viddil Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, 2015. Vyp. 12. S. 297-301.

3. Martsinkiv R.R. Pravovyi zmist kompetentsii ta povnovazhen Sluzhby bezpeky OUN. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I.Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky*. Tom. 31 (70). №4, 2020. S. 14-18.

4. Martsinkiv R.R. Pravovi zasady zdiisnennia rozviduvalnoi diialnosti sluzhboiu bezpeky orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2018. Vypusk 2. Tom 2. S. 99-104.

5. Martsinkiv R.R. Spetsyfika rozviduvalnoi ta kontrrozviduvalnoi diialnosti sluzhby bezpeky orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pravo»*. 2019. Vypusk 54. T. 2. S. 84-89.

Articles in scientific professional editions of the foreign countries:

6. Martsinkiv R. R. Struktura ta povnovazhennia kerivnytstva i chleniv sluzhby bezpeky OUN. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. R. 82-87.

Scientific abstracts, reports and other materials of international and scientificpractical conferences:

7. Martsinkiv R. R. Prosvitnytska, vykhovna ta ideolohichna diialnist SB OUN. *Kontseptualni problemy rozvytku suchasnoi humanitarnoi ta prykladnoi nauky: materialy III Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho sympoziumu* (m. Ivano-Frankivsk, 17 travnia 2019 roku). Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychi viddil Universytetu Korolia Danyla, 2019. S. 392-394.

8. Martsinkiv R. R. Educational and awareness-raising function and means of interaction of the Security service of the Organization of Ukrainian Nationalists with the civilian population. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. P. 330-334. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/EURASIAN-SCIENTIFIC-CONGRESS_12-14.07.20.pdf.

9. Martsinkiv R. R. Osoblyvosti realizatsii sudovoi funktsii Sluzhboiu bezpeky OUN. *Kontseptualni problemy rozvytku suchasnoi humanitarnoi ta prykladnoi nauky: materialy IV Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho sympoziumu* (m. Ivano-Frankivsk, 15 travnia 2020 roku). Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychi viddil Universytetu Korolia Danyla, 2020. S. 336-338.

10. Martsinkiv R. R. Pravove rehuliuвання rozviduvalnoi funktsii sluzhby bezpeky OUN. *Stan ta perspektyvy rozvytku yurydychnoi nauky. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, m. Dnipro, 4-5 veresnia 2020 r. Dnipro: HO «Pravovy svit», 2020. S. 11-14.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	24
1.1. Генеза наукових досліджень діяльності Служби безпеки ОУН	24
1.2. Джерельна база проблеми	42
1.3. Методологічні засади дослідження та категорійно-понятійний апарат	52
Висновки до Розділу 1.	66
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВИЙ СТАТУС, КОМПЕТЕНЦІЯ І СТРУКТУРА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН	68
2.1. Правовий статус і організація діяльності Служби безпеки ОУН	68
2.2. Кадрове забезпечення Служби безпеки ОУН	90
2.3. Повноваження та функції СБ ОУН	101
Висновки до Розділу 2.	119
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВА ОЦІНКА ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СБ ОУН	121
3.1. Особливості розвідувальної та контррозвідувальної діяльності СБ ОУН	121
3.2. Слідчо-оперативна та організаційна діяльність СБ ОУН	141
3.3. Повноваження СБ ОУН як судової інстанції, ідеологічна та просвітницька складова її роботи	163
Висновки до Розділу 3.	176
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

Боївкар, есбіст – рядовий боєць Служби безпеки;

Боївка – структурний підрозділ Служби безпеки ОУН, найменша адміністративна та військова одиниця, у окремих випадках вона поділялася на рої (відділення);

Вишкіл – процедура військової та спеціальної підготовки учасників націоналістичного руху середин XX ст.;

Крайова екзекутива – виконавчий орган Крайового проводу Організації Українських Націоналістів;

«Мельниківці» – течія з представників Організації Українських націоналістів, яка дотримувалася ідеалів А.Мельника;

НКВС (МВС) – Народний комісаріат внутрішніх справ (Міністерство внутрішній справ);

НКДБ(МДБ) – Народний комісаріат державної безпеки (Міністерство державної безпеки);

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;

ОУН – Організація Українських Націоналістів. У нашому дослідженні ми застосовуємо назву ОУН до всього націоналістичного руху, що дотримувалося ідеалів С.Бандери, так званих «бандерівців»;

Референтура – основна структурна одиниця Служби безпеки ОУН, яка утворювалася на місцевому, районному та крайовому рівні. Відповідно існували районна та надрайонна референтури.

УССД – Українська Самостійна Соборна Держава.

ВСТУП

Актуальність теми. Українська історико-правова наука навіть в умовах незалежності не позбавлена численних рудиментів та стереотипів стосовно подій національного державотворення. Однією із найбільш дискусійних проблем серед науковців є діяльність Організації Українських Націоналістів та ідея відродження національної державності в середині ХХ ст. Утвердження постулату, що незалежна Україна є правонаступницею УРСР, цілковито нівелює усі державницькі устремління, а ідеї державотворення, що формувалися після 1921 р., розцінюються як антидержавні. У таких умовах актуальним видається питання вивчення правових засад організації ОУН, юридичної сили Акта відновлення Української Державності від 30 червня 1941 р., а також правового статусу владних інституцій на зразок Служби безпеки ОУН, які були протодержавними органами виконавчої влади з широкими функціями.

Наукова актуальність проблеми створення та діяльності Служби безпеки ОУН важлива з огляду на кілька причин. По-перше, вона дасть змогу об'єктивно підійти до розкриття національної традиції державотворення і продемонструвати, що українці після поразки Національно-демократичної революції 1917–1921 рр. не відмовлялися від ідеї відновлення власної держави. По-друге, діяльність і концепція організації органів влади ОУН, зокрема Служби безпеки, відповідає засадам формування виконавчої гілки влади, що в умовах підпілля та відкритої збройної боротьби поєднувала широкі функції – від розвідувальної і слідчо-оперативної до судової та ідеологічної. По-третє, це дозволить дати правову оцінку діям СБ ОУН, які були вчинені в процесі реалізації покладених на неї функцій.

Суспільна актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється потребою об'єктивного і неупередженого розкриття повноважень, статусу та діяльності Служби безпеки ОУН, що сприятиме врегулюванню суспільної дискусії, яка під впливом радянських стереотипів асоціює діяльність представників українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. з колаборантами, фашистами, а самі визвольні змагання кваліфікуються як антидержавні. Тільки утвердження у

суспільній свідомості, історичній пам'яті та правовій культурі норми про послідовність і неперервність національної традиції державотворення, наявність власної цілісної ідеї відродження і розвитку держави є критерієм готовності населення до утвердження норм громадянського суспільства, соціальної, правової держави.

Окремі питання, пов'язані з розкриттям причин, змісту та характеру діяльності Організації Українських Націоналістів та її структурних підрозділів, зокрема Служби безпеки, вивчалися такими українськими та іноземними вченими: Я. Антонюком, Д. Армстронгом, Г. Биструхіним, Д. Веденєєвим, М. Гавришко, П. Гай-Нижником, О. Гапєєвою, С. Грабом, Г. Грицюком, О. Добровольським, В. Єфименко, В. Ільницьким, І. Іллюшиним, О. Іщуком, І. Катчановським, А. Кентієм, З. Книшем, М. Ковалем, В. Ковальчуком, І. Ковальчуком, В. Косиком, О. Куриляком, О. Лисенком, Р. Лісовим, І. Мамонтовим, В. Масловським, П. Мірчуком, Г. Мотикою, М. Нагірняком, В. Огородніком, М. Пановим, Г. Папакіним, І. Патриляком, З. Пеленським, С. Петрухіним, Я. Примаченко, О. Резніком, М. Романюком, В. Сергійчуком, П. Содолем, Д. Способом, Н. Ходєєвою, В. Чередніченком, В. Щербатюком, А. Щесняком, М. Юшневичем та ін.

Однак правові засади організації та діяльності СБ ОУН залишилися поза увагою науковців, що ще більше актуалізує подібне дослідження. Історико-правовий характер цієї проблеми пояснюється тим, що недостатньо вивченими є історичні обставини та умови формування Служби безпеки ОУН, а діяльність цього силового органу вимагає об'єктивної і неупередженої правової оцінки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено в контексті науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила за напрямом «Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)» (державний реєстраційний номер: 0116U002342) та «Закономірності розвитку і функціонування правової держави» (державний реєстраційний номер:

0111U006673). Тема роботи відповідає Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженим постановою Загальних Зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, та перспективним напрямом кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями, перелік яких затверджено рішенням Президії Національної академії правових наук України від 18 жовтня 2013 року.

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є з'ясування історичних умов створення й еволюції Служби безпеки ОУН та правова оцінка покладених на неї владних функцій та способів їх здійснення. На основі поставленої мети сформульовано наступні *задачі*:

- з'ясувати ступінь наукового дослідження проблеми діяльності СБ ОУН, стану джерельної бази та формування методологічних підходів до правової оцінки цієї владної інституції;
- охарактеризувати історико-правові обставини та умови створення й еволюції Служби безпеки ОУН як органу влади;
- визначити правове становище та функціональне спрямування повноважень СБ ОУН;
- розкрити підходи до реалізації кадрової та організаційної політики відомства;
- кваліфікувати характер і юридичну силу функцій, якими наділялася СБ ОУН;
- встановити особливості реалізації розвідувальної та контррозвідувальної діяльності СБ ОУН;
- охарактеризувати правові засади реалізації слідчо-оперативної та організаційної роботи СБ ОУН;
- кваліфікувати систему судочинства, яка реалізовувалася СБ ОУН.

Об'єктом дослідження є процеси становлення і діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів у 1939–1951 рр.

Предмет дослідження – норми права, функції та правові наслідки діяльності СБ ОУН.

Хронологічні рамки наукового дослідження охоплюють 1939–1951 рр. Нижня межа – час організаційного оформлення Служби безпеки, а верхня – офіційний розпуск організації та переведення її керівних кадрів в інші підрозділи ОУН.

Методи дослідження. Для досягнення достовірних та обґрунтованих результатів, роботу було виконано на підставі застосування принципів науковості, всебічності, кореляції, історизму, пріоритетності факту, об'єктивності, комплексності та ін. Міждисциплінарний характер досліджуваної проблеми обумовив застосування комплексу загальнонаукових, філософських та спеціальних методів і підходів наукового пізнання, а саме: *аналізу і синтезу, історико-порівняльного та евристичного* – для аналізу теоретичних засад досліджуваної проблеми (*підрозділ 1.1*); *інтерпретаційно-правового та критичного* – під час вивчення джерельної бази дослідження (*підрозділ 1.2*); *формально-юридичного* – при тлумаченні понять і термінів, якими послуговувалися співробітники СБ ОУН (*підрозділ 1.3*); *діалектичного* – для вивчення процесу формування та трансформації Служби безпеки ОУН як владної інституції (*підрозділ 2.1*); *біографічний та історико-правовий* – при вивченні кадрового складу, структури та характеристики бойових підрозділів СБ ОУН (*підрозділ 2.2*); *порівняльного, порівняльно-правового, інструментально-правового* – під час систематизації та кваліфікації основних функцій та повноважень СБ ОУН, визначення її правового статусу (*підрозділ 2.3*); *структурно-функціонального* – для визначення природи і правового статусу СБ ОУН, обсягу, характеру і змісту повноважень (*розділ 2*); *порівняльно-правового, аналітично-типологічного та методу оціночних суджень* – при здійсненні правової оцінки практичної діяльності СБ ОУН (*розділ 3*); *дедуктивний та метод узагальнення* дозволили сформулювати та систематизувати результати дослідження (*висновки*).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації здійснено комплексний підхід до пошуку, систематизації та аналізу історичних умов створення та правової бази регулювання практичної діяльності Служби

безпеки ОУН, аргументовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

- визначено, що Служба безпеки ОУН за своїм статусом була повноцінним органом влади та на правах окремого міністерства була включена до складу Українського Державного Правління Української Самостійної Соборної Держави;

- з'ясовано, що функції, які покладалися на Службу безпеки ОУН, реалізовувалися у двох ключових напрямках: зовнішньому – військовому та внутрішньому – правоохоронному. Їх практична реалізація здійснювалася крізь призму розвідувальної, контррозвідувальної, слідчо-оперативної та судової компетентностей. Практичні дії СБ ОУН, не зважаючи на їх каральний характер, відповідали принципам організації «мілітарної держави» та умовам визвольної боротьби українців середини ХХ ст. за право на національне самовираження;

- обґрунтовано, що Служба безпеки виявилася найбільш дієвою в організаційному плані владною інституцією ОУН, яка функціонувала як в умовах військових дій, так і в часі підпільної боротьби з радянськими органами НКВС–НКДБ впродовж 1939–1951 рр.;

- доведено, що реалізовані СБ ОУН розвідувальна, контррозвідувальна, слідчо-оперативна та судові функції здійснювалися на підставі чітких правових засад з дотриманням процесуальних норм, правил і правових наслідків. Дієвість цього органу влади доводить правомірність проголошеної ОУН держави та зрілість державотворчої концепції, які реалізовували українські націоналісти у середині ХХ ст.;

удосконалено:

- теоретичні знання про характер та зміст ідей відродження національної держави, реалізованих Організацією Українських Націоналістів після проголошення 30 червня 1941 р. Акта відновлення Української Державності та створення власних владних інституцій;

- методологічні підходи до оцінки практичних аспектів діяльності силових органів націоналістичного проводу в умовах підпільної боротьби. Застосування жорстких і силових методів у процесі реалізації слідчо-оперативної та судової функцій пояснюється умовами військового часу та потребою рівноцінної протидії радянським та німецьким спецслужбам;

- концептуальне розуміння способів і методів правового регулювання діяльності найбільш дієвого та організаційно оформленого органу влади ОУН – Служби безпеки, яка навіть в умовах підпільної боротьби зберігала чіткість в організаційному плані;

дістало подальший розвиток:

- аналіз та систематизація теоретичної та джерельної бази, у яких відображені історико-правові обставини розвитку і діяльності Служби безпеки ОУН в умовах протистояння радянським спецслужбам та боротьби за відродження національної держави у середині ХХ ст.;

- наукові підходи до розуміння визвольної боротьби ОУН як ключового етапу у процесі відродження української державності та нівелювання сформованого в радянській період стереотипу про антидержавний та колаборантський характер українського націоналістичного підпілля.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування в подальших історико-правових дослідженнях з історії держави і права України, історії політичних і правових учень, спецкурсів з історії та теорії державотворення. Отримані результати можуть бути використані для формування правової доктрини сучасної Української держави, в основі якої повинна бути відмова від радянського минулого. Наведені факти і висновки допоможуть удосконалити рівень правової культури населення, зокрема в плані ставлення до національно-визвольного руху середини ХХ ст.

Матеріали дисертації використовуються в навчальному процесі Університету Короля Данила (акт впровадження від 27.08.2020 р.) під час викладання курсів «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія політичних і правових учень», «Правова ідеологія», а також у науково-

дослідній і експертно-аналітичній роботі Науково-дослідного інституту імені академіка І. Луцького (акт впровадження від 28.08.2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила, де було виконано дисертацію, а також оприлюднено на 4 конференціях, а саме: III Міжнародному науково-практичному симпозиумі «Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки» (м. Івано-Франківськ, 17 травня 2019 р.); IV Всеукраїнському науково-практичному симпозиумі «Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки» (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Eurasian Scientific Congress» (м. Барселона, 12–14 липня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпро, 4–5 вересня 2020 р.).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у 10 наукових публікаціях, що розкривають основний зміст дисертації, з яких: п'ять статей у наукових фахових виданнях України, одна стаття у науковому періодичному виданні країн Європейського економічного співтовариства та чотири тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, науково-практичних симпозиумах.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень та скорочень, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (258 найменувань на 26 сторінках) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, з них основного тексту – 183 сторінки. Додатки розміщено на 3 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Генеза наукових досліджень діяльності Служби безпеки ОУН

Діяльність Організації Українських Націоналістів, а також її структурних підрозділів належать до найбільш дискусійних питань в українській науці. Причин цього декілька. По-перше, має місце певний «гуманізм» при висвітленні подій, що відбувалися в середині ХХ ст., адже багато їх учасників та свідків є нашими сучасниками. По-друге, в радянській період міцно закріпився стереотип про колаборантський і антидержавний характер українського національного руху. По-третє, проблема, що стосується ідеології «українського націоналізму» є занадто заполітизованою і перешкоджає об'єктивному висвітленню подій дослідниками. По-четверте, відсутній комплексний підхід до дослідження і визначення місця ОУН в системі становлення Української державності. Кожна з наведених причин, має як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. При цьому вирішити їх можна саме шляхом актуалізації даної проблеми і її наукового обґрунтування. Більше того, для сучасних дослідників доступна широка джерельна база, яка дозволяє об'єктивно оцінити правовий характер подій, що відбулися у 1940-1950-х рр.

Характерною рисою дослідження діяльності ОУН і її структурних підрозділів є те, що основний акцент робиться на історичній складовій створення та діяльності націоналістичного руху, тоді, як правові аспекти організації, а тим більше статус Української Суверенної Соборної Держави, яка була проголошена 30 червня 1941 р. залишаються поза увагою науковців.

Загалом, наявну історіографічну базу доцільно систематизувати згідно проблемно-хронологічного підходу, адже незважаючи на нетривалий час дослідження проблеми, сформувалися діаметрально протилежні теоретико-методологічні підходи до вивчення діяльності ОУН загалом і Служби безпеки, зокрема. Насамперед слід звернути увагу на те, що основний масив наукової літератури відображає історичний зміст проблеми, тоді, як історико-правові

дослідження є поодинокі, або й взагалі відсутні. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне здійснити коротку ретроспективу та опис історичних досліджень українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., що дозволить виокремити передумови, специфіку та характер практичної діяльності Служби безпеки ОУН.

Згідно проблемно-хронологічного підходу, в історичних дослідженнях ОУН виділяються дві чіткі групи: 1) яка позитивно ставиться і характеризує діяльність ОУН та її структурних підрозділів; 2) яка засуджує і критично оцінює діяльність націоналістичного руху. Причина такого поділу закономірна і визначається безпосереднім ставленням до права українців на відродження національної держави. Власне після поразки Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. сформувалася ціла когорта дослідників, які вивчали і описували діяльність національного проводу в екзилі. Частина науковців були безпосередніми учасниками описуваних подій, а згодом доєдналися до діяльності ОУН. До 1991 р., так звані «проукраїнські» дослідники були представлені виключно діаспорними вченими. Я. Шолох пропонує окремо виділяти два наукові центри: європейський та північноамериканський, віддаючи перевагу останньому з огляду на матеріальну та адміністративну підтримку, адже в умовах «холодної війни» США та Канада приділяли особливої уваги вивченню подій визвольних рухів на теренах СРСР [206, с. 397].

Характерно, що серед діаспорних досліджень доцільно окремо розглядати мемуари, та власне наукові розвідки, що базувалися на свідченнях очевидців та частині документів, що були вивезені членами ОУН під час еміграції. Найяскравішими зразками мемуаристики є праці С. Бандери [10], Я. Стецька [216-217], М. Лебеда [116] та ін. Власне у праці С. Бандери «Перспективи української революції», не тільки визначаються засадничі ідеологеми та концепція національного державотворення, що домінувала в середовищі ОУН, а й подається авторська оцінка тогочасної геополітичної ситуації, перспективи утвердження радянської влади та плани США і європейських держав стосовно протистояння комунізму. Власне процес становлення української держави С.Бандера моделював

у контексті двох фаз боротьби і третьої фази – державного будівництва [10, с. 35]. Час діяльності ОУН розцінювався ним як перша фаза в продовж якої тривала затяжна підпільна боротьба [10, с. 38].

Так само і Я. Стецько, у праці «30 червня 1941: Проголошення відновлення державности України» наводить відомості про правовий зміст, історичні і геополітичні передумови і перспективи розвитку УССД. Цікаво, що історичні передумови до права українців на власну державу Я. Стецько бачить у Акті злуки УНР та ЗУНР [216, с. 13], а також критично засуджує усіх, хто вважає ідею відновлення Української держави у 1941 р. «боротьбою романтиків» [216, с. 13-14].

Стосовно наукових праць діаспорних вчених, то не зважаючи на їх суб'єктивізм, а також вузьку джерельну базу, наведені історичні факти, а також думки сучасників на події, що мали місце у 19401-1950-хх рр., вони доповнюють сучасне розуміння правових засад організації і діяльності націоналістичного руху. В цьому плані цінними є наукові доробки безпосереднього члена ОУН П. Мірчука: «Акт відновлення Української державности 30 червня 1941 року. Його генеза та політичне й історичне значення» [146], «Революційний змаг за УССД. (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»)» [147]. Перша праця дозволяє зрозуміти погляди на державу і право, а також зміст національної ідеї, якої дотримувалися члени ОУН. Так, антирадянський характер боротьби визначався тим, що Україна розглядається як окупована більшовиками територія, а контакти з німецькими політичними колами обумовлювалися пошуком шляхів реалізації плану з відновлення національної держави. При цьому П.Мірчук чітко вказує, що провід ОУН усвідомлював відсутність інтересу в «гітлерівській Німеччині» до створення незалежної української держави, а тому події 30 червня 1941 р. були превентивним кроком до реалізації державницьких задумів [146, с. 5]. Більше того, П.Мірчук у відвертому колабораціонізмі з Німеччиною звинувачує, так званих «мельниківців» [146, с. 12-13]. Хоч у роботах П.Мірчука відсутній конкретний аналіз створення та діяльності СБ ОУН, вони дають загальне уявлення про ідеологію, що існувала в середовищі націоналістичного проводу.

Передумови до Акту відновлення Української державності детально розкриває А. Бедрій [11]. Цитуючи губернатора окупованої Польщі Г.Франка, А.Бедрій також доводить відсутність у Німеччини плану з підтримки українських націоналістів і зокрема відновлення незалежності України [11, с. 11]. Як П.Мірчук, так і А.Бедрій констатують, що події 30 червня 1941 р. були логічним продовженням Акта злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р., та проголошення Карпатської України [11, с. 13]. Подібних поглядів дотримується і В. Верига [16].

Об'єктивно, праці діаспорних вчених занадто ідеалізують діяльність ОУН. У них відсутній критичний підхід до дій противників. Ми погоджуємося з думкою І.Ковальчука, що ці дослідження також політично заангажовані, і мають виражене пропагандистське забарвлення та емоційну упередженість авторів [103, с. 205]. Вони однозначно суб'єктивні за своїм характером, але в умовах «вакууму», що виник в радянський період та перші роки незалежності, дослідження діаспорних вчених були тим джерелом знань, яке популяризувало діяльність ОУН та її структурних підрозділів. Можна говорити про ідеологічний характер подібних досліджень, адже частина з них передавалися в УРСР напівтаємно чи нелегально, а висвітлена інформація популяризувала антирадянську боротьбу.

Серед сучасних діаспорних вчених, особливої уваги заслуговують праці В.Косика [106-110]. Хоч діяльності СБ ОУН вони приділяють епізодичну увагу, їх дослідження цінні при визначенні місця українських націоналістів у системі міжнародних відносин напередодні, під час та після Другої світової війни, планів іноземних держав по відношенню до українських земель. Власне, на думку В.Косика, методи і принципи організації радянської і німецької окупаційної влади обумовили обрання ОУН методів терористичної і підпільної боротьби. Заслугою В.Косика було те, що він ввів у науковий обіг раніше недоступні та невідомі німецькі джерела, що стосуються діяльності ОУН, і зокрема протистояння німецьких спецслужб СБ ОУН.

Особлива заслуга в дослідженні СБ ОУН належить активному учаснику визвольної боротьби, а згодом відомому діаспорному вченому С.Мудрик-Мечнику. Тематиці визвольних змагань дослідник присвятив 17 праць, одна з яких

безпосередньо стосується СБ ОУН «Служба безпеки Револьюційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КДБ» [148]. Заслугою автора є те, що він відійшов від ідеологізації визвольної боротьби і спробував аргументовано довести важливість практичної діяльності Служби безпеки ОУН, а також дати оцінку негативному ставленню суспільства до націоналістичного проводу. Шукаючи аналогії та історичні традиції між Службою безпеки України часів незалежності, а також СБ ОУН, дослідник справедливо зауважує, що розвідувальний орган націоналістичного проводу «черпав свою віру з українського національного змісту і християнських моральних засад» [148, с. 121]. З іншого боку, С.Мудрик-Мечник початок створення і діяльності СБ ОУН датує 1940 р., що дещо відрізняється від історичних джерел, згадок очевидців та історичних досліджень.

Цінні факти про діяльність ОУН можна також почерпнути із наукових розвідок Ю.Тис-Крохмалюка [256], Р.Лісового [119], Л.Ребета [197], З.Пеленського [176], З.Книша [97-98] та ін.

Таким чином, дослідження діаспорних вчених характеризуються певною упередженістю і суб'єктивністю, що закономірно з огляду на відсутність у них доступу до широкої джерельної бази, а також симпатизуванням і безпосередньою участю у діяльності ОУН. З наукової точки зору, упередженою є також термінологія у більшості цих праць. Крім того праці діаспорних істориків були, переважно, узагальнюючими і стосуються історії ОУН та УПА. Водночас спеціалізованого дослідження, присвяченого діяльності СБ ОУН як особливої спецструктури немає. Загалом, охарактеризовані дослідження відіграли важливу роль у популяризації історичної пам'яті про події визвольних змагань середини ХХ ст., і подавали альтернативну до радянської, концепцію розвитку українства.

Паралельно з дослідженнями українських вчених діаспори, формувалася радянська історіографія визвольного руху. Упродовж 1960-1980-х рр. публікувалися роботи переважно пропагандистського характеру, в яких СБ ОУН розглядалася не інакше як бандитське угруповання, яке здійснювало терористичну діяльність. У працях гіпертрофовано і виключно негативно, подавалися усі аспекти діяльності ОУН, зокрема концентрувалася увага на колабораціонізмі та військових

злочинах. Відповідно, на цьому концепті базувалася теоретична інтерпретація матеріалу та його аналіз, причому головна увага авторів цих досліджень зосереджувалась на висвітленні протиправної діяльності українського підпілля, з точки зору офіційного законодавства УРСР. Подібні інтерпретації цілком зрозумілі, виходячи зі стану методології радянської історичної науки та юриспруденції, узалежненої від політичної кон'юнктури.

Тому дослідження радянського періоду присвячені цій проблематиці швидше мають пропагандистський характер, а використання поданих у них даних є обмеженим і слугувало лише для підкріплення ідеологічної складової праці. До узагальнюючих досліджень радянського часу, що стосуються ОУН-УПА відносяться «Слуга кількох господарів» С. Білака [13], «Їх справжнє обличчя» П. Возняка [37], «Дорогою ганьби і зради» С. Даниленка [45], «Безбатченки» [46] та «Жовто-блакитні банкроти» [47] К. Є. Дмитрука, «Тавровані презирством народу» [62], «Шлях чорної зради» [63] В. Замлинського та «На задвірках історії» [71] В. Іваненка, «В боротьбі з ворогами соціалізму» [138] В. Масловського, «Дорога в безодню» [139], «Жовто-блакитна мафія» [140], «З ким і проти кого воювали українські буржуазні націоналісти в роки Другої світової війни» [141] (остання хоч і була опублікована у 1999 р. сповнена радянськими ідеологемами), «Анатомія зради» [224], «Націоналізм проти нації» [223], «Контрреволюція на експорт» [222] В. Чередниченка.

Характерно, що «пік» дослідження націоналістичного руху українців у радянський період припав на епоху «застою», а з огляду на поширення діаспорних праць серед українців, згадані вище твори також публікувалися українською, адже мали на меті не стільки об'єктивне висвітлення описуваних у них подій, скільки ідеологічний вплив на населення і утвердження стереотипу про антидержавний характер діяльності ОУН та їх співпрацю з німецькою владою.

Після здобуття незалежності, ситуація змінилася кардинально, а факторами, що визначали інтерес науковців до проблематики ОУН була насамперед політична ситуація та правові заходи з відкриття доступу до архівів Служби безпеки України. Загалом, на сьогоднішній день, серед українських науковців сформувалася ціла

плеяда вчених, які актуалізують діяльність ОУН, вказують на причини і характер українського визвольного руху, доводять його патріотичне і державницьке спрямування. Позитивом на нашу думку є те, що поступово утверджується думка, що діяльність ОУН, і зокрема Акт відновлення Української державності були свідченнями неперервної боротьби українців та складовою концепту відродження національної держави.

У перших наукових дослідженнях після здобуття незалежності, діяльність ОУН та СБ ОУН висвітлювалася в контексті вивчення подій Другої світової війни на території України. Так в працях М. Ковалю [99-100], В. Кучера [115], В. Сергійчука [202] детально характеризується специфіка розвитку націоналістичного руху і його місце в умовах збройного протистояння часів Другої світової війни. Згадані дослідники доклали чимало зусиль для відновлення історичної справедливості по відношенню до ОУН. Навіть М. Коваль, погляди якого достатньо критичні, справедливо стверджує, що саме радянська ідеологія та пропаганда, шляхом перекручування фактів, сформувала у громадській свідомості пересічних українців негативне ставлення «не тільки до національно визвольного руху, а й, певною мірою, до всього українського етносу у цьому регіоні» [99, с. 158; 100, с. 7].

Одним із перших українських дослідників, які безпосередньо займався вивченням ОУН був А. Кентій [95-96]. Він не тільки об'єктивно розкрив державницькі устремління лідерів націоналістичного підпілля, а й систематизував та періодизував діяльність ОУН.

Бойовий шлях ОУН, а також діяльність СБ ОУН розкрита в численних публікаціях І. Патриляка [171-175].

Одним із перших дослідників, що безпосередньо вивчав діяльність СБ ОУН був Д. Веденєєв [17-27]. У цілому ряді праць, вчений аргументовано довів, що Служба безпеки ОУН була повноцінним виконавчим органом влади з чіткими функціями, структурною організацією та повноваженнями. Автор наводив основні підходи до організації вишколу та практичної діяльності членів СБ ОУН. Порівнював розвідувальну і контррозвідувальну діяльність представників

націоналістичного підпілля з радянськими та німецькими спецслужбами. Д. Веденеєв сформував власну школу дослідників військової історії України, зокрема історії спецслужб. Представниками цієї школи є Г. Биструхін, О. Лісов, А. Семук та ін.

Тільки у 2006 р. вийшла друком перша в українській історіографії комплексна монографія «Меч і тризуб: розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945)» [27], а через рік «Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-ті роки» [26] Д. Веденеєва та Г. Биструхіна, які безпосередньо стосувалися практичної діяльності СБ ОУН. У згаданих працях, уперше на методологічному рівні було чітко окреслено сутність СБ як важливого структурного елемента українського національно-визвольного руху, залучено значний масив архівних матеріалів та документальних джерел. Це дозволило окреслити особливості формування та основні напрями діяльності цієї спецструктури. Важливо, що автори дають правову оцінку ОУН-УПА використовуючи норми міжнародного права і чинного законодавства України. Це дає їм підстави обґрунтувати наступний висновок: «безперечним і вкрай важливим для правової оцінки самостійницького руху є те, що формування УПА та озброєне підпілля ОУН виступали з чітко окресленою політичною метою відновлення суверенітету й територіальної цілісності України...», а відтак «заперечення правомірності боротьби певних українських військово-політичних сил за самостійність, включаючи, зрозуміло ОУН та УПА, є нонсенсом у політико-правовому відношенні [27, с. 324].

Д. Веденеєв та В. Єгоров у численних публікаціях простежують основні етапи становлення СБ ОУН, зокрема показуючи, що контрольнорозвідочна референтура діяла з 1932 р., а її функції полягали у зборі інформації про ворожий лад, співпрацю з ним громадян-українців та нагляд за членами самої ОУН. Первинно СБ використовувалася у міжфракційній боротьбі всередині ОУН. Цілком погоджуємося з висновком авторів, що коло інтересів, а отже і повноважень СБ ОУН мало тенденцію до розширення, що перетворило СБ із традиційної спецслужби на тотального контролера ОУН, майже невідконтрольний ОУН

самостійний орган влади. Фактично не маючи судових функцій стосовно членів ОУН, екстремальні умови зумовили те що функції СБ стали гіпертрофованими, а основна увага в практичній діяльності приділялася встановленню взаємозв'язку між чисткою кадрів і їх наслідками [27, с. 9].

Особливу увагу слід звернути на дисертаційне дослідження О. Лісова [118], в якому досліджуючи процес становлення національної розвідки та контррозвідки, вчений вперше систематизував та охарактеризував наявну джерельну базу з дослідження СБ ОУН.

Окремо слід звернути увагу на праці історіографічного характеру, а також джерелознавчі дослідження з історії ОУН. В цьому плані вартими уваги є праці І. Андрухива [4], Я. Антонюка [5-8], В. Ільницького [73-78; 238], В. Ковальчука [101-102], І. Ковальчука [103], Я. Шолоха [226], В. Щербатюка [229] та ін.

Так, у монографії І. Андрухива та А. Француза розкриваються форми й методи, насадження радянської влади на прикладі Станіславщини. Відповідно на фоні заходів радянської влади та її силових структур у боротьбі проти ОУН і УПА, авторами наводяться інструкції ОУН про категорії інформаторів, які мали бути у розпорядженні районного референта СБ, а також подано критерії яким мав відповідати інформатор [4, с. 155].

У монографії В. Ільницького розкрито структуру та основні напрямки діяльності Карпатського краю ОУН (базовим регіоном для якого була Станіславська область без північних районів), а також проаналізовано тактичні методи й засоби боротьби радянських каральних органів проти українських націоналістів.

Я. Антонюк, у своїх численних працях виокремлює етапи та напрями антикорупційної діяльності СБ: протидія розкраданню криївок, майна здобутого внаслідок бойових операцій, а також різновиди покарань за ці злочини. Автор зазначає, що стосовно підозрюваних проводився збір доказової бази, відповідні слідчі та судові дії. Покарання засуджених залежало від важкості злочину та обставин вчинення. Стосовно виявлених корупціонерів, переважно, застосовували смертну кару через розстріл [8, с. 31]. Однак, як відзначає Я. Антонюк, цей

напрямок роботи ніколи не виходив на чільне місце і завжди залишався одним із аспектів більш важливих спрямувань діяльності СБ. Досліджуючи діяльність українського націоналістичного проводу на Волині та Західному Поліссі, автор відзначає, що з жовтня 1943 р. завданням СБ ОУН стає перевірка бійців, що поповнювали лави УПА, підбір кадрів та агітація серед населення проти радянських партизанів, а також вилучення, реєстрація та розподіл зброї між повстанцями [5, с. 25]. Значну увагу Я. Антонюк приділяє підготовці кадрів СБ ОУН, відзначаючи високі вимоги до претендентів [5, с. 35], а також виокремлює та характеризує два типи розвідки, які проводилися у СБ [5, с. 38-39]. Дослідник прослідковує трансформацію структури СБ у хронологічному відношенні і відповідності до потреб часу. Я. Антонюк відзначає, що після другого приходу радянської влади (осінь 1944 р.), у зв'язку із скасуванням станичних та кушових провідників ОУН, функції референтури пропаганди передано СБ ОУН [7, с. 70].

В. Ковальчук досліджує діяльність мережі ОУН(б) і Запілля УПА на Північно-західних українських землях (Волинь і південне Полісся) у 1941–1944 рр., в тому числі діяльність референтур. Він детально проаналізував основні види документів ОУН та визначив їх особливості: 1) розпорядча документація (інструкції накази, розпорядження, узгіднення (уточнення до наказу ділового зверхника)) 2) звітна документація (звіти, інформації, денники, списки, посвідки, реєстри і листи), яка регулювала зворотний потік документів «знизу» «догори» [101, с. 63-70]. Поява обширної групи внутрішніх організаційних документів стала наслідком функціонування в ОУН і Запіллі УПА Служби безпеки. Це комунікати, протоколи, інформації, відомості з терену, огляди подій з терену, листи [101, с. 86]. Окремий розділ монографії В. Ковальчука присвячений Службі безпеки, організаційно-мобілізаційній референтурі та службі зв'язку. Автор встановив, що з вересня 1943 р. повноваження СБ постійно зростали і давали можливість працювати на автономних засадах [101, с. 175].

Ґрунтовністю і фактологічністю відзначаються праці В. Ільницького. Автор робить ряд важливих висновків, зокрема про те, що саме референтури СБ забезпечували життєдіяльність ОУН. Як аргумент В. Ільницький перераховує

функціональні обов'язки СБ: слідство і суд, розшук й арешти, здійснення бойових та каральних функцій, розвідувальна й контррозвідувальна робота, виявлення і ліквідація нестійких кадрів організації. Окрім основних напрямів діяльності, на СБ покладалися функції зліквідованої господарчої референтури» [77, с. 294]. Підтверджуючи фактами автор доводить, що у СБ було розповсюдженим явищем суміщення посад (як на рівні крайового, так і нижчих проводів ОУН). Так, через брак слідчих, їх роботу міг виконувати будь-який працівник референтури, з бойовиками включно [77, с. 295]. Важливою є теза дослідника про необмежене право СБ контролювати роботу організації та окремих її членів та невдоволення широкими повноваженнями СБ всередині ОУН, що зрештою призвело до спроб Проводу ОУН частково обмежити повноваження і права СБ [77, с. 296]. На підставі аналізу керівного складу СБ ОУН за віком, освітнім рівнем і місцем народження, В. Ільницький робить висновок про достатньо високий, як для підпілля, освітній рівень референтів СБ крайового й окружних проводів ОУН [77, с. 302].

Окремим напрямом наукових досліджень СБ ОУН є біографістика. Так В. Ільницький [74] вивчаючи біографію працівника референтури СБ Дрогобицького районного проводу ОУН, керівника боївки СБ ОУН (б) (1944–1948 рр.) Р. Різняка, підтвердив думку сучасників, що методи діяльності та специфіка організації залежала від її складу. Із дослідження В. Ільницького дізнаємося, що середня чисельність боївки СБ складала 8–10 чоловік, а також виконували завдання спецбоївки [74, с. 137]. Також автор уперше подав різнопланову інформацію про керівний склад Крайового проводу ОУН Карпатського краю.

Питання кадрового складу структур СБ ОУН (б) 1940–1950-х рр., зокрема крайового й окружних проводів Карпатського краю, вперше широко розглянуто в дослідженні П. Содоля [209].

До біографічних досліджень, які дозволяють розкрити специфіку діяльності СБ ОУН відноситься монографія О. Іщука та В. Огородніка «Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН» [86]. Оскільки М. Арсенич займав посаду керівника СБ ОУН (б) впродовж 1941–1947 рр. реконструкція його

життєвого шляху дає можливість розкрити значущі події і процеси, що впливали на становлення спецоргану, його структуру та завдання, систему відносин ОУН – СБ ОУН.

Найбільш повно, правові засади діяльності СБ ОУН досліджував Д. Спосіб [211-213]. У його дослідженнях подається характеристика ключових функцій силового безпекового органу ОУН, особливу увагу автор звертає на розвідувальну та слідчо-оперативну діяльність.

Загалом, здобутки і напрацювання науковців у вивченні СБ як особливої референтури ОУН свідчать про значне розширення кола питань, які стали об'єктом дослідження. Українські науковці, від часів незалежності й до сьогодні, пройшли зачну еволюцію від політично заангажованого підходу до проблематики, притаманного радянській науці, до об'єктивної, науково виваженої оцінки подій з максимальним залученням документальних джерел та новітнього методологічного інструментарію.

Як наслідок з'явилися комплексні наукові праці у яких системно аналізуються різні аспекти діяльності СБ ОУН, а сама спецструктура розглядається не тільки в контексті функціонування у межах ОУН, а як органічно сформований орган з своїми завданнями, методами та повноваженнями. Водночас виокремлюють спеціалізовані дослідження, які роблять акцент на регіональному вимірі діяльності СБ ОУН.

Позитивом можна вважати і те, що на державному рівні здійснюються заходи з наукових пошуків змісту і практичної діяльності ОУН, які мають на меті подолати негативні стереотипи про цю організацію, що склалися в сучасному суспільстві. З певною епізодичністю скликаються спеціальні державні комісії [160], які дають рекомендації до внесення змін у окремі нормативно-правові акти, що регламентують статус учасників бойових дій. До таких належить передусім фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, де запропонована оцінка дій ОУН і УПА під час Другої світової війни та в повоєнний період. І хоча СБ ОУН (б) розглядається тут побіжно, її висновок для нас став концептуальним дороговказом для дослідження [160].

Прихильники радянської наукової парадигми є і серед сучасних українських науковців. Так, монографія В. Іваненка та В. Якуніна «ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології» незважаючи на задеклароване дотримання принципів історизму та об'єктивності характеризується пересмикуванням фактів, російськоцентричним підходом в оцінці ОУН та УПА, що виявляється в засудженні, з точки зору міжнародного права, збройних методів боротьби цих організацій за незалежність України [70, с. 143]. На сьогодні монографія є чи не найбільш значним твором української пострадянської течії у тематиці визвольної боротьби і її наявність створює умови для подальшої дискусії та теоретичного осмислення діяльності ОУН та УПА.

Підсумовуючи наукові доробки українських вчених, які розкривають історичні та історико-правові аспекти діяльності СБ ОУН, слід констатувати поступовий рух до відмови від стереотипності сприймання українського націоналістичного руху середини ХХ ст. Ці стереотипи втрачають популярність, як серед дослідників, так і серед пересічних громадян. Самі науковці стоять перед вибором двох парадигм – відновлення минулого та примирення з минулим [257, р. 130]. Можна стверджувати, що тільки події військової агресії Росії проти України у 2014 р. продемонстрували, що ідея боротьби за національну державу, яка набула актуальності в середині ХХ ст., не втратила свого змісту і на початку ХХІ ст., а завдання дослідників – продемонструвати, що усталений стереотип «бандерівців» є нічим іншим, як радянська ідеологема про «ворогів держави». З огляду на те, що тоталітарна радянська влада є однозначним «злом», «бандерівці» є тими, хто першим усвідомили і почали боротися проти цього зла. Однак, об'єктивно, не вдалося подолати усіх стереотипів, які міцно вкоренилися у суспільній свідомості. Одним із таких, є розуміння ідеологічного статусу ОУН, учасники якої є національними героями чи терористами [241, р. 218].

Принагідно слід звернути увагу й на інтерес науковців до діяльності ОУН і оцінки цієї діяльності пересічними українцями. Це вкрай важливо з огляду на описані вище суспільні стереотипи до досліджуваної проблеми. В цьому плані особливу увагу слід звернути на дослідження Ю. Юрчук [257] та І. Катчановського

[241]. Опубліковані в іноземних виданнях дослідження згаданих вчених не тільки розкривають причини суспільного резонансу проблеми діяльності ОУН, а й демонструють іноземним слухачам важливість цієї проблеми та наявність історично сформованого негативного стереотипу про визвольні змагання українців середини ХХ ст.

Показово, що інтерес до діяльності ОУН проявляється і серед іноземних науковців. При цьому чітко виділяються два наукові напрямки: 1) наукові школи країн-сусідів – Польща, Росія; 2) дослідження вчених США та Канади. Специфіка обумовлюється насамперед ставленням до «українського питання», а з огляду на відкрите протистояння СБ ОУН з польськими військовими та радянськими спецслужбами, ведуть до упередженого і суб'єктивного ставлення. Певний суб'єктивізм прослідковується в працях вчених із Північної Америки, в яких є міцними позиції української діаспори, і відповідно певне «наукове лобі». Певного нейтралітету дотримуються вчені Західної Європи, але їх дослідження українського визвольного руху, і зокрема ОУН є епізодичними.

Закономірно, що найбільший інтерес до діяльності ОУН проявляють польські дослідники, насамперед історики. При цьому основний акцент здійснюється на проблеми польсько-українських взаємовідносин і зокрема, так званої «Волинської трагедії». Починаючи з 1950-1960-х рр. українсько-польські взаємини часів Другої світової війни розглядаються у контексті збройного протистояння Армії Крайової та ОУН-УПА [235; 240; 252]. Сформовані в цих працях стереотипи знайшли відображення у подальших наукових дослідженнях, а у 1970-х рр. польські вчені піднімають проблематику діяльності ОУН, і у відповідності до радянських ідеологем не виходять за межі звинувачення українських націоналістів у колабораціонізмі з нацистами. Показовим у цьому плані є дослідження А. Щесняка і В. Шоти, яке хоч і ґрунтується на суттєвій джерельній базі, висвітлює діяльність ОУН і УПА вкрай однобоко та заангажовано [251]. Суспільний резонанс, який спричинила поява цієї праці, а також критичні рецензії та відгуки українських вчених з діаспори, призвели до вилучення видання з обігу [79]. Однак, ця ситуація жодним чином не вплинула на характер досліджень польських вчених, а навпаки

посилила антиукраїнську риторіку. Справжнім апологетом ідеї колабораціонізму та «бандитизму» дій ОУН був Е. Прус [246].

На межі 1980-1990-х рр. в польській історіографії розпочинається, так званий «ревізіонізм», наслідком якого стала поступова відмова від трактування українського визвольного руху середини ХХ ст., виключно як терористичного. Безпосередня заслуга в цьому належить таким вченим, як Р. Внук, Г. Грицюк [236-237], А. Зємба [258], З. Ковалевський, Г. Мазур, В. Менджецький, Г. Мотика [243-244], Р. Тожецький [253-255] та ін.

Власне, одним із перших хто піддав сумніву виняткову «антипольську» спрямованість українського націоналістичного руху був Р. Тожецький, який ще у 80-90-х рр. ХХ ст. опублікував ряд відповідних досліджень [253-255]. Вчений піддав обережній критиці усталену наукову ідеологему, і вказав на закономірне право українців формувати ідею відродження власної держави і закономірний конфлікт інтересів з поляками, на шляху до її проголошення.

Не досліджуючи безпосередньо діяльність СБ ОУН, польські вчені намагалися продемонструвати, що відвертого конфлікту (шовіністичного характеру) між поляками та українцями напередодні та під час Другої світової війни не існувало. Так, Г. Грицюк [236-237] детально описав ставлення поляків та українців до радянської окупації Галичини восени 1939 р., а також про терористичні методи влади у боротьбі з національними рухами, як українців, так і поляків. Тобто формувалася ідея наявності «спільного ворога» для українського і польського національного провідів у їх боротьбі до відновлення власної держави.

Переглядаючи зміст польсько-українських відносин, Г. Мотика і Р. Внук описали факти співпраці польської Армії Крайової та ОУН-УПА. Поява їх праці у 1997 р. [244] стала своєрідною переломною точкою в дослідженнях польських вчених стосовно оцінки діяльності українського визвольного руху середини ХХ ст. У своїй наступній монографії Г. Мотика [243] відверто продемонстрував, що прояви «національної нетерпимості» були властиві, як для українців так і для поляків. Неоднозначність яку викликала ця праця серед польських вчених

продемонструвала, що в науковому середовищі тільки формується ідея повного перегляду українсько-польських взаємин часів Другої світової війни.

Серед сучасних польських досліджень, цінними є праці М. Казіка [249] та Я. Пісулінського [250], які власне систематизували та провели об'єктивний аналіз наукових доробків своїх колег, на тему українсько-польських взаємин часів Другої світової війни.

Загалом польська історіографія активно досліджує проблематику діяльності ОУН, не виділяючи окремо її структурних підрозділів, зокрема Служби безпеки. Цілий ряд сучасних праць присвячені аналізу історіографії польсько-українських стосунків часів другої світової війни і дозволяють ґрунтовно зрозуміти суть конфлікту і суспільні причини напруги, яка існує, як в середовищі науковців, так і серед пересічних громадян. Єдиною темою, що викликає суперечки, має глибокий політичний та ідеологічний характер є, так звана «Волинська трагедія». Український дослідник подій на Волині у 1943-1944 рр. В. Ільюшин вказує, що польські вчені, зокрема учасники описуваних подій, мають повне право відстоювати власну думку, яка є суб'єктивною по відношенню до українців, але їх наукова цінність в цьому випадку є умовною [79, с. 205]. Початком до вирішення ситуації, що склалася, стане на нашу думку відмова від взаємних звинувачень і перекручування фактів, які є не присмними, як для українців, а тим більше для поляків.

Російські історики почали розглядати проблеми діяльності ОУН вже після розпаду СРСР. Взагалі примирення українсько-російських позицій щодо оцінки діяльності ОУН-УПА бачиться лише в майбутній перспективі. Причиною цього є те, що у сучасній Росії у вивченні історії українського визвольного руху зберігаються радянські штампи та заполітизованість даної проблеми: українські націоналісти зображуються як нацистські бандопосібники, а радянські спецслужби як визволителі від «оунівського терору». Однак, суттєва відмінність цих праць у тому, що вони ґрунтуються на значно ширшому залученні документальних даних. Це дає змогу віднести ці праці до ряду наукових, хоча і упереджених.

Типовою для сучасної російської науки, що розкриває діяльність СБ ОУН можна назвати статтю «Когнитивно-исторический анализ деятельности службы безопасности организации украинских националистов (ОУН) 1940-1955 гг.» за авторством С. Мироненка [145], який на основі порівняльного аналізу з спецслужбами інших держав, виділяє особливості СБ ОУН. Першою особливістю з точки зору автора була схильність до фізичних знищень всіх, хто на думку керівництва СБ ОУН ніс загрозу націоналістичному руху. При цьому автор не розкриває специфіки умов у яких діяла СБ ОУН. Крім того не зрозуміло з якими саме спецслужбами він проводить паралелі. Не підкріплюючи свій аргумент жодними фактологічними даними. Викликає подив друга особливість виокремлена С. Мироненком – «створення і використання тотальної агентурної сітки на підконтрольній території» [145, с. 101], так як ця риса є характерною для більшості спецслужб, адже є запорукою її ефективної діяльності. Автор також наголошує на порушенні прав агентів СБ ОУН (б), ігноруванні їх потреб та використанні заради досягнення цілей керівників руху. При цьому не згадується, які саме цілі переслідувала СБ ОУН і оминається увагою той факт, що співпраця агентів у більшості випадків була добровільною. І звісно спростовується теза, притаманна радянській традиції, про співпрацю ОУН зі спецслужбами іноземних держав, аж до передачі контролю за агентурним апаратом. Очевидно йдеться про співпрацю з німецькими спецслужбами, яких на початковому етапі ОУН вважали ситуативними союзниками, а в подальшому не тільки припинили співпрацю, а й активно їм протидіяли.

Увага до визвольних змагань українців середини ХХ ст. викликала посилений інтерес і серед американських і канадських вчених. Це можна пояснити насамперед вагомим впливом української діаспори. Я. Шолох, чітко поділив «західну історіографію» українського визвольного руху на три етапи: 1) кінець 1945–1955 рр.; 2) 1956–1989 рр.; 3) від 1990 до сьогодні [226, с. 405]. Така систематизація є цілком слушною, але слід звернути увагу, що вчений не розділяє діаспорну і власне іноземну історіографію, адже відносить до першого етапу мемуаристику.

Першим іноземним вченим який безпосередньо займався вивченням змісту українського націоналістичного руху середини ХХ ст. був американський професор Дж. Армстронг. У своїй праці «Ukrainian nationalism 1939-45» [234], що побачила світ у 1955 р. вчений спробував розкрити природу, специфіку, а також перспективи розвитку українського націоналізму середини ХХ ст. Цікаво, що вчений особливу увагу приділив співпраці церковних інституцій та ОУН-УПА. Показово, що у 2008 р. ця праця була перевидана у Москві під дещо зміненою назвою [9].

Найкращу оцінку дослідженню Дж. Армстронга дав І. Лисяк-Рудницький, який кваліфікував її як політологічно-публіцистичну, адже перші сім частин праці розкривають історичні обставини формування і розвитку націоналістичного руху, а інші чотири – демонструють і аналізують суспільну думку стосовно концепту «українського націоналізму» [117, с. 261].

Ми не будемо вдаватися до детального аналізу американської історіографії українського визвольного руху, адже у 2010 р. Я.Примаченко опублікувала ґрунтовну монографію присвячену цій проблемі [187]. Більше того, як американські, так і канадські вчені дають загальну характеристику «українського націоналізму», практичної діяльності ОУН та УПА, їх взаємин з нацистами та радянською владою, однак окремо діяльність Служби безпеки ОУН не вивчається.

Загалом, серед іноземних вчених заслуговують уваги дослідження А. Рудлінга [247], Т. Снайдера [248] та ін.

Таким чином, теоретична база дослідження правових засад організації СБ ОУН є одночасно достатньо широкою і фрагментарною, адже серед дослідників популярним є вивчення змісту, ідеології та практичної складової діяльності націоналістичного підпілля, а робота його органів влади залишається поза увагою. Наявну теоретичну базу, з огляду на традицію дослідження діяльності ОУН поділено на кілька груп: діаспорна, вітчизняна та іноземна історіографія. Встановлено, що більшість праць, що безпосередньо чи опосередковано розкриваються специфіку діяльності СБ ОУН є суб'єктивними за своїм характером і змістом. Сучасні українські дослідники СБ ОУН наголошують, на особливих

повноваженнях спецструктури та їх поступове зростання. Служба безпеки ОУН розглядається як основний складник у структурі українського повстанського руху окресленого періоду. Позитивом можна вважати критичність методів діяльності цього силового органу.

1.2. Джерельна база проблеми

Діяльність ОУН та її підрозділів від самого початку виникнення викликала багато дискусій і ставала об'єктом маніпуляцій. Це обумовлено різними ідеологічними позиціями авторів (ідейно-політичних таборів), доступністю до джерел, методологічними підходами застосовуваними дослідниками. Усунення суперечностей можливе за рахунок комплексного та об'єктивного вивчення джерел присвячених даній проблематиці.

Сьогодні склалося чимало підходів до класифікації джерел присвячених діяльності ОУН та її підрозділів. Особливо ґрунтовно аналіз існуючих класифікацій здійснено у монографії Г. Папакіна, який пропонує і власну схему [169]. Найбільш загальний поділ використаних при дослідженні джерел дозволяє виокремити опубліковані і неопубліковані документи і матеріали. За походженням джерела можна поділити на три групи: матеріали створені підпіллям ОУН і УПА; документи радянських урядових, партійних і громадських організацій та установ; документація радянських силових органів.

Серед неопублікованих джерел, які стосуються діяльності СБ ОУН, користуючись класифікацією запропонованою В. Ковальчуком виокремлюємо директивно-розпорядчу, звітну (виконавчу) та внутрішньогалузеву документацію. Істотною ознакою першої групи є чітко визначена наказова (регулятивна) частина: інструкції, взірці, формуляри, накази, розпорядження, узгіднення, повідомлення та призначення. До другої групи віднесено звіти, інформації, вістки, повідомлення, відомості з терену, списки, реєстри, відомості і загальні зауваження. Третю категорію виокремлено за принципом регулювання вужчого кола питань і виключно в рамках вертикалі тієї чи іншої референтури – політичної,

організаційно-мобілізаційної, господарської і т.д. Сюди ж віднесено й документи СБ ОУН [102]. У складі третьої групи слід виокреми підгрупи слідчої документації (протоколи) та процесуально-вирокової документація (акти, присуди).

У дослідженні нами обмежено використовувалися мемуарні джерела та матеріали преси, що обумовлюється тим, що діяльність спецслужб практично не висвітлювалася пресою, не розкривалася в листуванні або ж у спогадах, щоденниках, так як діяльність СБ ОУН була конспіративною і не підлягала розголошенню, оскільки це могло завдати шкоди як окремим особам, так і націоналістичному руху в цілому. Значний масив мемуарів учасників національно-визвольного руху опублікований у «Літописі нескореної України» [120].

Позитив спогадів учасників українського національно-визвольного руху, як джерела, полягає у тому, що вони містять характеристику структури, керівного складу, розкривають форми і методи боротьби СБ ОУН з точки зору безпосередніх учасників. До недоліків мемуарів відносимо те, що інформація подана у них, є відображенням світоглядних та політичних засад автора, а тому часто містить суб'єктивні і тенденційні елементи. Щоб запобігти проникненню у дослідження помилок та суб'єктивних оцінок, виникала потреба в перевірці інформації за допомогою інших джерел. Цікаво, що частина мемуарів написані як художній твір, наприклад праця В. Щеглюка «Як роса на сонці», а робота Л. Павлишина, поєднує в собі елементи мемуарів і публіцистики. Однак саме остання праця дала можливість висвітлити окремі аспекти правозастосовної діяльності СБ ОУН [228, с. 76].

Основне місце серед директивних матеріалів посідають вказівки Проводу ОУН для місцевих осередків націоналістичного руху. Ступінь їхньої відкритості була різною – від широкого загалу до вузького кола адресатів. До групи джерел директивно-розпорядчих документів ОУН і СБ ОУН відносяться: накази, розпорядження, правильники, взірці, інструкції, формуляри, зарядження, вказівки, узгоднення. Головним різновидом документації цієї групи були накази й інструкції. Організаційно-розпорядчі документи СБ ОУН врегульовували питання організації структури цієї референтури, компетенцію та завдання її органів і співробітників,

взаємодію з іншими структурами ОУН, підзвітність, склад та підготовку кадрів СБ ОУН.

Основу процесуальних документів складають протоколи слідства, допитів звинувачених і свідків, власноручні свідчення, вирoki. Як зауважує Я. Антонюк особливістю архівно-кримінальних справ є їхня персоніфікація, тобто кожна з них стосується однієї або декількох осіб. При проведенні слідчих дій і радянські органи і СБ ОУН звертали увагу на найменші деталі діяльності підозрюваного, що дає багатий фактологічний матеріал для дослідження. Однак, використання свідчень з архівно-кримінальних справ, потребує обережності, оскільки цей вид джерел не позбавлений суб'єктивності. Показання отримували шляхом застосування психічного та фізичного насильства стосовно підозрюваного. Затримані часто приховували від слідчих компрометуючу інформацію або применшували свою значимість: час вступу до підпілля, займану посаду, участь у боях з радянськими збройними формуваннями, проведення диверсій та терактів, називали вигадані псевда, прізвища, імена, змінювали біографічні дані. Зважаючи на це, необхідно критично сприймати отриману з даного виду джерел інформацію [169, с. 106].

Окремим важливим видом джерел із середовища ОУН та УПА є різноманітні матеріали діяльності референтур СБ ОУН і відділів військово-польової жандармерії УПА. Специфічними видами документації є такі: підписки про співробітництво з СБ, анкети співробітників, автобіографії членів ОУН, картотеки «ворогів визвольної боротьби», слідчі матеріали (зізнання, протоколи зізнань, протоколи переслуховування, протоколи з переслуховуваного, протоколи переведеного слідства тощо).

Звітно-аналітичні матеріали ОУН представлені насамперед суспільно-політичними оглядами, що склалися Проводом за територіально-хронологічними ознаками приблизно раз на місяць, політичними звітами з теренів тощо. Усім їм притаманний високий рівень аналітичності, узагальнення зібраних відомостей, зроблених висновків.

Більшість вказаних джерел, які автор використовував при написанні роботи зосереджені у Електронному архіві українського визвольного руху

(<http://avr.org.ua/>), де в розділі «Організація Українських Націоналістів (бандерівців)» зібрано понад 8000 документів, з них понад 1100 стосуються Служби безпеки. Більшість зібраних тут матеріалів є копіями документів, що зберігаються в Галузевому державному архіві СБУ (Далі – ГДА СБУ), а також інших архівних установах України. Певною проблемою систематизації архівних даних про діяльність СБ ОУН, є те, що у державних архівах колишньої УРСР впорядкування документів, які стосувалися діяльності ОУН-УПА проводилося за скороченим циклом, оскільки вони належали до таємних й не було передбачене їх використання для широкого вжитку. Це зумовило зниження рівня систематизації матеріалів за предметно-тематичною ознакою і розкритті їх змісту й складу у заголовках справ [93, с. 202-203].

Вважаємо доцільним більш детально проаналізувати представлені матеріали. Так, у фонді 13 (Колекція друкованих видань КДБ УРСР) ГДА СБУ (їх фотокопії представлені в Електронному архіві українського визвольного руху), зберігаються копії та оригінали документів, що підтверджували боротьбу радянських спецслужб з націоналістичним рухом. За тематичними ознаками їх було згруповано в томи. Найбільш інформативними для нашого дослідження стали справи 376 (Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН та Української повстанської армії»), який включає 88 томів та справа 372 (Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності ОУН) – 98 томів. Власне томи 49-58, 88 справи 376 якраз зосереджують документи і матеріали ОУН про організацію Служби безпеки, її завдання, практичну діяльність, протоколи допитів проведених СБ, звіти з діяльності та картотеку СБ ОУН, свідчення керівників та окремих функціонерів повстансько-підпільного руху щодо побудови й компетенції цього спецпідрозділу. Наявні тут матеріали дали можливість відтворити структуру, визначити основні напрями діяльності та специфіку роботи СБ ОУН. Велику групу становлять документи щодо контррозвідувальних і слідчих заходів СБ (інструкції з виявлення агентури противника, тактики, методики, психологічних особливостей ведення слідства, навчальні матеріали для слідчих). Оперативно-бойова діяльність

спеціалізованих підрозділів ОУН та УПА може бути досліджена через опрацювання інструкцій для боївків СБ, свідчень окремих їхніх командирів, спеціальних повідомлень НКДБ-МДБ УРСР про диверсійно-терористичні заходи СБ.

Важливим доповненням до архівних джерел є збірники опублікованих документів і матеріалів. Підкреслимо, що більшість опублікованих джерел дозволяє скласти об'єктивну картину створення і функціонування СБ ОУН. Тому у роботі був зроблений основний акцент на аналіз опублікованих документів і матеріалів. Серед них своєю інформаційною цінністю та високою репрезентативністю характеризується серійне видання документів і матеріалів за територіально-хронологічним і тематичним принципами – «Літопис УПА», заснований у 1973 р. На сьогодні він виданий у двох серіях: американсько-канадській (50 томів) і новій, або українській, видання якої започатковано у 1996 р. і на сьогодні нараховує 28 томів.

Документи розміщені у виданнях нової серії «Літопису УПА» – це передусім матеріали, які знаходяться в українських архівах – Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) і Центральному державному архіві органів вищої влади і управління України (ЦДАОВУ). Нами використано матеріали другого тому нової серії «Літопису УПА» «Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944» в якому опубліковані так звані «трофейні документи» – документи командування і тилу УПА за 1943 р., захоплені співробітниками органів Внутрішніх справ і держбезпеки, військовослужбовцями Червоної армії. Більшість документів цього тому – донесення, огляди, накази, інструкції, розпорядження, звіти з діяльності керівництва УПА і ОУН. Так, звіт референта СБ ВО «Заграва» від 3 вересня 1943 р. дозволив виявити недоліки у роботі СБ ОУН та пропоновані заходи щодо їх усунення. Серед проблемних моментів виокремлювалися: ізольованість СБ ОУН, перевантаженість працею низових ланок СБ, слабкі зв'язки по вертикалі служби. Власне останнє стало основою для зловживань з боку районних референтів СБ, особливо стосовно визначення міри покарання. Для виправлення цих недоліків у роботі автор пропонував збільшити підконтрольність СБ організаційним зверхникам та позбавлення органів СБ судових функцій

(винесення вироків) [123, с. 305-308]. У інструкції надрайонним і районним референтам СБ від 9 вересня 1943 р. розглядаються недоліки у роботі та до певної міри недбальство у проведенні розвідки [123, с. 411]. Наказ Ч. 1 від 10 вересня 1943 р. визначає структуру СБ та поділ на два відділи: розвідувально-інформаційний та поліційно-виконавчий, а також прописує завдання та функції відділів. Цінними у документі є чітко визначена структура звіту поліційно-виконавчого відділу, яка дає інформацію про фіксацію результативності роботи відділу [123, с. 420-421]. Для нас особливо цінним є наказ Ч. 1. до поліційно-виконавчого відділу СБ ВО Коліно від 15 жовтня 1943 р. в якому подано взірць звіту відділу. Його аналіз дає можливість визначити підстави для покарань (їх загалом було 14) і види покарань (загалом 4) [123, с. 425-426].

У Т. 22 нової серії літопису «Станиславівська округа ОУН: Документи і матеріали. 1945-1951» розміщені звітно-інформаційні документи Станиславівського окружного проводу ОУН та районних проводів цієї округи, які містять інформацію про діяльність структур ОУН на терені Станиславівщини. Усі документи розміщені за хронологічною послідовністю. Так, за матеріалами звіту окружного проводу ОУН Станиславівської округи за квітень – травень 1946 р. можна встановити характер завдань виконуваних боївкою СБ та їх результативність: знищення істребітелів, радянських оперуповноважених НКВС, працівників радянської адміністрації [124, с. 166-167, 193, 699]. Зі звіту з перебігу виконання лютневих інструкцій проводу ОУН на терені Надвірнянського надрайону від 15 червня 1946 р. дізнаємося про тенденцію до усамостійнення СБ ОУН шляхом створення окремого господарського забезпечення, та практично відсутність співпраці на рівні району між районним референтом СБ та тереновим провідником [124, с. 829].

У 26 томі нової серії зосереджені документи і матеріали референтури СБ Коломийської округи ОУН у 1945–1950 рр. До збірника увійшли звітно-інформаційні документи і слідчо-процесуальні матеріали окружної, надрайонних та районних референтур Служби безпеки ОУН Коломийщини, які вели боротьбу з агентурою каральних органів СРСР. У цьому томі нами використано

«Інформативну записку, складену референтом СБ Коломийського окружного проводу ОУН Романом Тучаком-«Кіровим», «Т-48» до субреферента СБ Коломийського надрайонного проводу ОУН «Г-808»» від 22 червня 1949 р. Керівником служби даються зауваження та рекомендації стосовно підбору компрометуючих матеріалів, які б давали право ліквідувати об'єкт, а також перелік людей, які підлягали смертній карі [126, с. 112]. Інформативна записка, складена референтом СБ Коломийського окружного проводу ОУН Романом Тучаком-«Кіровим», «Т-48» до референта СБ Карпатського крайового проводу ОУН Миколи Твердохліба-«Грома», «090», дає підстави зробити висновок про нестачу кадрів та характер кадрової політики [126, с. 116-117]. Особливо інформативним є розділ, в якому розмішені слідчі справи, повідомлення, протоколи районних референтур СБ. Фактично допит у реаліях СБ ОУН був основним засобом збирання доказів, а тому вивчення протоколів допитів дає змогу виявити техніку ведення допиту, його структуру, методи застосовувані слідчим. Подібним за спрямуванням є том 15 «Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА» нової серії літопису, з тією відмінністю, що у ньому розмішені матеріали з архівних кримінальних справ на заарештованих і засуджених органами радянської влади членів ОУН і УПА. Особливість документів цього тому полягає в тому, що в них міститься інформація не лише про заарештованого і його діяльність, але й свідчення про інших діячів націоналістичного руху та їх взаємовідносини, про діяльність повстанських підрозділів, їх організацію, боротьбу, зв'язок. Зокрема, протокол допиту Ю. Матвіїва, який займав посаду референта СБ Косівського надрайонного проводу ОУН від грудня 1945 р., дає інформацію про завдання СБ, склад референтури СБ районного проводу ОУН, обов'язки референта СБ надрайонного «проводу» ОУН [122, с. 396-398].

У Т. 9 «Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945» нової серії літопису УПА розмішені протоколи

допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА [127].

Специфіка організації та діяльності СБ ОУН на Волині відображена у 13 томі літопису УПА підготовленої Я. Антонюком, де зібрано 3141 біографічні довідки про керівників українського визвольного руху Волинської та Брестської областей за період 1930–1955 рр.

Значний масив документів, важливих для розкриття основного змісту дисертації зосереджено в збірниках документів та матеріалів. Найбільш насиченими для вивчення СБ ОУН є тематичні збірки документів. Це передусім «Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр.» підготовлені О. Лисенком та І. Патриляком. У збірнику подано низку інструкцій, наказів, звітів, обіжників, розпоряджень та листівок СБ ОУН (б) періоду Другої світової війни. Систематизація документи виконана на високому професійному рівні. Так, «Інструкція Службі безпеки», датована травнем 1941 року, є складовою великої інструкції «Боротьба й діяльність ОУН під час війни». У ній деталізовано плани керівництва ОУН, спрямовані на виборювання та утвердження національної державності. Невиправдана підозрілість, вдалі дії радянської агентури, невисокий культурно-освітній, моральний і фаховий рівень багатьох співробітників СБ ОУН спричинили поширення саме силових методів дізнання, тотальних репресій стосовно «чужих» і «своїх», що гнітюче впливало на психологічний стан самостійницького підпілля й налаштовувало проти нього цивільне населення [142, с. 207-208]

У передмові до згаданої збірки документів, О. Лисенко звертає увагу на те, що СБ діяла засобами притаманними всім спецслужбам світу. До особливостей цієї структури відносить партизансько-підпільні методи і втрату критерію доцільності і реальної загрози, що проявлялося у проведенні не завжди обґрунтованих чисток. Дослідник, відзначав ключову роль СБ у структурі ОУН в умовах радянської окупації, що проявлялося через реалізацію контррозвідувальної та слідчої роботи. Широке повноваження цієї структури призвели до перетворення СБ у 1944-1945 рр. на самодостатній орган всередині ОУН, ознаками чого з токи зору науковця були

каральні та судові функції структури, обмежена підпорядкованість організаційним керівникам [164, с. 25].

Нами використано також двотомне видання «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали» підготовлене співробітниками Наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Зокрема том другий, виданий у трьох книгах охоплює період з 1939 по 1957 рр. Книга друга збірника документів і матеріалів висвітлює національно-визвольну боротьбу українців Прикарпаття в умовах утвердження радянської влади. Автори збірника акцентують увагу на дотриманні принципу об'єктивності та історизму, однак як засвідчує передмова до другої книги, намагаються дискутувати з радянською історіографією та наводять факти, що висвітлюють діяльність ОУН виключно з позитивного боку [219, с. 11]. У збірниках зосереджені переважно документи радянських правоохоронних структур та органів влади. При цьому не вистачає чіткого їх структурування за спрямуванням. Із збірника нами використано «Повідомлення таємного агента НКДБ в українському націоналістичному підпіллі «Сокола» про реорганізацію структури ОУН» (червень, 1945 р.) у якому розкривається структура районної СБ та функціональні обов'язки спецкур'єра, слідчого та інформатора [219, с. 65-72].

Цінні документи видані у двох збірниках В. Сергійчуком: «ОУН-УПА в роки війни» і «Десять буремних літ». У них зосереджені матеріали, які дозволяють проаналізувати агентурно-оперативні заходи радянських органів влади по боротьбі з українським націоналістичним організаціями. Для нашої проблематики особливо корисним став збірник «Десять буремних літ» [201], оскільки розміщені у ньому документи висвітлюють діяльність ОУН і УПА в повоєнні роки. В основному у збірнику зосереджені матеріали (довідні записки, шифротелеграми, листи, звернення, постанови, вказівки) про заходи з боротьби з націоналістичним рухом, ставлення населення до радянського партизанського руху. Окрім того у збірнику також зосереджені інструкції керівництва ОУН низовим структурам і референтурам, в тому числі СБ ОУН. Одна із таких від 27 листопада 1945 р.

спрямована надрайонним провідникам, підкреслює особливе значення організації для СБ ОУН. Власне інструкція розкриває підпорядкованість СБ тереновому провіднику, а також наявність інформативних функцій СБ [201, с. 354]. «Повідомлення таємного агента НКДБ в українському націоналістичному підпіллі «Сокіл» про реорганізацію структури ОУН» від червня 1945 р. зі збірника «Український здви́г: Прикарпаття. 1939 – 1955 рр.» дає можливість визначити функціональні обов'язки надрайонного керівника СБ і канцеляриста, а також причини реорганізації структури СБ [203, с. 363, 367-369].

Значно доповнюють інформацію про діяльність СБ ОУН збірники підготовлені Інститутом історії НАН України «ОУН і УПА в 1944 році», зокрема викликає інтерес схема структури спецслужби ОУН [162, с. 29]. У збірнику зосереджена нормативно-розпорядча документація (накази, інструкції, обіжники). Обіжник для внутрішнього користування підготовлений співробітниками СБ ОУН від 14 травня 1944 р. відображає особливості підбору кадрів до спецструктури [162, с. 191]. Знаходимо накази та інструктивні матеріали комендантам військових надрайонів, у яких даються роз'яснення стосовно боротьби з ворожою агентурою [162, с. 200], а також про мету розвідки та методи її роботи.

У другій частині збірника інформативним для нас були «Зразок протоколу для співробітників СБ» [162, с. 243], а також інструкція щодо проведення допитів [163, с. 247-248]. Зокрема в останній подається класифікація свідків.

Підсумовуючи огляд джерел, можемо відзначити, що збереглася значна кількість документів і матеріалів, у яких відображено функціонування СБ ОУН. Це дає підстави стверджувати про достатню повноту та репрезентативність джерельної бази. Однак при цьому неопубліковані матеріали розпорошені по центральних, обласних та галузевих державних архівах, вміщені у десятках фондів, до яких нерідко немає вільного доступу науковцям. Ті ж матеріали, які відкриті для широкого кола дослідників, лише опосередковано торкаються піднятої проблеми, мають фрагментарний характер, вимагають доповнення інформацією з інших джерел. Тому при написанні дослідження вдалося використати усі види джерел.

1.3. Методологічні засади дослідження та категорійно-понятійний апарат

Широкий методологічний інструментарій покликаний вирішити ряд завдань, які ставились в процесі дослідження. Окрім з'ясування правової природи і принципів організації та діяльності СБ ОУН, вартими уваги є поняття правової культури та історичної пам'яті, оскільки вони дозволяють зрозуміти рівень суспільного сприйняття українського національного руху середини ХХ ст.

Проблема методології є важливою для будь-якого дослідження, адже від неї залежить рівень пізнання досліджуваного явища чи процесу. Основу методології наукового дослідження складає сукупність методів, принципів та наукових підходів. Вибір методів дослідження залежить від його мети, предмету та об'єкта пізнання. Особливість методології історико-правового дослідження СБ ОУН зумовлена низкою суб'єктивних і об'єктивних факторів, що обумовлюється специфікою предмета дослідження і джерельної бази. Складність формування методологічного інструментарію у процесі нашого дослідження зумовлена міждисциплінарним характером проблематики.

Суть застосування методології полягає в набутті знань про ознаки, що характеризують певне явище чи процес. Сучасне поняття методології можна звести до наступних трактувань: 1) сукупність методів; 2) наука про методи; 3) спосіб усвідомлення можливостей наявних методів; 4) філософське вчення про метод пізнання і практики. Ми дотримуємося визначення методології сформульованого О. Скакун, що методологія юридичних наук – це система методів, способів і засобів пізнання держави і права, реалізованих на основі знань про закономірності їх «застосування за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також вчення про теоретичні основи їх пізнавального використання» [204, с. 20]. Методологія вивчає вихідні принципи пізнання, методи дослідження, шляхи формування і розвитку наукових понять тощо [144, с. 6]. Пізнання вважається науковим, якщо воно досягається з допомогою наукових методів (теоретичних і практичних) і підтверджується практикою [144, с. 6]. Методологія виконує три

функції: отримання і створення нових знань; набуття цього знання у вигляді нових понять, категорій, законів, гіпотез, ідей, теорій; організація використання нових знань у практичній діяльності [170, с. 12].

З точки зору М. Панова, методологічна процедура передбачає аналіз на емпіричному і теоретичному рівнях правової дійсності. Сам процес методологічного пошуку відбувається через використання різноманітних прийомів, висунення наукових ідей і гіпотез, розробку наукових теорій і концепцій [168, с. 115].

Беззаперечно, першим елементом методології є науковий підхід, який можна визначити як певний спосіб пізнання правової реальності, що формується умовами дослідження, рівнем знань і професійної підготовки дослідника. Завдання методологічних підходів полягає у визначенні напрямку і стратегії юридичного дослідження, ракурсу дослідження об'єкта, вихідні наукові позиції в напрямку вивчення конкретного аспекту досліджуваної проблеми. У будь-якому юридичному дослідженні використовуються різні методологічні підходи, які не суперечать одне одному. Написання роботи вимагало використання інструментарію таких підходів: філософських – антропологічний, синергетичний, системний, герменевтичний; загальнонаукових – соціально-змістовний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, діяльнісний, міждисциплінарний, термінологічний.

Найбільш універсальним методологічним підходом пізнання соціальних явищ є антропологічний підхід. Антропологічний підхід до права означає зосередження уваги на праві, як регуляторі суспільних відносин, а не на норми права, тобто вивчається позиція правотворця, правові відносини і їх вплив на людину. Вихідним результатом антропологічного підходу є визнання, що саме право є продуктом діяльності людини й уособлює її сутнісні сили [58, с. 85]. У рамках підходу суб'єктом правотворення виступає не тільки держава, але й людина. Даний підхід знайшов застосування при розгляді способів регуляції поведінки, захисту порядку, вирішення конфліктів СБ ОУН крізь призму інтересів, буття, правової свідомості та праворозуміння окремих осіб. Антропологічний

підхід був також корисний при оцінці співмірності застосовуваних співробітниками СБ ОУН покарань до вчинених злочинів, коригуванні вибору засобів, прийомів правового впливу залежно від особистості, індивідуальних відмінностей людей, їх правового статусу, особливостей психологічного, фізичного, морального розвитку, умов життя.

Одним із визначальних методологічних підходів, щодо дослідження проблем діяльності СБ ОУН, є системний підхід і однойменний метод пізнання правових явищ. Його сутність в юридичній науці полягає у тому, що досліджуване явище розглядається як певна система, включена до системи більш високого порядку, яка виконує в ній визначені функції та пов'язана з нею різноманітними зв'язками. Застосування цього підходу дозволило вивчення СБ ОУН на рівні краю, надрайону, району та станиці, що дало можливість виявити, що саме район був основною функціональною ланкою структури СБ ОУН. Доповненням до методу є структурний метод. Так на території Волині паралельно з СБ існувала Військово-польова жандармерія, яка частково виконувала функції СБ – розвідку. Таким чином існували дві структури, які взаємодоповнювали одна одну становлячи систему правоохоронної та спеціальної діяльності ОУН.

Міждисциплінарний підхід виявився затребуваним у зв'язку з опрацюванням понятійного інструментарію. Специфіка дослідження зумовила те, що у структуру термінологічного апарату увійшла термінологія джерел досліджуваної епохи. Використання в роботі міждисциплінарного підходу обумовлено й вивченням оперативно-службової діяльності СБ ОУН в умовах врахування історичного контексту діяльності та воєнно-політичної ситуації. Міждисциплінарний підхід обумовлений і використанням значного масиву наукових досліджень істориків й джерелознавців.

Важливе значення при дослідженні питань діяльності СБ ОУН мав термінологічний підхід, що дозволив вивчити історії термінів і позначуваних ними понять, уточнення змісту понять, встановлення їх взаємозв'язку. Це стосувалося визначення змісту таких понять як функції, завдання, компетенція, повноваження спеціальних органів.

Синергетичний підхід у юридичній науці допомагає вивченню систем та процесів, що саморегулюються або виникають випадково. За умов відсутності власної держави, ОУН і її структурні елементи, зокрема СБ ОУН були самоорганізованою системою, організація, завдання і методи роботи якої видозмінювалася під впливом конкретних суспільно-політичних та історико-правових умов. Синергетичний підхід дав можливість виявити процес функціонування СБ ОУН, способи забезпечення належного рівня організації з подоланням наявних у системі суперечностей. Синергетичний підхід тісно пов'язаний із діалектичним, адже будь-яка система окрім процесів саморегуляції взаємодіє із зовнішніми регуляторами (політичними, економічними, релігійними). Тому важливим у процесі дослідження є врахування діалектики співвідношення внутрішнього (правового) та зовнішнього (соціального).

Діалектичний підхід виходить з положення, що державно-правова дійсність перебуває у постійному розвитку і завданням дослідника є пошук об'єктивних законів правової дійсності. Можна виокремити три складові діалектичного підходу: 1) закони діалектики (закон єдності і боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін в якісні, закон заперечення заперечень. Так, будь-яка юридична норма відображає єдність і суперечність регульованих нею суспільних відносин, оскільки вона захищає та відображає одні і водночас обмежує інші інтереси та прагнення [113, с. 203]. У випадку СБ ОУН, такими нормами були положення, що передбачали жорсткі методи покарання для злочинців та одночасне сповідання морально-етичних і християнських засад. Діалектичний підхід сприяв виявленню особливостей формування компетенцій та повноважень СБ ОУН, яка хоча і була складовою частиною ОУН, все ж до певної міри мала автономний статус у підпорядкуванні та вирішенні ряду питань. Діалектичний підхід у дослідженні СБ ОУН доповнюється соціально-змістовним та порівняльно-історичним підходами.

Соціально-змістовний підхід дав змогу виявити сутність історико-правових явищ і процесів, які вплинули на формування СБ ОУН та її відділів, а також охарактеризувати способи та форми їх взаємодії. Згаданий підхід, також дав

можливість обґрунтувати тезу, що формування та ефективне функціонування СБ ООН дозволило ООН реалізувати свої завдання.

Закономірним було й використання герменевтичного підходу, який ґрунтується на тлумаченні та інтерпретації юридичних текстів. Потреба у тлумаченні обумовлюється рядом причин, серед яких: 1) політико-правові; 2) комунікативно-інформаційні; 3) науково-історичні; 4) національно-мовні; 5) особистісно-правові. Герменевтичний підхід сприяв кращому розумінню текстів нормативно-правових актів, або важливих документів чи праць. Герменевтичний підхід дозволяє насамперед виявити закономірності між загальною та абстрактною нормами права і конкретними життєвими ситуаціями, до яких застосовуються ці норми [156, с. 38]. У випадку СБ ООН, герменевтичний підхід дозволив «умовно» виправдати застосування жорстких методів покарання, адже умови військового часу і підпільна боротьба проти радянських спецслужб вимагали відповідних дій.

Застосування порівняльно-правового підходу мало практичне значення, оскільки на основі співвіднесення функцій та методів діяльності СБ ООН, вдалося виокремити кращі практики у сфері розвідувальної, контррозвідувальної та організаційної діяльності та їх подальшого вивчення і аналізу з перспективою застосування у сучасних умовах.

Кожен методологічний підхід має свої принципи. На відміну від методологічних підходів, які дослідник може вибирати за власним баченням, використання методологічних принципів є більш жорстким, оскільки саме від них залежить науковість дослідження. В науці сформувалися такі принципи методології пізнання, як: всебічності, історизму, комплексності, системності, пріоритету факту, а не його суб'єктивної оцінки, формальної логіки, кореляції. При цьому методологічні принципи реалізуються через відповідні методи.

Одним із головних є принцип всебічності, суть якого полягає у дослідженні процесу формування і функціонування СБ ООН та її підрозділів не самих по собі, а у взаємодії один з одним та з іншими структурами ООН. З огляду на те, що принцип всебічності передбачає характеристику державно-правових явищ і

процесів у різних аспектах, вдалося реконструювати історико-правову картину процесів зміни територіальної структури СБ ОУН.

Необхідним для нашого дослідження було застосування принципу комплексності, що передбачає всебічне дослідження причинних взаємозалежностей, комплексну оцінку вхідних параметрів функціонально-структурної будови, їх зміну та розвиток на досліджуваному об'єкті у просторі і часі, за кількісними й якісними ознаками та вихідні (результативні) параметри цього процесу [42, с. 28]. Принцип комплексності передбачає врахування соціальних, економічних політичних аспектів умов діяльності спецструктури ОУН і виокремити у зв'язку з цим її особливості.

Важливим було застосування принципу історизму, який передбачає вивчення будь-якого процесу чи явища у взаємодії з іншими та у певному просторі і часі. У нашому дослідженні це виявилось у тому, що СБ ОУН вивчалось у динаміці, враховуючи зміни в політиці, ідеології, суспільних умовах.

Принцип об'єктивності юридичного пізнання полягає в тому, що досліджувані реальні державно-правові явища повинні пізнаватись і відображатись у науці без перебільшень або применшень. Принцип об'єктивності виявився у використуванні різноманітних джерел, з застосуванням критичного підходу до їх оцінки, як щодо радянських, так і ОУН, оскільки документи, які стосувалися СБ були особливо конспіративними і передбачені не для широкого загалу, а тому часто містили кодування, псевда і криптоніми.

У дослідженні застосовувався один з основоположних принципів наукового пізнання, а саме – принцип пріоритету факту, а не його суб'єктивної оцінки. Цей принцип був особливо корисним при вивченні слідчих справ та протоколів допитів, автобіографій, коли основну увагу слід звертати передусім на висвітлені в них події і факти, а не на оцінки, самооцінки й коментарі.

Важливим є принцип кореляції, який дозволяє встановити об'єктивну картину співвідношення процесів і явищ. Завдяки цьому принципу вдалося визначити ставлення суспільства до СБ ОУН та встановити форми і напрями взаємодії СБ ОУН з населенням.

Для історико-правового дослідження з методологічної точки зору важливим є вирішення проблеми співвідношення історії і сучасності, щоб уникнути механічного перенесення сутності явища з одної епохи на іншу, оцінювання історико-правових явищ з точки зору сучасних цінностей.

Детальну увагу слід звернути й на методологічний апарат. Власне метод визначається як система засобів (способів, прийомів, принципів), які науковець використовує в процесі дослідження. Водночас метод це дія, спрямована на досягнення мети. Основне завдання методу – отримати нову інформацію про об'єкт дослідження, розкрити процес і закономірності його формування та розвитку. Від правильності вибору і застосування методу залежить достовірність отриманого знання. Крім того необхідно враховувати взаємозв'язок між предметом і методом дослідження. По-перше метод повинен відповідати предмету і об'єкту дослідження, а по-друге метод має тенденцію до розвитку разом із предметом. Розвиток методу може відбуватися за рахунок залучення та адаптації елементів методів інших наук. Застосування різних методів дозволяє відобразити різні аспекти природи досліджуваного явища на різних рівнях соціального порядку.

І. Ільїн, наполягав на відсутності універсального способу дослідження права, що дозволив би усунути та замінити інші методи і зробити їх непотрібними [66]. Застосування різних методів дає можливість розглянути предмет історико-правового дослідження з різних точок зору та уникнути однобічності висновків.

У науковій літературі можна зустріти кілька підходів до класифікації методів наукового пізнання. Найбільш розповсюджений трирівневий поділ, відповідно до якого розрізняють методи вищого, середнього та нижчого рівнів пізнання. За цією класифікацією методи вищого рівня відображають загальні принципи пізнання в цілому, а їх сукупність іменують парадигмою. Методи середнього рівня мають міждисциплінарний характер і становлять групу загальнонаукових методів. Нарешті до нижчого рівня належать так звані конкретно-наукові методи, що відповідають за отримання конкретних знань [149, с. 14]. Натомість, А. Благодарний виокремлює чотири рівні методів: 1) загальні (філософські) підходи (діалектика, феноменологія, аксіологія, герменевтика, антропологія,

синергетика тощо); 2) загальнонаукові методи (логічний, аналізу і синтезу, структуралізм, абстрагування, системного аналізу, класифікації тощо); 3) спеціальні методи (анкетування, контент-аналіз, деонтичний); 4) конкретні методи (правові) (формально-догматичний, порівняльно-правовий, соціологічно-правовий, прогностично-правовий, історико-правовий тощо) [14, с. 149]. Конкретні методи застосовують для дослідження предмета лише однієї науки (наприклад, у юриспруденції – це способи тлумачення норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики [220, с. 137].

У свою чергу, О. Скакун поділяє методи наукового пізнання на філософські, загальнонаукові і спеціально-правові [205, с. 31]. Водночас М. Костицький відзначає, що коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології слід «розташувати» по горизонталі й використовувати їх може вчений за власним вибором [111, с. 10]. У цьому плані ми схильні підтримати думку М. Костицького, адже сучасне історико-правове дослідження повинно базуватися на міждисциплінарному підході поєднувати методи різних суміжних наук.

Із загальнонаукових методів у нашому дослідженні знайшло застосування наступні методи: діалектичний, аналізу і синтезу, дедукції, абстрагування, системний, структурно-функціональний, історичний, компаративістики (порівняння).

Застосування загальнонаукових методів дозволило здійснити емпіричне вивчення і теоретичне осмислення предмету дослідження. Загальним методом формування правових понять, у тому числі в контексті нашого дослідження, є діалектичний метод наукового пізнання. Загальний метод філософської діалектики розкривається через: логічний метод сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного. Це метод діалектичної логіки – логіки теоретичного відтворення генези предмета, метод (принцип) єдності логічного та історичного. Діалектика забезпечує адекватне відтворення локальних подій, індивідуально-неповторних властивостей правових та соціально-історичних процесів у контексті

загальних соціальних теорій і законів [220, с. 139]. Нами діалектичний метод застосовувався при розгляді функціонування СБ ОУН (б) як частини ОУН (б), яка в процесі свого розвитку зазнала значних змін, що позначилося на видозміні регламентації діяльності цієї структури. Водночас використання цього методу не лише дало змогу оцінити кількісні та якісні зміни в розвитку досліджуваних явищ, а й проаналізувати діалектику відносин щодо формування та функціонування СБ як окремого структурного елементу ОУН.

Порівняльний метод дозволив виявити зміну характеристик СБ ОУН у різні періоди діяльності: під час Другої світової війни та у післявоєнний період. Аналіз – уявне розчленовування цілісного предмета на складові частини (сторони, ознаки, властивості або відношення) з метою його вивчення. Метод аналізу був доречний при вивченні окремих відділів СБ ОУН: розвідочно-інформаційного, слідчо-оперативного та контррозвідочного. Його застосування дало змогу визначити специфіку роботи цих відділів, обсяг повноважень. Тісно пов'язаний з ним метод синтезу застосовувався при виявленні внутрішніх взаємозв'язків між вказаними відділами та зовнішніх зв'язків між СБ та іншими референтурами ОУН.

Метод абстрагування – належить до формально-логічних методів і є одним із головних у дослідженні, оскільки передбачає відмежування загальних ознак і властивостей від конкретного предмета й відокремлення їх від усіх інших ознак, а у нашому дослідженні уможливорює історико-правове дослідження СБ ОУН без прив'язки до конкретних ситуацій.

Сутність історичного методу полягає у тому, що процес розвитку державно-правових явищ відтворюється в усій багатогранності, в усій повноті – із усіма випадковостями, частковостями, що змінюють об'єктивну логіку розвитку; із усім позитивним, що накопичено історичним досвідом. При дослідженні держави і права важливо відволіктися від усіх випадків, окремих фактів, особливостей, несуттєвого, тобто теоретично відтворити об'єкт у сутнісних, закономірних зв'язках, уявити необхідне – загальне і особливе – у процесі розвитку того чи іншого явища [206, с. 156]. В нашому випадку було важливо виокремити саме

правовий аспект діяльності СБ ОУН та дати правову оцінку діям співробітників цього силового відомства у процесі реалізації покладених на них функцій.

Дедуктивний метод був доцільний при вивченні структури та характеристики функцій СБ ОУН, що в кінцевому випадку дозволило сформулювати цілісне уявлення про цей орган, як орган виконавчої влади з надзвичайними повноваженнями.

До спеціально-наукових методів юридичної науки відносяться формально-юридичний, соціально-правовий; інтерпретаційно-правовий; порівняльно-правовий; інструментально-правовий; теоретично-правового моделювання; теоретично-правового прогнозування, структурно-функціональний, історико-правовий, історико-генетичний, порівняльно-правовий, герменевтично-правовий, формально-юридичний.

В історико-правових дослідженнях особливе місце займають такі методи: інтерпретаційно-правовий – виражається в когнітивних інтерпретаціях загальнополітичних й юридичних джерел; формально-логічний – сприяє формулюванню логічно-теоретичних визначень; історико-правового моделювання – моделювання минулих правових подій і процесів; історико-генетичний – дозволяє реалізувати послідовне розкриття властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності в процесі її історичного руху, наблизитися до відтворення об'єкта; біографічний метод – дослідження, діагностики, корекції та проектування життєвого шляху людини. Методи історичної науки були важливими з огляду на наявність масиву історичних досліджень проблеми СБ ОУН та потреби дистанційювання від розкриття традиційної ретроспективи процесів створення і розвитку націоналістичного руху середини ХХ ст.

Основну увагу в процесі дослідження приділено власне юридичним методам. Так, формально-юридичний метод дав змогу розтлумачити певні поняття, які використовувалися у сфері державної безпеки і з часом змінювали зміст. Стосовно СБ ОУН такі поняття як оперативно-розшукова діяльність, розробка, допит, що в умовах тієї правової реальності мали свою специфіку і змістове наповнення. Застосування історико-правового методу передбачає, що об'єкт розглядається в контексті конкретної епохи, а це передбачає вивчення не тільки правових

пам'ятників епохи, але й врахування впливу факторів, що зумовили їх появу і визначили характер (економічні, соціальні, ідеологічні і т.д.). Зокрема неправильно була б оцінка СБ ОУН та її діяльності з точки зору сучасного національного та міжнародного права, яке значно еволюціонувало і змінило трактування ключових понять зі сфери діяльності спецслужб та правоохоронних органів. Історико-правовий метод дозволяє вивчити явище у хронологічній послідовності та прослідкувати етапи розвитку спецслужби ОУН. Застосування історико-правового методу доповнюється конкретно-історичним підходом, за яким державно-правові явища розглядаються у тому соціальному середовищі в якому вони виникли і розвивалися. Це особливо важливо для аналізу правозастосовної діяльності СБ ОУН, оскільки оцінка з позицій сучасності, ускладнює аналіз і можливість формулювати об'єктивні висновки. Водночас важливим є і застосування історико-генетичного методу, що дозволив встановити причинно-наслідкові зв'язки між суспільними процесами, а у нашому випадку умови виникнення та розвитку СБ ОУН, набуття ним притаманних суто йому якостей. Застосування біографічного методу, зокрема вивчення життя керівника СБ ОУН М. Арсенича дозволило вивчити окремі аспекти функціонування СБ ОУН крізь призму поглядів особистості, його взаємовідносин із соціумом та впливу політико-правових реалій на прийняття рішень як чільного діяча СБ ОУН.

В історико-правовій науці важливе значення має метод системного аналізу, який дозволяє розглядати історико-правові явища в сукупності соціальних зв'язків, виявлення цілого та його частин, дослідження діяльності Служби безпеки у складі ОУН. Метод системного аналізу оперує поняттями «система», «структура», «елемент». Метод системного аналізу дозволив визначити не тільки завдання, внутрішню організацію СБ ОУН чи відповідне забезпечення регулювання діяльності, а й кваліфікувати місце розвідувальної і контррозвідувальної діяльності серед інших видів юридичної діяльності та роль суб'єктів правоохоронної діяльності у процесі їх тісної взаємодії. Це сприяло формуванню розуміння сутнісних і змістовних характеристик взаємозв'язків із системою відповідної правозастосовної діяльності, іншими системними явищами і категоріями теорії

держави і права та галузевих юридичних наук. Використання методу системного аналізу дало можливість з'ясувати повноваження СБ ОУН та окремих співробітників у межах ОУН та території діяльності. При написанні дисертаційного дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції.

Пов'язаним із методом системного аналізу є структурно-функціональний метод пізнання. Цей метод дозволяє здійснити пізнання діяльнісних аспектів державно-правових феноменів та дослідити функції держави чи її окремих інститутів з метою з'ясування ролі, значення, статусу тощо [232, с. 87]. Функціональний метод широко застосовувався при визначенні природи і правового статусу СБ ОУН, обсягу, характеру і змісту повноважень. Структурний метод передбачає дослідження систем, їх загальний огляд та подальшу деталізацію, що як наслідок породжує ієрархічну структуру моделі досліджуваного об'єкта. Тобто структурний метод зосереджений на аналізі структури систем, процесів, об'єктів. Структурний метод, дозволив пізнати структурні елементи СБ ОУН та виявити їх юридичну природу. Визначення СБ ОУН як структури, що здійснювала правоохоронну діяльність обумовлює використання діяльнісного підходу при вивченні об'єкта дослідження. Використання цього підходу зумовило потребу розгляду механізму правоохоронної діяльності, видів правоохоронної діяльності, а також встановлення її об'єкта.

При дослідженні СБ ОУН як історико-правового явища використовувався порівняльно-правовий метод, суть якого зводиться до співставлення і дослідження державно-правових об'єктів, що існували у минулому або діють у наш час. Порівняльно-правовий метод у нашому дослідженні був корисним для виявлення спільних і відмінних рис в організації роботи СБ ОУН і НКВД-НКВС, з'ясуванні переваг та недоліків у їх діяльності в досліджуваній період. Цей метод застосовувався при аналізі функцій, форм і методів діяльності СБ ОУН і радянських правоохоронних органів, а також порівняння методів діяльності застосовуваних СБ ОУН у 1941–1945 рр. та в повоєнний період. Водночас слід враховувати, що при застосуванні методу важливо вибирати співмірні норми і

положення, юридичні явища, інститути і процеси. Порівняльно-правовий метод може бути двох видів – синхронним і діахронічним (порівняльно-історичним). Доцільним у роботі було застосування синхронного методу, адже він дозволив вивчити функціонування СБ ОУН у різних регіонах та виявити спільне та відмінне, особливе у подіях пов'язаних із діяльністю спецслужби.

Аналітично-типологічний метод дозволив виявити і проаналізувати основні напрямки й пріоритети діяльності СБ ОУН, їх зміст, проблеми та головні тенденції.

Ключовим напрямком дисертаційного дослідження є визначення статусу СБ ОУН в умовах відсутності власної держави. Такий аналіз дав змогу правильно оцінити компетенцію, завдання та методи роботи СБ ОУН у роки Другої світової війни та післявоєнний період.

Отже, широкий методологічний інструментарій дозволив об'єктивно і критично підійти до характеристики правових засад організації та діяльності Служби безпеки ОУН.

Стосовно аналізу ключових термінів, які використовувалися у процесі дослідження, то варто звернути увагу саме на поняття «служби безпеки» у розумінні ОУН. Тобто, яка була мета створення, засоби створення та сфера діяльності. Утворений у 1939 р. в окружному провіді ОУН відділ СБ займався підготовкою кадрів, що в подальшому мали дбати про безпеку населення [5, с. 7]. Крім того до функцій СБ входила розвідувальна діяльність. Таким чином станом на 1939 р., виходячи з її функцій, СБ більше виконувала на даному етапі поліцейські обов'язки. Другий Великий Збір ОУН (квітень 1941 р.) у двох документах «Організація Служби Безпеки» та «Українська Служба Безпеки» розширив сферу діяльності СБ визначивши першочерговим напрямом діяльності контррозвідувальну боротьбу проти зовнішніх противників, а також боротьбу з кримінальними злочинами (однак виключно, якщо правопорушником був член ОУН) [23, с. 379]. Певне уточнення компетенції СБ ОУН відбулося у зв'язку з проголошення УССД і потребою визначення ролі і місця СБ в майбутніх державотворчих процесах. На СБ покладалося завдання з «організації ладу і порядку». СБ повинна була організувати з місцевих жителів загони народної

міліції, взяти під контроль за державні і громадські установи, промислові підприємства, засоби масової інформації, нейтралізувати представників старої влади, співробітників радянських правоохоронних органів [142, с. 46]. Поступово, починаючи з 1941 р. функції виконувані СБ ОУН поступово розширюються і включають: охоронну; профілактичну, наглядову (контрольну); регулятивну; виховну. Ці функції були динамічним і залежали від завдань, які стояли перед націоналістичним рухом на конкретному етапі.

Характеризуючи категорійно-понятійний апарат, то слід звернути увагу на традиційне використання представниками ОУН українських лінгвістичних зворотів, що характеризують те чи інше явище, форму організації чи структуру. Такими зворотами є референтура, екзекутиви, провід, що були аналогами сучасних командних і штабних назв. Такі поняття, як ланка, станиця, куш, підрайон, район, повіт, округа – адміністративні одиниці, на які подіялася територія контрольована ОУН.

Існували також власні військові звання та посади. Власне усіх співробітників СБ ОУН іменували есбістами, референтурою керував референт, його заступники – субреференти (відповідали за організаційну роботу, бойову підготовку, діловодство). Цікавим аспектом організаційної роботи ОУН загалом і СБ зокрема була гендерна складова при доборі секретарів референтур, адже ними були у переважній більшості жінки.

Можна стверджувати, що навіть застосування подібної термінології є аргументом незалежності ОУН від аналогічних націоналістичних рухів 30-50-х рр. ХХ ст. та бажанням довести історичні та правові підстави до відновлення втраченої у 1921 р. національної держави.

Стосовно понять розвідувальна, конррозвідувальна, слідчо-оперативна, організаційна діяльність, то їх зміст і наповнення тотожні сучасному розумінню відповідних процесів. Навіть при правовій оцінці системи судочинства, яка у середині ХХ ст. розвивалася в умовах підпілля, відсутності чітких правових норм, при нівелюванні принципів демократизму та гуманізму, ми послуговуємося сучасним підходом до розуміння правосуддя як окремої галузі діяльності держави.

Таким чином, з огляду на міждисциплінарний характер теми, наявність оціночних суджень серед дослідників проблеми та громадськості, об'єктивне вивчення правових засад організації та діяльності СБ ОУН вимагає застосування складних методологічних підходів, кожен з яких передбачає певний набір методів. Це обумовлюється тим, що жоден окремий метод не здатний цілком охопити предмет пізнання. Складність предмету дослідження робить доцільним поєднання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів з особливим акцентом на історико-правових методах пізнання, що надало можливість об'єктивно, повно й усебічно розкрити його зміст, отримати нові теоретичні знання.

Висновки до Розділу 1.

Проаналізувавши теоретичну і джерельну базу дослідження та методологічні прийоми, слід констатувати:

- проблема створення та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів є новою для української історико-правової науки. Наявну теоретичну базу доцільно систематизувати на підставі проблемно-хронологічного підходу, в результаті чого окреслюється два діаметрально протилежні типи сприйняття і характеристики СБ ОУН: 1) тих хто оцінює діяльність ОУН та її силових органів з позитивної точки зору; 2) тих хто засуджує діяльність представників українського націоналістичного провуду. Цей поділ властивий усім напрямкам історіографічних пошуків проблеми діяльності ОУН: діаспорна, радянська, сучасна українська та іноземна історіографії. Спільною рисою усіх досліджень є надмірний суб'єктивізм, адже і «прихильники» і «противники» концепту відродження Української державності у середині ХХ ст., виразником якої була ОУН, або надмірно ідеалізують, або свідомо перекручують відомі факти і явища. Усталені у радянський період ідеологеми мають своїм наслідком суспільний резонанс до проблеми діяльності ОУН, ведуть до заполітизованості проблеми, а отже створюють об'єктивні перешкоди для ґрунтового дослідження цієї тематики. Вирішити ситуацію можна шляхом активізації правових досліджень, покликаних вивчити історико-правові аспекти створення і діяльності ОУН загалом і Служби

безпеки, зокрема, дати правову оцінку діям співробітників СБ, з'ясувати мотиви їх діяльності та вивчити перспективи реалізації концепції відродження національної держави;

- суттєвою перевагою в дослідженні визвольних змагань українців середини ХХ ст., є багата джерельна база. Це як мемуари і свідчення очевидців, так і опубліковані та неопубліковані матеріали. Цікаво, що навіть в умовах військових дій та підпільної боротьби, СБ ОУН приділяло важливу увагу документуванню усіх подій і дій, що мали місце та які вчиняли співробітники. Такий документальний опис важливий для розуміння специфіки роботи та оцінки діяльності СБ ОУН з позиції сьогодення. Позитивом досліджуваної проблеми є те, що в достатній кількості є джерелознавчі дослідження, збірки матеріалів, а також ведеться і постійно оновлюється «Електронний архів українського визвольного руху», в якому для публічного ознайомлення представлені матеріали, що раніше знаходилися у відомчих архівах Служби безпеки України та були не доступні для науковців. Публічність наявної джерельної бази є вагомим кроком до нівелювання негативного образу українця, який у середині ХХ ст. боровся за здобуття власної держави;

- методологічний інструментарій дослідження обумовлюється міждисциплінарністю проблеми, а також характером теоретичної і джерельної бази. Ключовим для роботи став принцип об'єктивності, адже тільки позбавлене будь-яких ідеологічних підходів розуміння причин утворення, розвитку і діяльності Служби безпеки ОУН, дозволить сформулювати про неї цілісне уявлення, як про повноцінний орган влади, що діяв в умовах боротьби за національну державу;

- для роботи властиве використання традиційного для українців середини ХХ ст. категорійно-понятійного апарату, яким позначалися адміністративно-територіальні, військові одиниці, звання на теренах Західної України, в середовищі та офіційному документообігу ОУН.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВИЙ СТАТУС, КОМПЕТЕНЦІЯ І СТРУКТУРА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН

2.1. Правовий статус і організація діяльності Служби безпеки ОУН

Серед сучасних дослідників українського національно-визвольного руху середини ХХ ст., і зокрема ОУН, немає однозначного підходу до визначення дати створення Служби безпеки ОУН. Ми схильні дотримуватися думки С. Грабовського, що інституційне оформлення СБ ОУН відбулося в лютому 1939 р. [44], а приводом до створення подібної безпекової організації було вбивство агентом НКВД П. Судоплатовим провідника УВО-ОУН Є. Коновальця [142, с. 46]. Однозначно це не був повноцінний і самостійний орган виконавчої влади, але він задовольняв вирішення цілого ряду причин, що були основою до його створення, зокрема:

- здійснення контррозвідувальної діяльності проти радянських та польських спецслужб, а після 1941 р. і проти німецьких;

- захист лідерів націоналістичного руху (частина ОУН яка дотримувалася політичних і правових поглядів С.Бандери) від можливих терактів, арештів та ін. З цією метою створено окремий підрозділ СБ ОУН, який займався особистою охороною С.Бандери. Він складався з кількох десятків чоловік, які за 15 років попередили 5 замахів на лідера українського націоналістичного підпілля [233, р. 109]. Організаційно ця служба охорони лідерів націоналістичного руху, хоч і належала до складу СБ ОУН, їх члени підпорядковувалися безпосередньо особі, яку захищали;

- протистояння радянській тоталітарній системі, яка з вересня 1939 р. розпочала в Західній Україні політику радянзації з властивою їй терором, депортаціями та вбивством цивільних жителів.

Ці причини не були вичерпними, але продемонстрували керівництву ОУН потребу у створенні спеціального силового органу з функціями внутрішньої безпеки та зовнішньої контррозвідки. Власне українські вчені О. Іщук та

В. Огороднік наводять ще один фактор – розкол ОУН на «бандерівців» та «мельниківців». Це на їх думку було причиною того, що саме до перших приєдналися «фахові працівники спецструктур колишньої єдиної ОУН, яких називали «сімкою»» [90, с. 4]. Представниками «сімки» були М. Лебець та М. Арсенич, які і взяли на себе усю організаційну відповідальність за створення Служби безпеки [97].

За короткий час, починаючи з лютого 1939 р. коли при Крайовій Екзекутиві був створений окремий контррозвідувальний орган для захисту лідерів націоналістичного підпілля від репресивної політики польських спецслужб та радянських терористів [90, с. 4], сформувався дієвий орган влади з широкими безпековими функціями – Служба безпеки. Більше того, цей апарат функціонував і в умовах підпілля та активних військових дій, як проти нацистів, так і проти червоноармійців та поляків. При цьому, новостворений орган формувалася із перспективою на проголошення незалежної Української держави, і мав перетворитися за словами В. Кука, в національну Службу безпеки [44].

З кінця вересня 1939 р. радянські органи влади розпочали відкриту боротьбу з українським, польським, єврейським політичними рухами, а також політичними партіями і силами, що не підтримували більшовицьку ідеологію. В. Ільницький опрацювавши архівні фонди, довів, що каральні вироки і справи стосовно прихильників національних рухів і противників радянської влади були груповими і здійснювали по відношенню до кількох сотень людей одночасно [238]. Це вкотре довело потребу в створенні безпекового органу типу СБ ОУН.

Для ОУН була і практична потреба у власному безпековому органі оскільки загострювалося і внутрішнє протистояння між прихильниками А. Мельника та С. Бандери. Останні дотримувалися радикальних методів боротьби за національну державу, орієнтувалися на військову боротьбу, а тому розвідувальні та контррозвідувальні інституції мали бути ключовими. Саме розкол в українському національному проводі, став, на думку О. Іщука та В. Огородніка ключовим фактором формування в ОУН(б) власної Служби безпеки, до якої перейшли «фахові працівники спецструктур колишньої єдиної ОУН, яких називали

«сімкою»» [90, с. 4]. Саме керівники «сімки» М. Лебедь та М. Арсенич взялися за організацію роботи СБ ОУН, а згодом і очолили її.

У 1940 р. СБ ОУН оформилося в окрему референтуру націоналістичного руху, що давало можливість проводити активну діяльність на багатьох напрямках. За короткий час, безпековий, контрреволюційний орган перетворився на повноцінне міністерство (з червня 1941 р. це було оформлено з правової точки зору включенням СБ ОУН до уряду, так званого Українського Державного Правління, у вигляді окремого міністерства).

З практичної точки зору, вплив на процес становлення СБ ОУН мали дві події: звільнення з польських в'язниць членів ОУН та розкол у націоналістичному русі. Групу з організації СБ ОУН очолив Є. Врецьона. До неї увійшли М. Лебедь, М. Арсенич, Я. Гайвас, О. Мащак, Г. Пришляк, І. Равлик та Б. Рибчук. Саме вказані особи (за винятком Я. Гайваса, який підтримав А. Мельника) увійшли до керівного проводу СБ ОУН, а її керівником обрано М. Лебеда. Першим його заступником Провід ОУН призначив М. Арсенича, який з березня 1941 р. До січня 1947 р. очолював Службу безпеки. Його заступниками в ці роки були І. Равлик, П. Федів, В. Турковський.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що провід ОУН, ще у 1939-1940-х рр. чітко сформував концепцію відродження Української державності, почав формувати органи влади, правопорядку та безпеки. Наявність останніх розцінювалося, як можливість міжнародного визнання, оскільки союзники мали переконатися у спроможності українців до право- і державотворення. Аналіз однієї із відозв проводу ОУН, дає підстави стверджувати, що в момент нападу Німеччини на Польщу, провід ОУН чітко усвідомлював ненадійність союзу в нацистами: «вимоги, ставленні до нас союзником, будуть односторонні, бо таке є відношення існуючих реальних сил» [90, с. 5]. Добитися підтримки можна було через організацію дієвого державного апарату, який на думку українців дозволить Німеччині «побачити і признати наш організаційний хист і зрозуміти ці наглядні користі, які він з нашої діяльності може мати» [90, с. 5]. Ці слова є виявом чіткої концепції державотворення, яка пропонувала легальний спосіб відновлення

Української державності через формування дієвого державного апарату. В цьому плані цікавим видається дослідження причин орієнтації українського націоналістичного проводу на Німеччину. На нашу думку, причиною було не тільки бажання спільної боротьби проти радянської влади, а й наявність інформації про популярну в німецькому політикумі останньої третини XIX ст. концепції створення «Київського королівства». Ідеолог цієї концепції, яку підтримував О. фон Бісмарк, Е. Гартман, акцентував увагу саме на національному факторі та окремішності українців Галичини, Буковини і Наддніпрянщини від країн до складу яких вони входили [225, с. 179-183]. Однак ця проблема є об'єктом окремого дослідження.

Можна однозначно стверджувати, що проголошення 30 червня 1940 р. Акта відновлення Української Держави не було випадковим, а стало результатом тривалої боротьби та організаційної підготовки. Акцентування уваги на продовженні державницьких традицій 1917-1921 рр., доводило спадкоємність Української державності, надавало їй історичної обґрунтованості, формувало ідеологічну та правову складову. Показово, що у «Політичних вказівках», затверджених на II Великому зборі ОУН, передбачено, що процес з відновлення державності, який розпочався 30 червня 1941 р. був початком до процесу об'єднання усіх етнічних українських земель з центром у Києві [41, с. 58]. Серед науковців є поширеною думка, що такі кроки ОУН були свідченням домінування ідеї соборності усіх українських земель та збереження тенденційності в процесі національного державотворення починаючи з 1917-1921 рр. [210, с. 57]. Такий підхід, слід було застосовувати українцям у 1991 р., що в кінцевому випадку нівелювало зв'язок за радянським минулим і вказало на дотримання національної традиції державотворення. При тому, що як стверджує О. Ісаюк, у 1991 р., серед політиків поширювалася ідея саме про «відновлення державності», а не «проголошення» [88].

Закономірність проголошення в червні 1941 Акта відновлення Української держави не викликає сумніву, адже усі дії, які вживали представники ОУН відповідали чинним на той час міжнародно-правовим актам, а головне українці

скористалися правом нації на самовизначення. В цьому плані є визначальна заслуга саме націоналістичної ідеології, яка сформувала чіткі критерії та ознаки української нації, які базувалися на концепті соборності усіх етнічних українських земель.

Цікавою, на нашу думку, видається форма державності. У згаданих вище «Політичних вказівках», зазначалося, що майбутня держава має бути мілітарною за своєю суттю [15, с. 49]. Не можна говорити, що йшлося про авторитаризм, але таке формулювання було на нашу думку обґрунтованим, оскільки у травні 1941 р., коли приймалися «Політичні вказівки», єдиним шляхом здобуття національної державності був відкритий збройний конфлікт проти СРСР. П. Гай-Нижник, такі дії націоналістичного проводу оправдує, оскільки вони диктувалися довголітньою революційно-визвольною боротьбою, змістом державно-творчої ініціативи, фактичною силою та народною волею [41, с. 59].

Закономірно, що в умовах мілітарної держави, створення Служби безпеки з широкими і достатньо жорсткими функціями було оправданим, але воно вимагало чіткого правового регулювання, а також підтримки з боку суспільства. Перше – регулювалося виданням численних наказів та інструкцій, у яких деталізувалися напрямки роботи, а друге – не було повністю реалізоване саме через домінування силових методів розвідувальної, слідчої чи судової діяльності.

Д.Спосіб наводить чотири аргументи на користь легітимності проголошеної у червні 1941 р. держави і безпосередньо Служби безпеки. До них він відносить:

- національний характер держави;
- нормативно-правове регулювання статусу і функцій органів влади, в тому числі й СБ ОУН;
- оптимізація владних функцій в межах одного силового органу, що було оправданим в умовах війни;
- створенні націоналістичним проводом адміністративні органи влади, ефективно діяли як після ліквідації УССД німцями, так і в умовах утвердження радянської влади у 1944 р. [210, с. 59-60].

Ми цілком погоджуємося із наведеними аргументами, але вважаємо, що суттєвим недоліком в процесі організації національної держави була неспроможність забезпечити міжнародне визнання для УССД. Подібний факт, навіть визнання Німеччиною чи її сателітами, нівелювало б усі питання стосовно статусу проголошеної у серпні 1941 р. держави.

Виходячи із мети, що ставилась керівництвом ОУН при формуванні Служби безпеки, визначалися і її завдання, а також коло нормативно-правової бази, що регулювала функціонування цього безпекового органу. Першочерговим було завдання забезпечення державної безпеки, що включає в себе захист життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх посягань. Однак, за умов відсутності власного державного організму та державної влади, у сучасному їх розумінні, поєднання специфічних умов діяльності, зумовило певні особливості СБ ОУН щодо її функціонального призначення, повноважень і структури. Правові підвалини діяльності Служби безпеки ОУН становили накази, положення, інструкції, усні вказівки, які регламентували діяльність спецслужби певного організаційного рівня. Окремо розроблялися інструкції для окремих категорій працівників (інформаторів, технічних працівників) [22, с. 34]. З кінця 1945 р. роль наказової, інструкційної та звітної документації набуває листування між провідниками ОУН [89, с. 75].

Основними формами документів, що врегульовували діяльність СБ ОУН були:

1) Інструкція – широке, переважно письмове роз'яснення, яка визначало напрям роботи та її виконання. В межах інструкції для кращої її реалізації, дозволявся прояв ініціативи.

2) Доручення – це вказівки щодо виконання більш об'ємної роботи, яка мала чіткі терміни і порядок виконання. Доручення могло бути усним і письмовим, одноразовим або для тривалої роботи.

3) Наказ – одноразове, переважно усне, стисле доручення, яке належало виконувати без змін. Ця форма застосовувалася на нижчому рівні при менш важливій роботі.

4) Інструктаж – повинен бути вичерпний і стислий, ясний, можливий для виконання. При його побудові не повинно бути двозначностей [22, с. 33].

Вимогою до цих документів була відповідність завдань можливостям виконавця. У іншому випадку вважалося, що нівелюється як поточна, так і подальша робота виконавця.

Невиконання вказаних регулюючих актів розглядалося як правопорушення за яке передбачалося покарання (моральне і фізичне). Якісне виконання обов'язків передбачало винагороду шляхом визнання чи похвали, що однак не мало набувати форми заробітної плати. Завдання вважалося виконаним після звіту в усній або письмовій формі. Звітування було складовою частиною організаційної роботи, оскільки звіт давав уявлення про виконання завдань, був засобом подальшого планування та керівництва. Для виконання цих завдань звіт повинен був відповідати наступним вимогам: вчасно подаватися; бути вичерпним; базуватися на перевірених фактах; бути чітким та стислим.

Однією із форм організаційної роботи СБ ОУН був контроль у формі систематичної перевірки на місцях низових ланок, правильність дії організаційного механізму, якості і рівня виконання організаційних завдань, праці окремих членів та виправлення на місці недоліків. Контроль був плановий і позаплановий. Плановий контроль – це систематична, підготовлена дія, що проводиться на всіх організаційних рівнях конкретного терену, а його мета – зрозуміти справжній стан організації, ліквідувати недоліки та покращити роботу. Правильно організований контроль виконував інформативно-виховну функцію, оскільки контрольовані відчували зв'язок з цілою організацією [22, с. 33].

Потреба розвідувальної і контррозвідувальної діяльності українського націоналістичного руху, особливо у сфері протидії спецслужбам держав-противників наблизили окремі характеристики спецпідрозділів ОУН до спецслужб державного характеру. Водночас особливості СБ ОУН відзначалася наступними чинниками:

- відсутністю власної державності та екстремальні умови діяльності націоналістичного руху.

- потребою оперативного забезпечення діяльності націоналістичного руху, збройних формувань [22, с. 32-33].

Характеризуючи практичну роботу СБ ОУН, Д.Спосіб виокремлює дев'ять чинників, що впливали на її організацію, зокрема:

1. Регулювання діяльності СБ ОУН корпоративними нормами (інструкції та накази місцевих керівників з чітким визначення виконавця, ступеня важливості завдання і міри покарання у випадку не виконання).

2. СБ ОУН змушена була діяти в умовах підпілля, адже навіть факт проголошення 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української державності, не дозволив їй набути повноцінних легітимних рис.

3. Виконання невластивих для правоохоронних органів судової та ідеологічної функцій.

4. Відсутність законодавчих норм, що регулювали організаційну структуру інституції.

5. Відсутність штатного розпису, та постійна зміна функціональних обов'язків співробітників.

6. Відсутність у співробітників гарантованих на законодавчому рівні прав, обов'язків та гарантій. Це на нашу думку, було однією із причин частих спекуляцій з боку СБ ОУН, які підкріплювати свої повноваження і права, можливістю реалізації повного циклу безпекової функції – від пошуку злочинця, його допиту, суду і виконання вироку. Жодних альтернативних чи апеляційних інституцій не існувало.

7. «Відсутність чітко визначених термінів повноважень».

8. Захист записаних у програмних документах ОУН ідей та охорона життя членів організації.

9. Відсутність джерел фінансування та матеріального забезпечення [211, с. 47-48].

Погоджуючись із класифікованими умовами, ми вважаємо, що їх слід згрупувати на умови об'єктивного і суб'єктивного характеру, адже відсутність чітких норм, що регулювали повноваження СБ ОУН пояснюється як відсутність

належного досвіду в системі правотворення, так і підпільним статусом організації. Це стосується і матеріального забезпечення, що можливо забезпечити тільки в умовах повноцінного існування держави. Їжа, одяг та інші речі вжитку вдалося отримувати тільки завдяки підтримці цивільного населення, рівень свідомості якого був достатньо високим, а усвідомлення потреби боротьби за національну державу – домінувало. Поповнення боєприпасів відбувалося завдяки захопленим трофеям. Цікаво, що у міжвоєнний період, і до 1941 р. ОУН змогла налагодити власне виробництво окремих груп товарів, здійснювався обіг бофонів – грошових знаків [76, с. 341].

Цікавим є і той факт, що подібних до СБ ОУН органів у середовищі націоналістичного підпілля існувало декілька. Це були , як центральні, так і місцеві органи безпеки і правопорядку, а їх кількість визначалася власне приналежністю до конкретного напрямку націоналістичного руху – «бандерівців», «мельниківців», Української Повстанської Армії. Такими органами зокрема були:

- власне референтура Служби безпеки ОУН на Західній Україні (1939-1941 рр.).
- Розвідка Повстанського штабу ОУН (б) та націоналістичного підпілля на Західній Україні (1939-1941 рр.).
- Служба безпеки Проводу ОУН та її територіальних формувань в Україні (1940-х – 1950-х рр.).
- Розвідувальні, оперативно-бойові підрозділи, Служба Безпеки, військово-польова жандармерія УПА (1943–1949 рр.).
- Розвідка і Служба Безпеки Проводу українських націоналістів А. Мельника (діяли, як в межах України, так і за кордоном, 1940-ві рр.).
- Служба безпеки та розвідувальні підрозділи закордонних частин ОУН (після еміграції значної частини проводу ОУН) [22, с. 33-34].

Однак, саме СБ ОУН, єдина з поміж шести виокремлених силових і безпекових інституцій була організаційно оформлена як виконавчий орган влади, її повноваження та функції регулювалися численними нормативними актами, а апарат управління формувалася у відповідності до чітких норм та принципів.

Ефективність роботи СБ ОУН призвела до того, що в її структуру влилися відповідні безпекові органи УПА, і вдалося взяти під контроль усі місцеві безпекові осередки.

Власне Революційний Провід ОУН (б), виходячи з об'єктивних обставин визвольної боротьби визначив перелік функцій, які повинна вирішувати Служба безпеки, а саме: 1) протидія діяльності НКВД і Гестапо; 2) охорона провідних членів ОУН (б); 3) контроль за дотриманням конспірації; 4) підтримка внутрішньої безпеки; 4) розвідка і контррозвідка; 6) організація диверсій; 7) розслідування кримінальних злочинів, які скоїли члени ОУН (б) [39, с. 174; 211, с. 48]. Таким чином на цю структуру покладалися крім спеціальних, ще й суто поліційні функції, не властиві спецслужбам.

Процес створення і мета СБ обґрунтовувалися у Інструкції СБ ОУН (травень 1941 р.), де вказувалося, що є чіткий порядок у революційній розбудові, який починається від організації відокремленого від збройних сил органу безпеки, до завдань якого входять організація ладу і безпеки, оскільки за наявності такого органу «усі акти правно-державного порядку, зарядження революційного уряду можуть набрати реальної сили, бо є орган, що зможе силою змусити непокірливих визнати ті розпорядження та їм без решти підчинитися» [142, с. 46]. В цьому документі СБ ОУН наділялася по суті необмеженими повноваженнями та правом застосовувати силу до інших представників націоналістичного проводу.

Завдання поставленні перед СБ визначали її організаційну структуру, яка в цілому повторювала структуру ОУН. Основними елементами організаційної вертикалі ОУН були: ланка – станиця – куш – підрайон – район – повіт – округа, які підпорядковувались вищим щаблям: область – край – Провід ОУН на українських землях [199, с. 48]. Організаційна мережа підпілля визначалася Проводом ОУН і в адміністративному відношенні мала кількарівневу структуру. Центральний провід ОУН, який очолював Р.Шухевич. Далі поділ здійснювався на Крайові проводи. Було створено два регіональні осередки «Галичина», до якого входили території Станіславівської області (сучасна Івано-Франківська), Буковина, Закарпаття, Львівська і Дрогобицька області), а також «Північно-західні

українські землі» – Волинська і частково Рівненська та північні райони Тернопільської області. Крайові проводи, в свою чергу ділилися на окружні проводи (10-15 районів), а ті – на надрайонні проводи (по 3-6 в окружному). Найнижчими адміністративно-військовими одиницями були районні проводи та кущові, які об'єднували по кілька населених пунктів. Такий поділ між бути реалізований тільки у випадку достатнього кадрового забезпечення та чітко визначених територіальних меж. Натомість СБ ОУН, не мала достатнього особового штату, а умови підпільної боротьби змушували часто змінювати дислокацію, тому на нижчих адміністративних ланках – функції районного і кущового проводів часто поєднувалися.

З лютого 1943 р. ОУН поширює свою діяльність на Волинь, як територію з хорошим мобілізаційним потенціалом. У серпні 1945 р. після чергової наради Бюро ОУН (б), СБ була об'єднана з військовою розвідкою УПА й отримала назву «Розвідочна референтура». З цього часу вона стала складовою УПА на чолі з С. Мудриком-Мечником.

Організаційну структуру СБ ОУН (б) врегульовувало два основні документи «Організація Служби Безпеки» та «Українська Служба Безпеки» від червня 1941 р. [23, с. 379]. У кожному районі і місті мали запроваджуватися посади Української державної Служби безпеки (УДСБ) при якій мала діяти українська поліція. Остання поділялася на три відділи: розвідувально-слідчий, кримінальний, порядковий. До складу розвідувально-слідчого відділу входили наступні підвідділи: комуністично-жидівський, шпигунський, українсько-анархічний; до кримінального – вбивств; підпалів і плюндрувань; грабежів, обману, фальшування, порушень суспільної моралі. Відділ порядкової поліції включав у себе підвідділ контролю за керуванням вуличним рухом; підвідділ контролю базарного парку; пожежної безпеки і санітарної служби. Головною метою СБ було наведення ладу і порядку в Українській Державі [5, с. 10].

Оскільки не вдалося забезпечити довготривале існування УССД, після проголошення Акту відновлення державності 30 червня 1941 року, організаційна

структура Служби безпеки зазнала змін. Відповідно змінилися і вимоги, що ставилися до цього безпекового і поліцейського органу.

Українські дослідники Д. Веденєєв та Г. Биструхін систематизували організаційну побудову та функціональне спрямування СБ ОУН у три чіткі групи:

1. Опір процесам радянзації, що мало наслідком відкрити конфронтацію з радянськими органами влади.

2. Протидія каральним діям радянських органів державної безпеки (НКДБ-МДБ-КДБ), що відобразилося на організації оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності.

3. Акцент на терористичну діяльність (у післявоєнні роки) [26, с. 48-53].

Останню групу, згадані дослідники пояснюють як очікування можливої підтримки країн Європи та США у повоєнні роки та час розгортання «холодної війни» [26, с. 53].

На практиці усі ці завдання деталізувалися, а тому в процесі діяльності СБ ОУН виокремилися наступні напрямки: збір розвідувальної інформації, як передумови для реалізації усіх інших завдань; контррозвідка та забезпечення захисту конспіративності повстансько-підпільних структур; військово-поліційна діяльність; слідча діяльність; оперативно-бойові акції; диверсійна та терористична діяльність; пропагандистська діяльність; судові функції; взаємодія з іноземними спецслужбами [22, с. 35].

Служба безпеки ОУН формувалася за територіальним принципом – референтури СБ ОУН створювалися при крайових, обласних, надрайонних, районних проводах ОУН. На найнижчому рівні («кущовий») був штатний інформатор СБ ОУН (вживали також назву референт СБ – *Р.М.*), який виконував функції найнижчої ланки цієї структури [200, с. 332].

Структура СБ ОУН мала вертикальну і горизонтальну ієрархічну систему. Вертикальна побудова організації базувалася на принципі ієрархії і субординації, що виражалось у цілковитому підпорядкуванні нижчих організаційних ланок вищим. Керівний центр визначав напрям роботи. Домінуючою була ідея про кращу

організаційну структуру за умови мінімальної кількості ієрархічних ступенів у побудові та тісного контакту між адміністративними одиницями.

Оскільки завдання і потреби організації були різносторонніми, виникла потреба ділити працю на кожному організаційному рівні по окремих відділах. Тому паралельно із вертикальною застосовувалася горизонтальна організаційна структура. Це давало можливість ширшого розгортання роботи та її успішного виконання. Підрозділи допомагали керівникам у вирішенні відповідних управлінських функцій. Однак завелике число відділів розглядалося як недоцільне, оскільки робило організацію неконсолідованою та малопродуктивною. Тому творення відділень визначалося лише необхідністю чи доцільністю [22, с. 41].

У 1941 р. після II Великого збору ОУН було видано інструкцію «Боротьба та діяльність ОУН під час війни», де окремим параграфом було окреслено діяльність СБ. Центральною фігурою СБ був референт куща, району, області, який звітував перед Крайовим референтом, а той у свою чергу безпосередньо перед М. Арсеничем [90, с. 6]. Керівництво всією діяльністю Служби безпеки ОУН здійснював Голова СБ ОУН, який призначався на посаду центральним проводом ОУН. Керівник СБ ОУН призначав і звільняв з посади керівників відповідних відділів.

СБ підпорядковувалася тереновому провідникові ОУН, інформувала його, повинна була співпрацювати з військовою та іншими організаційними референтурами [215, арк. 47]. Однак на практиці таке підпорядкування було чинним тільки до 1944 р., далі СБ діяла як самоврядний і незалежний орган.

Референтура СБ ОУН будувалася як окремий організаційний апарат і включала підреферентури з конкретними функціями: управлінськими, розвідувально-інформаційними, контррозвідувальними, поліційно-слідчими, бойовими, диверсійно-слідчими, навчально-виховними та технічними. За рішеннями Української Головної визвольної ради від 1948 р. референтури СБ мали окремі лінії зв'язку і плани роботи [26, с. 56].

Із «Звіту перебігу виконання лютневих інструкцій проводу ОУН на терені Надвірнянського надрайону» від 15 червня 1946 р. можна зрозуміти, що співпраця

між тереновими провідниками і референтами СБ була на рівні надрайону, в той час на рівні районів співпраці не було. Причинами цього було декілька. По-перше, районного референта СБ відмовлявся звітувати тереновому провідникові, мотивуючи це таємницею. По-друге, постійно зростала тенденція до усамостійнення СБ. По-третє, відсутність чіткої інструкції яка б врегульовувала це питання [124, с. 829].

В основу побудови структури СБ ОУН було взято за приклад спецслужби Німеччини, Польщі та СРСР. Розбудова структур СБ розпочалася з березня 1941 р. [26, с. 469-470] і тривала до жовтня. Впродовж цього періоду відбувався підбір та навчання кадрів, створено два обласні СБ та укомплектовано регіональні СБ (надрайонні та районні) [89, с. 59].

У 1941 р. організаційна структура СБ ОУН включала тільки розвідувальний та слідчо-оперативний підрозділи [142, с. 91-93].

Слідчо-оперативний апарат запрацював у 1942 р. у зв'язку з активізацією ворожої розвідки. Завдання цього напрямку були конкретизовані проводом ОУН та включали: виявлення агентури радянських спецслужб; контррозвідувальна протидія репресіям німецької окупаційної влади проти націоналістичного підпілля; нейтралізація осередків «мельниківців»; стеження за польським підпіллям; контроль за внутрішнім середовищем ОУН [24, с. 485-486].

Референтура Служби безпеки складалася у більшості випадків з шести осіб: референта, його заступника, бойового референта, бойового субреферента, технічного субреферента, слідчого та секретаря (секретарки). У кожного із них були чітко визначені обов'язки та повноваження. Так, референт здійснював загальне керівництво підрозділом. Його заступник займався розстановкою співробітників відомства на нижчих адміністративних рівнях, здійснював контроль за слідчо-оперативною діяльністю. На бойового субреферента покладалися обов'язки із комплектування та бойовою підготовкою особового складу. Технічний субреферент виконував функції діловода, і дбав про впорядкування документації, підготовку, поширення нормативних документів, навчальних і методичних інструкцій для розвідників, слідчих. Закономірно, що слідчий виконував слідчо-

оперативні дії і особисто проводив допит підозрюваних. До обов'язків секретаря входило документування вчинених дій, а також в окремих випадках налагодження комунікації з місцевим цивільним населенням.

Центральною фігурою Служби безпеки був інститут референтів, що працювали на різних рівнях організації або певних територій. На референта СБ ОУН покладалися турбота про «належну охорону організаційної роботи та її членів, збирання інформації про ворожі сили, що діють на шкоду ОУН, переводить їх ліквідацію, веде внутрішню розвідну працю» [23, с. 380].

Обласному референту, підпорядковувалася боївка СБ як «ліквідуючий чинник». Кримінальними справами СБ повинна була займатися лише тоді, коли правопорушник був членом ОУН. Суто кримінально-поліційні органи ОУН мали підпорядкуватися військовому референтові, який підтримував контакти з СБ в частині справ її компетенції. На практиці ці норми виконувалися тільки впродовж 1941-1944 рр., далі Служба безпеки самовільно розглядала і кримінальні проступки.

Керування і координацію діяльності Крайових референту СБ здійснювала референтура проводу СБ ОУН [22, с. 201-202]. Основною виконавчою ланкою в організації СБ була районна референтура, до якої входили: провідник (референт СБ районного проводу), його замісник (він же районний інформатор), технічний референт (начальник канцелярії) і три слідчі. При кожному районному проводі СБ був так званий делегат – спеціальний кур'єр, зазвичай призначений на цю посаду з числа найвідданіших членів ОУН. До його функціональних обов'язків входила передача у вищі керівні органи СБ письмових та усних звітів місцевих осередків [219, с. 69].

Залежно від чисельності, співвідношення кадрів у референтурах було різними. Наприклад чисельність боївок впродовж 1945-1946 рр. складала 10-15 бойовиків, а в 1948 р. – 3-5 бойовиків [126, с. 16].

Для забезпечення виконання покладених на Службу безпеки ОУН завдань відповідно до наказу Ч. 1 від 10 вересня 1943 р. референтам СБ військових районів,

передбачався створення розвідувально-інформаційного та поліційно-виконавчого підрозділів.

Обидва підрозділи діяли у тих проводах, де не було проблем з кадрами. Якщо була нестача кадрів, то діяв один відділ, який поєднував функції поліційно-виконавчого і розвідувально-інформаційного характеру.

Обидва відділи очолював референт СБ ОУН, якому безпосередньо підпорядковувалися керівники обох відділів, які водночас входили у склад «справового звена» (управлінська ланка) референтури СБ. Для реалізації поставлених на референта відділу СБ завдань у його підпорядкуванні повинні були знаходитися: заступник, 1–2-х слідчих, технічна ланка (гінці та канцелярський персонал) [154, арк. 265]. Структура відділів була уніфікованою, але мала відмінності у особовому складі, головним чином у кількості співробітників. Наприклад, більше слідчих, наявність спецкур'єра для виконання особливих доручень, декількох заступників.

Розвідувально-інформаційний відділ розбудувався до кінця вересня 1943 р. Рекомендувалося включити до управлінської ланки розвідувально-інформаційного відділу СБ ОУН щонайменше одну жінку, яка у подальшому, при виявленні відповідних професійних якостей, могла стати керівником відділу. Розвідувально-інформаційний відділ СБ мав складатися щонайменше з трьох осіб. Додатково до відділу залучалися гінці і кур'єри. Сітка цього відділу будувалася по всій вертикалі до станиць. Займатися розвідувальною діяльністю входило в обов'язки кожного члена ОУН та українця. Усю інформацію керівник розвідувально-інформаційного відділу СБ військового надрайону мав надсилати до інформаційно-розвідувальному відділу референтури СБ військового округу та копію референту СБ військового надрайону [154, арк. 265].

Референт СБ військового району після перегляду та аналізу інформації відбирав ту, яка потребувала подальших оперативно-слідчих дій та передавав відповідні матеріали поліційно-виконавчому відділові.

У поліційно-виконавчий відділ, відповідно до наказу Ч.1 від 10 вересня 1943 р., залучалися лише чоловіки. Керівник поліційно-виконавчого відділу до

керівної ланки мав залучити щонайменше трьох осіб. У відділ мав увійти слідчий, 6-8 озброєних жандармів (боївка), гінці і кур'єри. У станицях діяв керівник і заступник поліційно-виконавчого відділу. Всі важливі справи у станицях розглядав поліційно-виконавчий відділ підрайону. Компетенція поліційно-виконавчого відділу залишалася та ж, що досі її мала референтура СБ. Звіти поліційно-виконавчий відділ референтури СБ ВР надсилав до Головного виконавчого відділу референтури СБ військового надрайону тричі на місяць – 10, 20 і 30 числа [154, арк. 266].

З 1943 р., у зв'язку з проникненням радянської агентури на Західну Україну, за пропозицією М. Арсенича збільшено особовий склад боївки СБ. Особлива увага приділялася безпеці проводу ОУН та керівників місцевих референтур. При цьому есбісти Служби безпеки займалися не тільки фізичним захистом осіб, а й виконували обов'язки по гарантуванню тривалої підпільної боротьби – тобто організовували провіант. Ефективність СБ ОУН в цьому напрямку призвела до логічного розширення її функції до поліцейських, бойових та терористичних, що власне обумовлювалося характером визвольної боротьби [89, с. 61].

На III Надзвичайному великому зборі ОУН, що відбувся у серпні 1943 р., було прийнято ключове рішення про відмову від ідей «інтегрального націоналізму» та прийнято ряд програмових документів, що передбачали розбудову соціально-орієнтованої Української Самостійної Соборної Держави. Цей збір був переломний також і в плані визначення противників націоналістичного руху, якими було визначено, як радянську владу, так і німецьку окупаційну адміністрацію. Ці кроки сприяли остаточному перетворенню СБ ОУН у повноцінний орган влади з широкими безпековими функціями. З ініціативи М. Арсенича, центральний провід ОУН, визнав не підконтрольність місцевих референтур Служби безпеки регіональним провідникам. Цим самим було узаконено фактичну не підконтрольність і незалежність Служби безпеки ОУН від інших органів влади ОУН.

На початку 1944 р. за ініціативи Р. Шухевича (керівника ОУН), контроль за діями СБ передавався керівникам територіальних проводів ОУН, хоча М. Арсенич

продовжував здійснювати жорстку централізацію діяльності СБ [89, с. 67]. Відповідно до «Інструкції для СБ ОУН (С.Бандери) про структуру і методи роботи радянських спецслужб і методи боротьби з ними» від жовтня 1944 р. право призначати референтів СБ мала тільки референтура Служби безпеки, територіальні провідники мали лише дорадчий голос і право вето (тимчасово міг призначати і провідник). У СБ ОУН призначати референтів міг тільки в два рази вищий за рангом референт. Провідник мав право понижувати референта СБ по посаді або званні. Зберігалось подвійне підпорядкування референта СБ відповідного організаційного рівня: на першому рівні він звітував і організаційно підпорядковувався тереновому провіднику, на другому – перебував у безпосередній підпорядкованості зверхника СБ [163, с. 119].

У липні 1948 р., на одній із нарад Центрального Проводу ОУН, було прийнято рішення про підконтрольність СБ тереновому провіднику. Тобто розпочато роботу по встановленню певного контролю за діяльністю Служби безпеки. Було також визначено про необхідність направлення на службу в СБ ОУН тільки кращих підпільників, а також заборонялось переведення кадрів з Служби безпеки до інших підрозділів. Основною структурно-функціональною одиницею референтури визначено розшукову, слідчу, бойову та технічну [26, с. 73]. Окрім того визначалося, що добре укомплектовані підрозділи Служби безпеки повинні мати два відділи: розвідувально-інформаційний та поліцейсько-слідчий [56, с. 103].

За вертикальним поділом підпорядкування, місцем у системі управління, у структурі спецпідрозділу можна виділити вищу, середню і нижчу ланки. Вища ланка була наділена повноваженнями прийняття рішень з організації діяльності та несла відповідальність за їх виконання. До вищої ланки належали керівники району, надрайону, округу, області. До їх компетенції крім організації слідчо-оперативної роботи на відповідній території, а в окремих випадках і проведення розвідувальної роботи, входив контроль за виконанням обов'язків середньою та нижчою ланкою, а також організація й проведення навчання кадрів.

До середньої ланки входили контррозвідники, слідчі та особи, що вели канцелярію (або секретарі, або архіваріуси, усе залежало від наявного

кваліфікованого співробітника). Цікаво, що контррозвідкою займалися найбільш досвідчені співробітники Служби безпеки. Високі кваліфікаційні вимоги висувалися й до слідчих, які згодом почали формувати внутрішній організаційний апарат і слідкувати за моральним духом учасників підпілля [26, с. 99]. З часом склалася об'єктивна потреба у формуванні чітких інструкцій, що регулювали роботу слідчого, адже вона з практичної точки зору була ключовою в процесі доведення чи спростування провини підозрюваного.

Акцентування уваги на слідчо-оперативній роботі обумовлювалося об'єктивними факторами: обмеженість у часі, території та підпільній боротьбі; відсутність чітко організованої мережі інформаторів та логістичної мережі передачі інформації з периферії до центру; неналежні умов для проведення слідства і утримання заарештованих. У цьому випадку можна прослідкувати недосконалість організаційної роботи в плані формування агентурної мережі та збору компрометуючих матеріалів як на ворожі елементи, так і на цивільне населення і учасників націоналістичного руху. Ця ситуація, на нашу думку, пояснюється посиленою увагою до виявлення і боротьби з ворожою агентурою, що до сягалось завдяки активізації слідчих дій [59, арк. 86]. Починаючи з 1948 р., через значні втрати, кваліфікованих слідчих стало не вистачати. Тому відповідно до вказівки окружної референти СБ, над районних слідчих закріплено по районах [26, с. 46].

Основу СБ ОУН складала рядові есеїсти, яких, як зазначалося вище, налічувалося від 10 до 15 чоловік в одній бривці. Найбільш підготовлені есбісти об'єднувалися у спецбоївки, які діяли у міській території, а відповідно вимагали від учасників кращих навичок і досвіду у веденні бойових дій [26, с. 104]. Для організації роботи і контролю есбістів, керівник боївки був зобов'язаний кожного місяця подавати референту звіт про виконану роботу [68, арк. 8]. Цікаво, що якщо розвідники чи слідчі окремої референтури підпорядковувалися виключно своєму референту, то рядові есбісти – одночасно всім тереновим керівникам і референтам округу чи повіту. Відповідно, повітові есбісти (бойовики), підпорядковувалися не тільки повітовим керівникам чи референтам, а й усім районним керівникам і референтам [67, арк. 71].

Районному референту СБ ОУН, як центральній фігурі вищої ланки, підпорядковувалася за вертикальним принципом нижча ланка, до якої входила підрайонна референтура (у 1944 р. підрайони ліквідували, а їхні функції перекладено на кущові проводи), яка складалася з референта і слідчого. Після утворення кущових проводів, введено посади кущового або станичного (інформатори) основне завдання яких полягало у зборі розвідувальної інформації [55, с. 5]. Тобто до функцій нижчої ланки належало обслуговування діяльності вищої та середньої ланки, та виконання технічної й інформаційної роботи. Інформатори мали свою мережу довірених осіб, які симпатизували ОУН і виконували їх доручення з дотриманням вимог конспірації. Це була основна інформативна база спецпідрозділу. Інформатори були у кожному кущі (кущ об'єднував три-п'ять населених пунктів, які були географічно пов'язані – *Р.М.*). Вони фактично були керівниками СБ кущового проводу і всі зібрані матеріали в письмовій формі передавали районному керівнику Служби безпеки, який по мірі накопичення матеріалів на конкретну особу, передавав інформацію до СБ надрайонного проводу ОУН.

Розвідувально-інформаційна робота, яка була передумовою ефективної протидії радянським силовим структурам потребувала розгалуженої мережі інформаторів, яка була сформована за територіальною ознакою [26, с. 81]. Особливістю цієї мережі, на початкових етапах існування СБ, була масовість, що передбачала включеність всіх соціальних верств, вікових та професійних груп. Труднощі масовості інформаторів обумовлювалися складністю перевірки їхньої лояльності до організації і як наслідок – численними викриттями. Починаючи з 1946 р. відбувається ретельний підбір кадрів з урахуванням їх відданості, кваліфікованості, можливостей, психологічної стійкості. Оскільки основою руху опору була сільська місцевість, більшість членів розвідувальної мережі становили інформатори «кущів». Так, в інструкції для кущової мережі в Станиславівській області (травень 1946 р.) зазначалося, що вона складається з кущового інформатора, заступника та 2-3 інформаторів. Інформатори за регулярністю залучення до роботи поділялися на дві категорії: «принагідні» – випадкові свідки

(рядові члени ОУН) і вишколені – спеціально підготовлені, які мали збирати інформацію цілеспрямовано [26, с. 81].

Мережа інформаторів будувалася за територіальним та вертикальним принципом. Виділялося кілька типів інформаторів: всього району, районного центру та окремих територій. Перша категорія об'єднувала тих осіб, які мали можливість пересуватися районом, не привертаючи до себе уваги цивільних осіб та органів влади. До цієї групи входили завербовані члени органів МВС і МДБ та райпартпаратів або власні агенти включені до низових ланок правоохоронних органів. Повноваження цієї групи інформаторів не поширювалося за межі місця їх постійного проживання, тобто районного центру, що пояснювалося дотриманням принципів конспірування. До третьої категорії належали інформатори, які працювали в установах, закладах, підприємствах, що перебували в полі зору «бандерівців» (школах, сільрадах, клубах і т.п.) [55, с. 513]. Цікаво, що районних чи місцевих інформаторів заборонялося залучати до роботи в окружних чи обласних ланках, адже це могло спровокувати протистояння в їх середовищі. А також відсутність досвіду осіб, що діяли у сільській місцевості, виконувати завдання в межах міста.

Крім поділу за територіальною ознакою був внутрішній поділ негласних помічників на агентів та інформаторів, яких попередньо перевіряли і юридично закріплювали форму співпраці, шляхом укладання договору. На завербованого агента заводилась анкета з його детальними біографічними даними, відомостями про сімейний стан, освіту, місце роботи.

З огляду на виокремлення розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, агентура поділялася на внутрішню та зовнішню. Найціннішою вважалася внутрішня, адже її члени мали можливість проникати і безпосередньо вивчати вороже середовище. До зовнішньої агентури належали особи, які не маючи можливості безпосередньо проникнути у стан ворога, вели анонімне спостереження та аналізували його дії. До числа зовнішніх агентів входили в переважній більшості місцеві мешканці, які були активними учасниками визвольного руху [55, с. 507]. Завдяки такому поділу, під час другої більшовицької

окупації (після 1944 р.) СБ ОУН мала широко розгалужену структуровану агентурну сітку. На території Західної України не було жодного населеного пункту без її агентів [73, с. 138].

У окремих випадках, працівникам відомства, дозволялося мати таємних помічників. Підбір цих осіб здійснювався особисто працівником відомства, який ніс і персональну відповідальність за дії свого помічника. Як правило, такий помічник працював виключно на особу, яка його найняла чи рекрутувала. Передача агента іншому працівнику СБ допускалася у виняткових ситуаціях.

Уся розвідувальна діяльність входила до компетенції агентурної групи, яка складалася з 5–6 осіб, а також мережі інформаторів. Усі вони підпорядковувалися районному референту, який організовував їх роботу, контролював та формував звіти не рідше, як кожні 10 день. На організаційному рівні вживалися заходи щодо налагодження мережі комунікації, яка дозволяла оперативно доводити керівництву оперативну ситуацію в регіоні. З метою чіткого впорядкування мережі інформаторів та агентів, у 1946 р. запроваджена принцип відповідальності конкретного інформатора за десять дворів населеного пункту [219, с. 313].

Мережа інформаторів, внутрішніх і зовнішніх агентів, слідчих і розвідників мала своїм наслідком накопичення значного масиву інформації та даних, впорядкуванням яких займалися технічні працівники – архіваріуси-канцеляристи. Основний масив архівованих матеріалів зберігався у надрайонних групах, які за потреби, передавали їх на опрацювання районним референтам.

Стосовно загального проводу Служби безпеки, то першим керівником відомства був М. Арсенич, наступним Я. Дякон, після смерті якого у 1948 р. Основного керівника не обиралося. Усе управління СБ ОУН здійснювалося крайовими провідниками. Початок 1950-х рр. позначився посиленням тиску з боку радянських спецслужб, як проти націоналістичного проводу, так і місцевих жителів, що його підтримували, а тому центральний провід ОУН визнав неефективними терористичні методи боротьби. У кінці 1951 р., згідно наказу Головного проводу ОУН, Службу безпеки було офіційно розпущено, а її керівні кадри та оперативних працівників направлено на службу в інші підрозділи.

Таким чином, організаційна структура Служби безпеки ОУН була сформована на засадах оптимальності і максимальної ефективності. Вона мала чітку вертикальну й горизонтальну побудову, які відповідали організаційній структурі самої ОУН. Водночас СБ ОУН у зв'язку з особливістю поставлених на неї завдань мала у своїй структурі окремі підрозділи, функціональні обов'язки яких доповнюючи вертикальну систему організації відомства горизонтальними рівнями. Подвійне підпорядкування референтів СБ ОУН у організаційному і функціональному відношенні часто ставало причиною конфліктів інтересів та зменшувало ефективність виконання завдань. Водночас прагнення до автономізації СБ ОУН було обумовлено широкими повноваженнями цієї структури та вимогами воєнного часу. Особливостями врегулювання структури інституції була відсутність законодавчих актів та їх заміна приписами (наказами, інструкціями, розпорядженнями, інструктажами).

2.2. Кадрове забезпечення Служби безпеки ОУН

Воєнно-політична ситуація довкола сучасної України характеризується динамічністю і нестабільністю подій та процесів і вимагає розвитку системи безпеки у напрямі підвищення її якісних параметрів. Це потребує врахування кращих світових та українських традицій у даній сфері. Одним із кращих зразків можна вважати практику та методи СБ ОУН, яка функціонувала в дуже складних умовах і показала високу ефективність. Ефективне функціонування цієї структури було неможливе без системи кадрового забезпечення. Воно ж включає в себе сукупність принципів, форм і методів формування необхідного якісного та кількісного складу організації.

Структурно життєдіяльність СБ ОУН забезпечували референтури. До їх обов'язків входило: слідство, суд, розшук, арешти, здійснення бойових та каральних функцій, розвідувальна, контррозвідувальна робота, виявлення і ліквідація нестійких кадрів організації [77, с. 294]. Ефективність виконання поставлених перед Службою безпеки завдань визначалася підбором та

розстановкою співробітників, їхньою фаховою та політико-виховною підготовкою, особистими якостями. Кадри СБ мали особливий статус на що вказували заборони їх переміщення на інші ділянки роботи.

Штатно-організаційна структура СБ ОУН визначалася конкретними умовами роботами, кадровою забезпеченістю, поглядами окремих функціонерів СБ на оптимальний устрій референтури [27, с. 190-191].

Кадрове забезпечення СБ ОУН включало три взаємопов'язані процеси:

- 1) пошук і відбір співробітників (формування первинного кадрового складу, а також його раціональна розстановка);
- 2) вдосконалення кадрового потенціалу шляхом навчання;
- 3) контроль та оцінка діяльності працівників [211, с. 48].

На етапі підбору та розстановки працівників у СБ ОУН насамперед керувалися потребою у працівниках відповідного спрямування. На цьому етапі відбувався збір даних про претендента та оцінка його особистих якостей. Перевірка кандидата відбувалася за кількома критеріями: його минуле (рекомендувалося брати до уваги усю попередню роботу кандидата починаючи з дитинства) [162, с. 191], приватне життя, найближче оточення, ставлення до щоденних обов'язків, рівень активності в суспільному житті, дозвілля. Необхідні відомості збиралися двома шляхами: через особисте знайомство та через найближче оточення претендента. Доцільним вважалося використання обох способів. Щодо особистісних якостей рекомендувалося звертати увагу на мовчазних, людей, критично налаштованих до справи. У підпілля приймали тільки тих, чия благонадійність не викликала сумніву і була підтверджена рядом фактів. Кадровий склад СБ складався з членів ОУН, а їх контингент визначався переважно за національною приналежністю [27, с. 158]. Відбір у СБ здійснювався на основі попереднього спостереження за кандидатом. Зокрема вказувалося його місце народження, національність, освіта, професія, сімейний стан. Ідейність, як проявляв себе на роботі в ОУН, чи цікавиться літературою [181, арк. 217].

У інструкції ОУН «Про ведення організаційної, політичної і військової роботи у зв'язку з відступом німецьких військ і наступом червоної армії» від січня

1944 р. наказувалося «найсильнішу і найдовіренішу частину кадрів надати до роботи СБ ОУН» [162, с. 97].

У СБ ОУН було чітке розуміння психології та мотивування співробітників, яких поділяли на типи: суспільницький, авантюристичний, творчий, організаторський, провідницький. Бажаним вважався підбір кадрів з різних прошарків. Надавалася перевага творчій молоді, яка піддавалася вихованню в потрібному напрямку та могла продуктивно працювати. Вікову структуру ілюструє склад референтів СБ крайового й окружних проводів Карпатського краю. Так, серед 27 референтів СБ крайового й окружних проводів 17 осіб (74 %) були віком до 35 років, 6 осіб (26 %) були віком 35-40 років, 4 – не встановлено [77, с. 302]. Молодий вік пояснювався плинністю кадрів та великими втратами. За освітнім рівнем працівники референтури СБ, розподілялися наступним чином: з 27 осіб вищу освіту мало 2 (11 %), незакінчену вищу – 1 (5 %), середню – 11 (58 %), неповну середню – 4 (21 %), початкову – 1 (5 %), невідомо – 8 [77, с. 302]. Згідно з атестаційним листом для подання на нові військові звання ряду працівників Служби безпеки Крайового проводу «Захід-Карпати» від 16 липня 1948 р. більшість працівників референтури СБ «Захід-Карпати» мали великий стаж перебування в організації (із 22 – 19 осіб – від 5 і більше років). Таким чином, брак спеціальної підготовки компенсувався за рахунок тривалого терміну перебування в організації [57]. Наведені статистичні відомості дають загальне уявлення про рівень освіченості та компетентності особового складу безпекового органу ОУН.

За соціальним походженням провідні есбісти були представниками різних верств населення – селянства та інтелігенції. У референтурах СБ «нижчого рівня» працювали менш освічені та здібні. Хоча виходячи з «Інструкції боївкам СБ Калущського району» від лютого 1944 р. рядовий боєць (боївкар) повинен був володіти наступними якостями та навичками: сміливість, ідейність, моральна стійкість, дисциплінованість, безжальність до ворогів, достатній рівень фізичної підготовки, досконале володіння вогнепальною зброєю [27, с. 224]. До низової ланки служби теж були чіткі вимоги: знання історії, форм, методів радянських органів держбезпеки, їхнього агентурного апарату, розробка сексотів (секретних

співробітників). Ці знання закріплювалися на практиці. Серед завдань було збирання компромату на сексотів, арешт і конвоювання [27, с. 229].

12 серпня 1941 р. Центральним проводом ОУН видано інструкцію, що визначала структуру обласної референтури СБ. Остання мала складатися з референта та провідної ланки з кураторів певних напрямів роботи. Референт опікувався внутрішньою безпекою в ОУН, його заступник – розвідкою, міліцейськими формуваннями та кримінальним відділом. Вишкільний референт підбирав вишкільних інструкторів та викладачів, для навчання підлеглих розробляв і збирав відповідну літературу [27, с. 169]. Як зазначалося у підрозділі 2.1., за функціональною ознакою в референтурах склалася певна номенклатура посад – референти, технічні референти, слідчі, архіваріуси, бойовики, технічні працівники. Відповідно вимоги до кваліфікаційних характеристик працівників відповідних напрямів були різними і прописувалися наказами, розпорядженнями та інструкціями.

У наказі «Ч. 1 про кадри і звітність референта СБ» від 13 вересня 1943 р., вказано, що до поліційно-виконавчого відділу слід залучати добре розвинених чоловіків та підпільників, які у кожній справі зможуть застосувати національно-революційний підхід та справедливість. Керівник поліційно-виконавчого відділу, для виконання поставлених на нього завдань мав залучити до своєї ланки не менше трьох людей. Крім того сюди мала увійти людина, яка займе посаду слідчого, а також 6-8 озброєних жандармів (боївка) [143, арк. 268]. До розвідувально-інформаційного відділу рекомендувалося залучати чоловіків і жінок, а також юнацтво [143, арк. 265]. Підбором кадрів займався керівник відповідного напрямку СБ ОУН.

У витягах з інструкцій, вилучених енкаведистами у вбитого Калуського районного політреферента ОУН «Тараса» («Каменяра») від 12 листопада 1945 р. вказувалося, що районний референт СБ мусить під своєю фаховою підготовкою відповідати районному референтові НКВС [219, с. 165]. У «Інструкції керівництва ОУН над районним провідниками про тактику боротьби з більшовицькою владою» від 27 листопада 1945 р. відзначалася необхідність зміцнення апарату СБ шляхом

залучення найкращих і найздібніших людей. А сама Служба безпеки мала бути ідейно і морально сильна [201, с. 354].

Оперативність та повнота надходження інформації залежала від якісного підбору учасників агентурної мережі. Кандидат на вербовку та його близьке оточення попередньо вивчалось. З'ясовувалося ставлення особи до ідей ОУН, хоча інколи залучалися особи, які поділяли настанов підпілля. «Коротка інструкція з розвідки за допомогою агентів» від 6 вересня 1943 р. наголошувала, що помічник повинен бути хоробрим, комунікабельним, хитрим, здатним до виснажливої роботи, уміти знаходити вихід у критичних ситуаціях, дезінформувати противника. Оцінювалися рівень інтелекту, пам'яті, морально-психологічний стан. Вербовка інформатора СБ закріплювалася заявою [27, с. 194].

До СБ залучалися перевірені люди. Заборонялося залучати людей звільнених із в'язниці або тих, хто звідти втік [215, арк. 47].

Діловод також мав мати значну кваліфікацію, оскільки до укладання звітів висувалися високі вимоги: ведення книги обліку агентури, інструкції з навчання агентів СБ, збереження таємної документації [1, с. 88].

Боївки створювалися при референтурах СБ від Центрального до районного проводів. На них покладалося завдання проведення бойових, диверсійних і терористичних акцій. Чітко фіксованої чисельності особового складу боївки не існувало. У середньому особовий склад коливався від 2 до 12 бойовиків залежно від рівня референтури, специфіки завдань, місцевих умов.

Кадри СБ, які займалися боротьбою з агентурою МГД мали володіти знаннями щодо процедури допиту, арешту, конвоювання. Так, перед арештом слідчий СБ був зобов'язаний інструктувати осіб, що здійснюють арешт. Слідчий повинен був знати категорії агентури і відповідно до цього проводити арешт. Крім того слідчий повинен був володіти такими елементами слідства як: аналіз – спосіб, форма, метод слідства; логіка – засіб слідства; психіка – основа слідства [59, арк. 87].

Успіх слідчого залежав від: зібраних матеріалів, фаховості слідчого, володіння технікою проведення допиту [4, арк. 1-3]. Мета допиту полягає в

отриманні інформації, що сприяє встановленню істини у справі. Допит передбачав три взаємопов'язані процеси: а) діагностика особи допитуваного; б) система психологічних прийомів, що сприяють отриманню інформації; в) оцінка інформації, що отримана під час допиту, з позицій її вірогідності та доказового значення.

Особливо важливим фактором в роботі кожного працівника СБ та головною передумовою його успіху вважалося вміння вести правильно слідство [59, арк. 84], а також морально-психічні, інтелектуальні можливості слідчого, його інтелігентність [59, арк. 102; 80, арк. 62]. Слідчі СБ ОУН повинні були володіти спеціальними знаннями, які дозволяли йому проводити розслідування, а також володіти тактико-психологічними прийомами, що сприяли отриманню інформації, вміння знаходити правильний зв'язок між окремими моментами слідства. Зокрема розрізняти допит свідка і підозрюваного. Володіти методами конфронтації (німої та голосної) (одночасний допит в одному і тому ж місці допитаних раніше осіб, в показаннях яких є істотні суперечності, з метою перевірки правдивості раніше даних показань і отримання достовірних даних у справі), послідовного, тактичного, перехресного, конвеєрного методів допиту (безперервного допиту трьома слідчими впродовж 8 годин підозрюваного), фізичного примусу, розкриття легенди, володіння агентурно-оперативною методикою. Слідчий повинен був розрізняти види свідчень свідків: позитивні, негативні та нейтральні [72, арк. 130]. Цікаво, що в основу організації слідчих дій співробітниками СБ ОУН був покладений принцип роботи радянських спецслужб.

Особлива увага приділялася розстановці кадрів. Зокрема зазначалося, що від правильної розстановки залежить професійне зростання або навпаки дискваліфікація кадрів. При кадровому спрямуванні рекомендувалося враховувати навички та здібності, особливо сприяли тим, хто проявляв лідерські здібності і не обмежувати їх виконанням дріб'язкових справ [72, арк. 210]. Таким чином, вживалися необхідні заходи для переведення на посади, що відповідали їх кваліфікації. Передбачалося постійне навчання кадрів СБ та постійна турбота про їх моральний стан. Рекомендувалося докладати зусиль, щоб не змінювати

регулярно працівників Служби безпеки [83, арк. 262]. Останнє можна розцінювати, як позитивну практику, адже тільки стабільність в організації роботи безпекового органу була запорукою ефективності його роботи.

Важливим етапом був розвиток та навчання працівників СБ ОУН, оскільки сприяв забезпеченню відомства кваліфікованими працівниками. Організація виховної роботи покладалася на референтів відповідних рівнів або командирів підрозділів СБ. Професійний розвиток передбачав як цілеспрямоване навчання, так і постійну самоосвіту співробітників, про що мали дбати керівники відповідного рівня СБ. Відбувалося не тільки теоретичне але практичне навчання. Практичне навчання періодично повинні були проходити усі кадри, навіть провідні, розробляючи конкретні агентурні справи. Керівник мав керувати роботою практиканта, а в міру набирання досвіду давати складніші справи. Від практичних вправ, відповідно до «Доручення по роботі Служби Безпеки ОУН. – Постій», від 25 грудня 1946 р. звільнялися ті, хто психологічно не були здатні до цієї діяльності. Передбачалася можливість залучення жінок, але не допускалося ведення ними допитів [54, арк. 5]

Підготовка до роботи в організації передбачала:

- 1) вивчення основ конспірації;
- 2) ідейно-політичний вишкіл;
- 3) виховання потрібних моральних і фізичних якостей;
- 4) ознайомлення з найважливішими організаційними справами [207, арк. 40].

Час подібної підготовки складав 3-6 місяців, що свідчить про ґрунтовний підхід до організації кадрової та оперативної роботи співробітників СБ ОУН.

Засобами виховання були сходи́ни (зустрічі), вишколи, практичні завдання і вправи. Сходи́ни були основною формою виховання і повинні були бути: регулярні, зрозумілі, мати виховний характер. Завдання вишколу – висвітлити і передати учасникам якусь одну чи ряд проблем. Продовженням вишколу був самовишкіл. Вправи і практичні завдання члени виконували в поточній роботі. Їх метою було закріплення певної риси характеру [207, арк. 44]. У «Інструкції для СБ ОУН (С.Бандери) про структуру і методи роботи радянських спецслужб і методи

боротьби з ними» від жовтня 1944 р. наказувалося після короткого теоретичного навчання прикріпляти новозалучених кадрів на практику до робітника СБ з вагомим досвідом роботи [163, с. 120].

Фахове навчання здійснювалося на спеціальних курсах загального профілю по лінії діяльності, за спеціалізацією з основних ділянок роботи референтури, а також шляхом самостійного опанування навчально-методичної літератури, нормативних та пропагандистських документів підпілля. До слухачів ставилися високі вимоги. Так, на курсах підготовки контррозвідників СБ (Волинь, осінь 1942 р.) відрахували половину слухачів [112, с. 154].

Програма занять була двох рівнів: 1) від рядових працівників до районного референта; 2) для вищих посадовців [5, с. 35]. Навчально-методичну основу вишкільних також розробляли в залежності від профілю підготовки або службового становища слухачів [27, с. 11].

На початковому етапі підготовки кадрів, СБ ОУН скористалася допомогою Німеччини і проходили вишкільні курси у школах німецького абверу. Тут вони отримали достатню навчально-методичну базу і підготовлених лекторів. Організація власних навчальних осередків розпочалася у 1940 р. Діяв зокрема Краківський вишкільний центр, а також проводились курси, організовані за зразком програм підготовки у німецьких і польських арміях. У 1941 р. провід ОУН відкрив школу у м. Клевани Рівненської області під керівництвом С. Качинського («Остап») [106, с. 552].

Курси передбачали вивчення наступних дисциплін: засади конспірації, ідейно-політичне та військово-виховання, розвідувальні та контррозвідувальні методи роботи [207, арк. 40]. Розроблялися навчально-методичні матеріали з організації розвідувальної та контррозвідувальної роботи. Інструкція проводу ОУН у Галичині «Суспільна безпека» (серпень 1942 р.) містила характеристику завдань та напрямів розвідки, складові агентурного апарату, методи отримання інформації [2, с. 170]. Така організація вкотре підтверджує, що СБ ОУН була повноцінним органом влади з чіткою процедурою формування особового складу та процедурою підвищення його кваліфікації.

Підготовка до протистояння радянській владі змусила до посиленої підготовки кадрів. Тому на розпорядження референта СБ на Північно-західних українських землях В. Макара, на початку серпня 1943 р. проводяться курси районних референтів СБ. За кожною територіальною одиницею закріплювалися «вишкільні трійки» – троє викладачів, за кожним із яких закріплювалося три напрямки: ідеологічний, організаційний та політичний. Організацію за проведення курсів та їх проходження покладали на керівників теренових референту [89, с. 99].

Наприкінці 1943-1944 рр. М. Арсенич докорінно змінив навчально-виховну систему СБ. Посилення конспірації вимагало зміни форм навчально-виховної роботи. У практику замість курсів входить робота у малих групах у вигляді сходин та гуртків. Головним напрямом індивідуального та групового навчання було вивчення форм і методів агентурної роботи НКВС-НКДБ-МДБ. М. Арсенич на основі зібраних даних видавав реферати і відповідні інструкції з вказівками та рекомендаціями, щодо діяльності згаданих структур [26, с. 77]. У післявоєнний період особливості професійного навчання есбістів полягали у неможливості охопити особовий склад регулярним навчанням і зменшенням кількості слухачів вишкільних (групи по 4-5 чоловік).

Для професійної підготовки та виховної роботи з особовим складом СБ були розроблені програми та навчально-методична література. Провідним автором був слідчий з особливо важливих справ референтури СБ проводу «Захід – Карпати» В. Шеванюк. Під його керівництвом проводилися численні курси та семінари для есбістів Карпатського краю. Користувалися такими матеріалами «Студійно-інформативний матеріал про більшовицькі органи поліції», «Агентура НКДБ в дії», «Більше революційної пильності», «Агентура більшовицьких органів поліції», «Студія психіки об'єкта», «Які прийоми до молоді стосує більшовицька агентура і як перед нею оборонитися» [27, с. 227].

Особливо важливого значення надавалося політичному вихованню кадрів. По-перше, це давало можливість ефективно протидіяти більшовицькій пропаганді. По-друге, політична грамотність давала можливість залучити на свій бік нових кадрів. Акцентування уваги на політичній грамотності пояснювалося і тим, що

співробітники СБ ОУН займалися ідеологічною роботою серед цивільного населення, а також мали володіти інформацією про існуючу суспільно-політичну ситуацію в країні та регіоні. Рівень політичної освіченості досягався і за рахунок самоосвіти.

У проекті «Інструкції виховно-вишкільної праці в Службі безпеки» (1946 р.) наголошувалося на необхідності підготовки з тактики, історії розвідки, топографії, стрілецької справи, оволодіння засобами технічного зв'язку, шифрами, тайнописом, опануванням знаннями з географії, історії, іноземних мов, історії та програмних документів націоналістичного руху. Розробка навчальних матеріалів і проведення вишкільних тривало до 1950 р [26, с. 78]. Тобто підготовка членів Служба безпеки відбувалася впродовж усього часу існування цієї інституції, що можна вважати критерієм фаховості підходу до її організаційної структури.

У низових ланках СБ регулярно проводилися заняття, на яких вивчалися загальна історія, історія Польщі, Румунії, Росії та Німеччини, історія України, історія дипломатії, загальна психологія та психологія мас, логіка, основи красномовства. Вивчалися також спеціальні дисципліни: завдання Служби безпеки, поліцейський апарат від царської охранки до МДБ та його методи роботи, радянська військова розвідка і контррозвідка, практична діяльність СБ – інформатори, звіти, подвійні агенти, зв'язок, ведення агентурних справ, слідство та допити, розвідка і контррозвідка, конспірація. Для закріплення знань практикувалося читання протоколів допитів викритих агентів. Співробітники СБ, які пройшли таку підготовку, вивчали структуру КПРС, основи комуністичної ідеології, внутрішню та зовнішню політику СРСР, стосунки СРСР з іншими компартіями та країнами-сателітами, методи дезінформації. Відомі випадки, коли керівництво СБ навмисно направляло своїх співробітників вербуватися до шкіл німецького Абверу. Отримавши певний обсяг знань про методи роботи Абверу та оперативну техніку, такі агенти зникали при виконанні першого ж завдання німців і поверталися назад до СБ [43, с. 32].

Етап контролю дозволяв дати оцінку наявній системі кадрового забезпечення і скорегувати її. Контроль і оцінка працівників передбачала співвіднесення

результатів діяльності з цілями організації. Саме на цьому етапі відбувалося переміщення осіб на інші посади або виключення з структури. Хоча це траплялося рідко, у зв'язку з нестачею кваліфікованих кадрів. Перевірка кадрів мала проводитися регулярно. Заборонялося проводити перевірку кадрів тільки на підставі чуток. Підставою для перевірки мали стати письмове або усне звітування відповідним зверхником. Перевірка проводилася при плановій та принагідній (випадковій) зустрічі трьома способами: 1) офіційним «стягненням» (усно) автобіографії; 2) перевіркою автобіографічних даних; 3) доповненням даних про кадри при зустрічі з іншими людьми, які про них знають [72, арк. 224-226].

З інструкції Ч. 1/45 від лютого 1945 р., передбачалося перевести основну перевірку революційних кадрів: а) під кутом певності б) активності. Перевірку під кутом певності всіх провідних кадрів до Проводу району включно переведуть органи СБ – нижче району самі районні Провідники на підставі шаблону поданого органами СБ. Усі особи, які перевірялися, на час перевірки усувалися від виконання своїх службових обов'язків. Провірку під кутом активності проводили, як правило зверхники 2 ступня. Норма активності передбачала вивчення активності співробітника, його відважності, здібностей працювати в найважчих умовах. При цьому робився акцент, на якісних показниках кожного співробітника, а не на універсальних навичках і вміннях [75, с. 215]. Кількаступенева система перевірки була превентивним заходом із недопущення в лави СБ ОУН ворожих елементів – представників радянських спецслужб. При цьому, перевірка здійснювалася не тільки по відношенню до співробітника СБ ОУН, а й до усіх членів його родини.

Існувала чітка градація осіб, які демонстрували симпатію чи антипатію визвольному руху. Так серед прихильників націоналістичних ідей виокремлювали «вірних» (асоціювалися з професійним революціонером) та «симпатиків» (надавали посильну підтримку, але самі не приймали активної участі у визвольному русі). Серед противників ідеалів ОУН виділяли «непевних» (ті які не мали чітких ідеологічних переконань, або ставились до визвольної боротьби нейтрально) та «невірних» (особи, які контактували періодично чи епізодично з органами радянської влади, членами їх сімей, чи особами, які позитивно ставились до ідей

комунізму). На підставі регулярних перевірок, формувалася база для кадрової чистки. Так, у Надвірнянському районі у період чисток кадрів з 1 травня до 26 грудня 1945 р. було виключено через «невірність» – 0 осіб, переведено у категорію «непевних» – дев'ять [75, с. 215].

Таким чином, кадрове забезпечення займало один із важливих напрямів роботи СБ ОУН. В його основі було закладено принцип доцільності – тобто підбір та розміщення кадрів таким чином, щоб вони були максимально корисними для організації. Значну увагу приділяли підвищенню якісного складу кадрів, що досягалося шляхом навчання, самоосвіти та наставництва. Традиційним було проведення регулярних перевірок кадрового складу на рівень професійної підготовки, а також ознайомлення з політичною ситуацією. Подібній провірці підлягали не тільки співробітники СБ ОУН, а й члени їх сімей. Такий захід виправдовувався з ідеологічної точки зору і запобігав проникненню в лави націоналістичного підпілля ворожих елементів. Підхід, який застосовувався проводом ОУН з підготовки співробітників Служби безпеки (вказівки, розпорядження, методичні рекомендації, переклад на українську військових документів СРСР, Німеччини, європейських країн та США) доводить тезу про те, що СБ ОУН була повноцінним органом виконавчої влади, з широким колом повноважень, що було закономірно в умовах підпільної діяльності.

2.3. Повноваження та функції СБ ОУН

Досвід організації та діяльності Служби безпеки ОУН демонструє не тільки дієвість державних ідей ОУН, а й наявність значної кількості кадрів і свідомих громадян, що підтримували націоналістичний рух, і відповідно могли протистояти радянським і німецьким спецслужбам, навіть в умовах підпілля. Пройшовши еволюцію від безпекового до виконавчого органу влади СБ ОУН можна вважати аналогом сучасних Міністерства внутрішніх справ чи Міністерств оборони з функціями, якими володіє розвідка, а також Служба безпеки. Поєднання таких різносторонніх функцій пояснювалося відсутністю часу до створення окремих

структурних підрозділів і установ, які б займалися безпосередньо поліцейськими, військовими, контрреволюційними, ідеологічними чи судовими функціями. Можна припустити, що одним із каталізаторів подібної структурно й організаційної трансформації Служби безпеки, була активізація на західноукраїнських землях радянських силових відомств у 1939-1941 рр. Акти насильства, терору, репресій і депортацій вимагали адекватної відповіді. З 1942 р. коли ОУН переконалися у безперспективності договірних відносин з німецькою окупаційною владою, свою діяльність вони розширили і до протистояння з Німеччиною.

Набір повноважень і компетенцій, якими наділялася СБ ОУН, є доказом того, що це повноцінний орган влади. Власне, компетенція – це сукупність установлених, в юридичній чи неюридичній, формі прав та обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу чи посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати і контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності [231, с. 197]. Компетенція включає в себе: 1) предмет відання – сферу діяльності; 2) межі дії – просторово-територіальні рамки та будь-які інші рамки в яких здійснюється діяльність підрозділу; 3) повноваження – сукупність прав та обов'язків державних органів, посадових осіб, закріплених за ними в установленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [136, с. 15]. Численними інструкціями керівного проводу ОУН, для членів СБ виділялися сфера, межі та повноваження, які здійснювалися, а також встановлювалася відповідальність за їх недотримання [198, с. 182]. Чітке визначення і закріплення на законодавчому рівні повноважень певного органу дає змогу здійснити покладені на нього завдання і функції.

Серед українських дослідників поширеною є думка про широке коло функціональних обов'язків, які поклалися на службу безпеки ОУН у 1939-1941 рр. Ключовою, закономірно була розвідувальна, що передбачала збір інформації військового, політичного чи суспільно-економічного характеру, моніторинг роботи органів місцевої радянської адміністрації та осіб, що з нею контактують. Паралельно здійснювалася і контррозвідувальна діяльність. Власне і

розвідка і контррозвідка, в цей час спрямовувалася не тільки проти радянських органів влади, а й проти конкурентних націонал-патріотичних сил (поляків, а також «мельниківців»). Окремо здійснювалася диверсійно-бойова робота. Особлива увага приділялася контролюючим функціям: контроль за виконанням територіальними осередками ОУН вказівок вищих інстанцій; контроль морально-політичного стану членів підпілля; слідкування за дотриманням конспірації, тощо [27, с. 188].

Погоджуючись із запропонованою класифікацією функцій СБ ОУН, ми на підставі джерельної бази вважаємо за доцільне згрупувати їх у п'ять основних сфер, що чітко відповідали правовим засадам організації органу влади. Слід зокрема виокремити охоронну або безпекову, організаційну, просвітницько-ідеологічну, слідчо-оперативну і судову функції. При цьому слід розуміти, що охоронна (безпекова) поєднювала не тільки заходи із дотримання безпеки лідерів ОУН, а й розвідувальну та контррозвідувальну діяльність. Організаційна робота дозволяла налагодити процес функціонування інституції, як в матеріальному і військовому плані, так і з точки зору кадрового апарату. Просвітницько-ідеологічна, як і судова були не типовими для подібного роду владних інституцій, але умови підпільної боротьби вимагали здійснення ідеологічної роботи серед населення, а також здійснення судочинства (за зразком військово-польових судів) по відношенню як до членів націоналістичного руху, так і цивільного населення. Окрема увага приділялася слідчо-оперативній роботі, що виокремилася із розвідувальної в окрему сферу.

На практиці усі функції СБ ОУН часто перепліталися, що обумовлювалося умовами військового часу, а також пошуком керівництвом ОУН ефективних засобів і моделей організації внутрішнього порядку та захисту від зовнішніх факторів впливу. З правової точки зору, СБ ОУН поєднувала правоохоронні, судові, військові та інформаційні повноваження, а налагодження широкої мережі агентури свідчило про ефективність такого підходу. Одночасно слід наголосити, що після 1941 р. в основу організаційної структури, а відповідно і функціонального спрямування СБ ОУН було покладено досвід роботи радянських спецслужб, зокрема НКВС.

Після завершення Другої світової війни розпочинається процес інституційного оформлення повноважень і компетентностей СБ ОУН. Так, відповідно до Інструкції 1946 р., Служба безпеки проводила свою діяльність на основі інструкцій зверхників, тісно співпрацюючи і інформуючи керівні ланки на місцях про виконану роботу [80, арк. 13]. Компетенція СБ впливала із поточних завдань організації ОУН в цілому. Так, первинно на СБ покладалися поліцейні та охоронні функції. В подальшому повноваження структури видозмінювалися у відповідності до воєнно-політичної ситуації. Референтура СБ ОУН – це був контррозвідальний та каральний орган ОУН.

До компетенції СБ ОУН, які реалізовувалися впродовж усього часу її функціонування, відносилися боротьба:

1) з зовнішньою агентурою (забезпечення можливості діяльності Організації та охорона українського громадянства);

2) з внутрішньою агентурою (охорона перед провокаціями) [52, арк. 298].

Виходячи з цього ключовим обов'язком СБ ОУН було виявлення серед членів ОУН агентів НКВС – НКДБ («сексотів») та їх фізичне знищення, а також виявлення та фізичне знищення місцевих мешканців, які протидіяли ОУН або співпрацювали з ворожими спецслужбами [215, арк. 47].

Відповідно до «Інструкції до подання матеріалів до картотеки» передбачалося збирання відомостей про: 1) людей, запідозрених в агентурній роботі, а також перевірка відомостей про них з різних джерел; 2) тих, хто втік з МВС-МДБ, Червоної армії, Сибіру (коли втік, звідки, хто з ним був, теперішній стиль життя); 3) тих, які були заарештовані і звільнені (хто заарештував, за що, хто і як допитував, при можливості отримати зміст допиту, на якій підставі звільнений, що сталося з тими, хто був заарештований разом з ним); 4) тих, що повернулися з Німеччини добровільно; 5) тих, хто зголосилися з «повинною» (коли і як зголосився, що робив перед оголошенням, що про нього знали органи поліції, що зараз робить, чи був допитуваний органами поліції, як довго і про що питали); 6) всіх хто перейшов на легальний стан (коли легалізувався, хто допоміг у цьому); 7) всіх колишній міліціонерів за першої більшовицької окупації, голів сільрад, міськрад, секретарів;

вчителів з східноукраїнських земель (як поводяться); 8) персональний склад МВД – МГБ (крім біографії, подавати особисту характеристику); радянську адміністрацію [82, арк. 227]. Зрозуміло, що отримання таких відомостей потребувало безпосереднього допиту особи, а отже у функції СБ входило проведення допитів.

У «Інструкції для членів СБ» з січня 1945 р. вказувалося про необхідність налагодити розвідку, затримувати усіх підозрілих чоловіків і жінок, які з'явилися на терені, здійснювати їх перевірку, підозрілих ліквідовувати, при затриманні бути обережними; арештовувати дезертирів, усіх випущених більшовиками з тюрм та допитувати їх, якщо когось видали розстрілювати, теж саме стосувалося сексотів та їх родин; ліквідовувати істребителів та їх родин. Показово, що боївки СБ не виконували безпосередніх військових дій, їм заборонялося вести лінійну боротьбу, натомість рекомендувалося організовувати засідки на сили НКВС чи вчиняти терористичні акти [83, арк. 35]. В організаційному плані, обов'язковим були збір і подача протоколів проведених акцій, в тому числі тих, які здійснювали органи НКВС, військові, істребителі, у термін впродовж трьох днів після отримання інформації. Також проводився реєстр дезертирів, арештованих, істребителів [83, арк. 36]. Тобто відбувався повний контроль за роботою диверсійних груп, які діяли у регіоні дислокації конкретної бойової групи СБ ОУН

Окрім того, на Службу безпеки покладался контроль за нормативністю поведінки підпільників і повстанців серед населення та у своєму середовищі [40, с. 94; 219, с. 114]. Сюди також відносилися боротьба із службовими зловживаннями в підпільній мережі (зокрема господарсько-фінансовими) [8, с. 27].

Як зазначалося у попередньому параграфі, чільне місце в організації роботи СБ ОУН займала перевірка кадрів. Цій сфері приділялася особлива увага, і кожна організаційна одиниця, від центральної до місцевої мала право і обов'язок цікавитися всіма справами на території, що контролювалася ОУН та перевіряти усіх учасників націоналістичного підпілля. При цьому, СБ формувала тільки рекомендації стосовно статусу перевіреної особи, а сама не мала права її арешту чи усунення від виконуваних обов'язків. Відповідальним за подібні дії був

безпосередньо крайовий референт, який відповідав за перевірку кадрів і боротьбу з ворожою агентурою всередині організації. Перевірка кадрів проводилась постійно, а не в певний установлений термін часу [72, арк. 223]. Такий крок був виправданий з точки зору оперативності реагування на проникнення ворожих елементів у середовище ОУН, адже планова перевірка дозволяла підготуватися. Перевірка кадрів відбувалася шляхом офіційного вивчення біографії, шляхом зустрічі з іншими людьми [72, арк. 224]. Перевірці підлягали не тільки низові структури, але й керівний склад. В інструкції «Робота розвідника всередині» розвіднику пропонувалось зосередити свою увагу на керівникові організаційної ланки і звернути увагу на такі моменти його поведінки: як він займається поповненням організації новими людьми, наскільки вміє згуртувати своїх підлеглих і визначити їхні обов'язки, чи користується авторитетом серед підпільників і місцевих мешканців, як він ставиться до своїх прямих обов'язків, наприклад, наскільки знає свою територію [136, с. 15]. Вивчення за допомогою апарату таємних помічників життя та діяльності керівників і особового складу організації давало змогу вчасно виявляти випадкових, нестійких в ідейному плані, байдужих до підпільної роботи людей [55, с. 507].

Результатом регулярних і систематичних перевірок було проведення чистки кадрів, шляхом їх ізоляції або фізичного усунення (після попередніх слідчих дій) [219, с. 69].

З поміж усіх функцій, які покладалися на СБ ОУН у повоєнні роки, цікавою видається контроль за виконанням директив Головного «проводу» нижчестоящими організаціям [219, с. 70-71]. Цю функцію виконували працівники вищої ланки спецпідрозділу (надрайону, округу, області) [55, с. 508]. Це вкотре доводить відповідність структури і функцій СБ ОУН сучасним органам правопорядку та державної безпеки, адже реалізація поставлених компетенцій, без забезпечення контролю є неефективною.

Організаційно, у складі СБ ОУН діяли політичний та кримінальний відділи. Перший займався наглядом за дотриманням конспірації в роботі ОУН. Другий – вів боротьбу з кримінальними злочинами, як всередині ОУН, так і серед населення.

Кримінальні справи не входили у компетенцію СБ, тільки у випадку безпосереднього наказу теренового провідника. Однак до компетенції СБ відносилися кримінальні справи всередині самої служби [215, арк. 47] і ті, які стосувалися агентурної діяльності [52, арк. 297].

СБ ОУН мала право застосування і виконання покарання стосовно: колишніх членів, агентів внутрішників; українців та іноземців на службі у ворога; комуністів, сексотів, працівників поліції, явних ви служників (ця функція поєднувалася із судовими повноваженнями, адже Служба безпеки нагадувала військово-польові суди – *Р.М.*).

До осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, СБ ОУН застосовувало такі види покарань:

1. Смертна кара (через повішення або розстріл) – застосовувалася стосовно агентів внутрішників, резидентів, активних секретних співробітників і розвідників. За ними посмертно закріплювався статус ворога ОУН;
2. Смертна кара з реабілітацією – застосовувалася до осіб які на 100% визнали вину, неактивних сексотів, членів організації сексотів, що повідомили про агентурну роботу.
3. Покарання у формі «чорної роботи» у вигляді морального покарання, публічного биття різками, тяжкої роботи – застосовувалася до підпільників за несвідому працю у ворога [1].

Для кваліфікації провини у другому та третьому випадках, зверталася увага на: а) моральний стан особи, що вчинила порушення; б) заслуги для українського народу; в) її роботу як агента; г) гарантія, що надалі особа припинить агентурну діяльність; д) обставини за яких обвинувачена особа потрапила до ворога (була поранений і не міг втекти); е) обставини в яких діяли (організаційний стаж (вищий стаж – вища кара, нижчий – нижча), постава в злочині) [50, арк. 198; 52, арк. 298].

Право здійснювати покарання (вирок) мав уповноважений від СБ, а також той, хто вів слідство. СБ також мала судові функції стосовно підсудних не членів ОУН,

---

¹ ПРАВОВИЙ ЗМІСТ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕНЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН

якщо це стосувалося агентурної діяльності [190, арк. 20]. З цією метою діяв Надзвичайний суд безпеки (НССБ) [184, арк. 483], який затверджував покарання. На кожен конкретний випадок складався протокол [52, арк. 298].

Іншим видом покаранням було пониження в посаді чи усунення від виконання обов'язків.

Процедура застосування смертної кари регулювалася Ч. 2 наказу «Про надання дозволу на смертні присуди» від 10.10.1943 р. Відповідно якого, право карати смертю мали референти СБ військових надрайонів, поліційно-виконавчі відділи Служби безпеки військових районів і військових підрайонів. При цьому деталізувалося, що смертні вироки можна було виносити особам, які вважалися ворогами українського народу. Статус останніх автоматично надавали всім комуністам (без огляду на національність), польським військовим, співробітникам німецької поліції (без огляду на національність), а також тим українцям, які співпрацювали з ворогами чи не виконували наказів УПА, зрадників [136, с. 16]. Щодо тих осіб, які були членами УПА і провинною яких було порушення порядку і приписів УПА право карати мав тільки Революційний Трибунал при референтурі СБ (до таких проступків відносилися зловживання організаційним майном або невиконання наказів). Компетенція Революційного Трибуналу СБ військового надрайону охоплювала тільки членів підрайонних референтур включно [211, с. 51]. Членам керівного активу районних референтур смертний вирок міг винести тільки революційний трибунал референтури СБ Військового Округу (військові округи створюються з серпня 1943 р. [7, с. 52]. При референтурі СБ військового надрайону референти зобов'язувалися створити Революційний Трибунал. У його склад повинні увійти Командант військового надрайону, референт СБ, політичний референт, господарчий референт, один правник. У випадку, якщо обвинуваченою була жінка, то до складу революційного трибуналу включалася провідниця жінка (референт Червоного Хреста) [155, арк. 207]. Остання норма свідчить про врахування гендерного чинника і дотримання прав жінок. Це було певним новаторством СБ ОУН. Адже подібних дій не здійснювали ні німецькі ні радянські спецслужби.

Відповідно до Наказу про боротьбу з агентурою НКВС від 26 травня 1944 р. Командантам СБ військового надрайону надавалося право приймати рішення про ліквідацію ворожого елемента, натомість підрайонові станиці СБ вважалися органами виконавчими, і займалися виключно розвідкою та контррозвідкою. На жаль, на практиці така норма не завжди виконувалася, а її порушення пояснювалося вимогами воєнного часу. Позитивом можна вважати норму, що смертний вирок можна було винести тільки після детального слідства та вивчення матеріалів справи. Смертна кара для члена організації передбачала наявність протоколу слідства-постанови революційного суду підписаного комендантом станиці, слідчим і одним членом керівної ланки. Справу ліквідації члена ОУН й покарання загалом вирішував організаційний суд військового надрайону, на якому слідчий СБ виступав як прокурор з матеріалами і доказами вини підсудного. Підрайонові станиці СБ вважалися виконавчими органами і не могли приймати рішення про ліквідацію особи [151, арк. 277].

Починаючи з 1944 р. основна діяльність Служби безпеки спрямовується на протистояння радянській владі. Ведеться розвідка проти Червоної Армії, в її тилу створюються спеціальні розвідувальні групи із середовища учасників ОУН. Також СБ через дипломатичну референтуру Головного проводу ОУН вело розвідку за кордоном [157, арк. 60]. Відповідно до наказу «Справа про діяльність розвідки СБ» від серпня 1944 р. функції розвідки СБ передані комендантам підрайонів і районів. Колишній станичний комендант СБ тепер ставав комендантом розвідки в станиці. Станичний комендант розвідки мав у своєму підпорядкуванні спецрозвідників – спецрозвідник у своєму підпорядкуванні мав декілька інформаторів [186, арк. 200].

У Організаційному документі про завдання розвідки від 4 грудня 1944 р. до завдань СБ ОУН входило: спостереження за діями всіх колишніх більшовицьких урядовців і комсомольців; збір інформації про пересування військ, загонів НКВС, НКДБ, місцевих сексотів, представників органів місцевої адміністрації; контроль дій радянських істребітелів; документування та подання в хронологічному порядку всіх подій, які відбулися на терені даного розвідника; подання детального списку арештованих; збір детальних списків активних урядовців, місцевих громадян, які є

членами загонів істребітелів [157, арк. 60]. Також рекомендувалося фіксувати і вести облік осіб, які вступили до лав Червоної армії, чи тих хто втік з ув'язнення ОУН, веде підривну чи пропагандистську діяльність. Усі подібні доповідні записки мали писатись старанно, точно з чіткою фіксацією часу, осіб та змісту подій за якими спостерігали [157, арк. 61].

У «Завданнях кущовим відділам самооборони по боротьбі з НКВС-НКДБ, сексотами провокаторами» від 6 грудня 1944 р. наказувалося затримувати і допитувати підозрілих осіб, ліквідувати малі групи НКВД, сексотів та провокаторів, «істребітелів» [61, арк. 280].

По відношенню до цивільного населення, СБ виконувала функції насамперед поліцейного органу, про що свідчить право на вживання заходів із затримання злочинців і проведення подальших процесуальних досудових дій. Слідство у кожній справі проводив поліцейно-виконавчий відділ [155, арк. 207].

Оскільки до складу СБ ОУН, відповідно до основних напрямів праці, входили слідчий, бойовий, вишкільний і технічний підрозділи (підреферентури) відповідно повноваження їх відрізнялися [77, с. 295]. Референтури СБ діяли в складі крайових, окружних, надрайонних і районних проводів ОУН. Нижче районного рівня був кущовий інформатор, який виконував функції найнижчої ланки у складі референтури СБ.

Основною ланкою вважався район. Якщо у підрозділі 2.1. ми характеризували статус і повноваження усіх членів референтури, то деталізації вимагає розподіл контролюючих функцій на кожному з адміністративних рівнів Служби безпеки. Так, надрайонний референт – вів слідство і був зобов'язаний постійно перебувати в межах довіреної йому території. Заступник – архівар, керував розробкою зовнішньої агентури, слідкував за роботою канцеляриста, полагав справу осередку [131, с. 83].

Окружний референт СБ керував розробкою внутрішніх агентів і вів слідство в особливо важливих справах або доручав його здійснення надрайоновим референтам, а також здійснював загальне керівництво агентурною мережею. Заступник окружного референта – архівар, керував картотекою агентів, аналізував

протоколи проведених справ, давав помітки, вів слідство. У підпорядкування архівара перебував слідчий. [52, арк. 297].

Технічний підреферент (також субреферент, референт) керував технічною роботою, тобто збирав матеріали з терену, переписував звіти, протоколи, керував зв'язком, вів облік вбитих, заарештованих, тих, хто з'явився із повинною, а також облік всіх операцій по окрузі [193, арк. 317]. Він також розслідував обставин смерті членів СБ, складав відповідно протоколи, займався доведенням вини підозрюваного. Технічний підреферент зобов'язувався вести облік осіб, що співпрацювали з радянськими органами влади, арештованих і звільнених з-під арешту, осіб, що повернулися з Німеччини, вихідців із східноукраїнських регіонів, які переїхали на захід після закінчення Другої світової війни [179, арк. 15].

Референт СБ підпорядковувався організаційному зверхнику. Йому він мав доповідати тільки усно і тільки про справи, які стосувалися організаційної й оперативної роботи [77, с. 296]. У окремих випадках організаційних зверхник, міг вимагати у референта інформацію про роботу сусідніх референтур [50, арк. 198]. Це була закономірна практика контролю діяльності місцевих осередків Служби безпеки, адже референт про роботу підвладної йому територіальної одиниці міг подавати суб'єктивні відомості.

До компетенції ділового зверхника (референт вищої ланки) СБ належало визначення: змісту праці, методів роботи, почерговість справ, розпорядження часом і працівниками [50, арк. 199].

До повноважень організаційного зверхника (керівник відповідної територіальної одиниці ОУН) належали: допомога в організаційній роботі, формування звіту про роботу СБ, контроль за технічним і господарським оснащенням окремих боївок.

Закономірно, що основний масив організаційних обов'язків покладався на референта СБ ОУН. Він власне мав сформувати інформативну мережу та вести оперативний облік в інтересах розвідувальної і контррозвідувальної діяльності. Референт направляв співробітників Служби безпеки для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання

конкретних завдань в інтересах контррозвідки. Саме референт здійснював моральне і матеріальне заохочення співробітників, представляв їх до нагород. Ну і закономірно, саме референт видавав зброю членам безпекового органу, здійснював перевірку її збереження і стану.

Референт СБ надрайонного проводу ОУН мав здійснювати керівництво за діяльністю СБ в надрайоні, збирав матеріали і відомості на агентів МДБ які діяли в межах контрольованого ним регіону, проводив слідство у важливих справах [122, с. 398].

Крім того, референт СБ зобов'язувався особисто перевіряти всіх підпільників своєї структурної одиниці. Для цього він на кожного підпільника заводив особовий листок, які заповнювалися на основі автобіографії та інформації наданим про підпільника його керівництвом [87, арк. 34]. Надрайонний референт повинен був стежити, щоб районні референти і керівники окремих боївок навчалися оперативної роботи і поглиблювали свої знання. З цією метою проводився контроль рівня знань під час інспекцій та практичної роботи [68, арк. 7]. Справами агентів-внутрішників керував особисто окружний референт СБ, а розробкою займалися працівники СБ [126, с. 17]. Таке чітке регламентування прав та обов'язків керівного і особового складу СБ ОУН свідчило про активне вивчення насамперед радянської практики організації роботи силових структур. Єдина відмінність – застосування традиційно-українських термінів і спеціальних звань. Останнє свідчило про виключне дотримання національних ідей у всіх аспектах організації влади.

Відповідно до «Доручення по роботі Служби Безпеки ОУН» від 25 грудня 1946 р. до компетенції референтів СБ входило збір картотеки з свого терену про внутрішню і зовнішню агентуру, викриту впродовж 1944-1945 рр. Зібрати дані про теперішнє місце перебування та заняття, компрометуючі матеріали [54, арк. 3].

Відповідно до Ч. 3 наказу «По збір обмундирування» від 20 вересня 1943 р., районні команданти СБ «з моменту отримання цього наказу, зобов'язувалися приступати до збирання з терену всіх військових речей (одяг, торби, льорнетки) та передати районного проводу, а до надрайону СБ передати звіти про проведену роботу та зібрані речі» [152, арк. 271]. Тобто, на районних командантів покладалися

обов'язки по матеріальному забезпеченню повстанців. Цікаво, що процес збору речей у більшості випадків відбувався добровільно, у людей не вилучали речі побуту, які були потрібні воякам ОУН.

До повноважень та обов'язків архівара осередку СБ відносилося прийняття пошти, впроядкування канцелярійних справ, своєчасне виготовлення звітів. Архівар надрайону у випадку неточностей у протоколах мав право звернутися до зверхника за поясненнями або повернути протокол у район і вимагати пояснень. Він також робив виписки про об'єктів, яких треба в подальшому розробляти. Архівар був безпосередньо підпорядкований референтові [159, арк. 135]. Архівар окружного осередку СБ керував картотекою, вів слідство, аналізував протоколи проведених справ, давав зауваження до протоколів, заводив персональні справи «оргкадрів» (автобіографії членів ОУН, їх характеристики, довідки про похвали, нагороди, дисциплінарні покарання, зловживання) [159, арк. 140]. З огляду на такі широкі повноваження, архіварами були, як правило найбільш освічені і грамотні есбісти.

До повноважень архіваріуса відносилося ведення картотеки (при оформленні справ, вони зобов'язувалися дотримуватися чітких зразків та структури документу [92, арк. 26]) та її конспірація, фіксація злочинів щодо українців з боку органів поліції та радянської адміністрації [36, арк. 14]. Зі звітом СБ, що надсилалися до вищих адміністративних одиниць, архівар зобов'язувався надсилати копії всіх справ і матеріалів, що надійшли за звітний період [92, арк. 26]. Веденню картотеки надавалося особливе значення, оскільки це давало можливість визначити послідовність і першочерговість справ, а у випадку смерті працівника СБ ввести у курс справи нового співробітника чим забезпечити безперервність у роботі референтури [91, арк. 8].

Для того, щоб робота СБ проводилася систематично, планово та контрольовано, щоб привчати співробітників розробляти справи і демаскувати ворога, власне і велася картотека. Співробітники СБ, починаючи від району і вище, були зобов'язані збирати відомості і вписувати в картотеку керівних осіб (начальників УМВС-УМДБ, оперативних і слідчих співробітників, вищий

командний склад війська МВС, міністрів та їхніх заступників) з метою отримання відомостей про персональний склад та роботу ворога на місцях.

Референтам СБ конкретного терену ставилося завдання наповнити картотеку інформацією про внутрішню і зовнішню агентуру, використовуючи інформаційну мережу, проводячи слідство, з оригінальних документів супротивника чи матеріалів преси [53, арк. 1-3]. Картотека та просування справ давала можливість керівництву СБ прослідкувати характер виконання роботи підлеглими, а також надавати необхідну допомогу при веденні справ. Картотека велася на всіх щаблях СБ і відправлялася по горизонталі керівництву (район, надрайон, округ). До збирання матеріалів і перевірки підозрюваних дозволялося залучати жінок, але не до допитів. Відповідно до доручення по роботі СБ ОУН від 25 грудня 1946 р. всі провідні кадри, мали розробляти конкретні агентурні справи. Референт СБ давав практичні вправи різнорідним референтам проводу до якого сам входив, а також провідникові теренової організаційної одиниці. Однак він не мав права давати зобов'язання своєму організаційному провідникові [53, арк. 5].

З метою наповнення картотеки працівникам СБ доручалося налагодити інформаційну сітку, слідчу роботу [92, арк. 24]. Виявлення подібних картотек впродовж останніх років суттєво збагатило джерельну базу дослідження практичної діяльності Служби безпеки ОУН, аналіз якої дозволяє по новому охарактеризувати специфіку визвольного руху і визначити його правовий характер.

Успішність роботи СБ прямо залежала від рівня інформованості. Тому другим відділом спецпідрозділу був розвідувально-інформаційний [131, с. 85]. Одним із завдань СБ була перевірка інформації та інформаторів. Останні поділялися на «випадкових» та «навчених» [87, арк. 26]. «Навчені» інформатори – це особи, проінструктовані яку інформацію збирати, як збирати, та як її фіксувати, щоб передати максимум інформації для оперативних працівників. Інформатор повинен був особисто збирати інформацію вивчаючи подію чи людей. Відповідно він ніс особисту відповідальність за зібрані матеріали і у випадку клевети, особливо на члена ОУН, міг понести суворе покарання.

Референт СБ був зобов'язаний залучати як інформаторів всіх членів проводу своєї організаційної одиниці, а також дбати про відповідну конспірацію кадрів [87, арк. 34, 37].

Мережа інформаторів формувалася з ідейних і надійних елементів [136, с. 17]. Завданням інформатора було здобуття інформації про: всі зустрічі з ворогом; пересування ворожих військ (захоплення криївок, пропаганда серед населення); звільнених з в'язниці у зв'язку з зізнанням з повинною; спостереження за роботою сільського активу [50, арк. 189]. Особлива увага приділялася спостереженню за представниками ворожих спецслужб, відповідно формувалася характеристика на кожного відомого агента, його родинні зв'язки, роботу військкомату, а також шкільних директора і комсорга. Останні розглядалися як ключові ідеологи в плані спілкування з молоддю, а тому підлягали пильному контролю з боку СБ ОУН. Щомісяця інформатори готували і подавали референту звіти в яких вказували: більшовицьку методику і фізичне подолання революційного руху; опис таборів та життя в них; як відбувалося транспортування арештованого; методи арештів і провокації; відомості з більшовицьких засідань. До звітів долучати виписки з газет, плани будинків територіальних відділень МДБ [50, арк. 189-190].

Оперативно-розшукову діяльність здійснювали слідчі СБ ОУН. Завданням слідчого процесу було визначення фактів та причин вчиненого порушення [30, арк. 239]. До завдань слідчих відносився пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб. Підставою для здійснення оперативно-розшукової діяльності була інформація про злочини чи осіб, які готують або вчинили злочин.

Оперативна робота СБ поділялася на: дефензивну (інформативна служба) та офензивну (наступальну, контрреволюційну).

Завданням слідчого органу СБ було здійснення всіх дій, які допоможуть розкрити злочинця та покарати його [208, арк. 69].

Слідчим Служби безпеки ОУН для виконання покладених на них обов'язків надавалося право:

- проводити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і

документів, застосовувати інші заходи забезпечення провадження у справах про правопорушення, розслідування яких віднесено до компетенції Служби безпеки;

- проводити гласні (опитування осіб) і негласні (спостереження бза особою) оперативні заходи;
- користуватися жилими та іншими приміщеннями населення;
- тимчасово затримувати особу для подальшого допиту;
- здійснювати обшук підозрюваного та приміщення з метою отримання доказової бази (перевірки підозри, забезпечення признання злочинця, встановлення факту співучасті інших осіб);
- проводити допит свідків, збирати необхідні для слідства докази;
- допитувати підозрюваного з метою встановлення вини та мотивів злочину. Водночас встановленні обставин, що обтяжують або виправдовують підозрюваного [33, арк. 123; 143, арк. 352].
- складати протокол допиту.

При проведенні слідства слідчий не повинен був обмежуватися зізнаннями секретного співробітника, а також звертати особливу увагу на: 1) методи роботи органів НКДБ и НКВС; 2) як інструктується агент, якими запитаннями цікавляться органи НКВД-НКГБ, яка дається легенда; 3) питання зв'язку з агентом [219, с. 70-71]; 4) намагатися завербувати ворожих агентів на своїх інформаторів. Викривати внутрішню агентуру, але дуже обережно, конспіративно, рекомендувалося підозрюваного перш ніж «ліквідувати», кілька разів перевірити в практичній роботі. Відповідно, його направляли в підпорядкування таким співробітникам СБ, які зможуть контролювати його протиправні дії і не скомпрометують визвольний рух [53, арк. 6].

Вагомим досягнення у системі покарань було існування заборони на «ліквідацію» невинних людей, тільки на підставі особистих підозр. Тих хто після даного наказу продовжуватиме практикувати такі методи карали найвищою мірою покарання [53, арк. 7]. Слідчі мали складати акт обвинувачення у якому обов'язково вказувався рік народження, місце проживання, віросповідання, освіту, сімейний стан, заняття, доведення вини підозрюваного [3, арк. 279]. Можливий був

варіант «ліквідації» без допитів, але при умові доведення вини з обов'язковою вказівкою місця «ліквідації», часу та виконавця [180, арк. 290-293]. Останнє здійснювалося з метою можливої подальшої перевірки та можливого покарання особи, що вчинила виступ і оголосила звинувачення.

Слідчий повинен був збирати і направляти вищестоящим проводам СБ різноманітні документи, медалі, ордена, печатки, командирські погони і мундири от майора і вище; давати звіти [219, с. 70-71]. Кожен слідчий мав мати не менше 12 справ на рік [52, арк. 298].

Командиром окремої боївки СБ був бойовий підреферент, який займався охороною і господарським забезпеченням. Боївка, як підрозділ СБ здійснювала диверсійні та терористичні акції: знищення устаткувань, мостів, приміщень сільрад та канцелярій, заготовлених дров, збіжжя, сіна призначених для військових цілей [64, арк. 73-74]. До повноважень боївки входила ліквідація осіб, вина яких була доведена [196, арк. 8]. Траплялися випадки ліквідації без доведення вини, як у випадку Хабера Юрія, який у січні 1946 р. після демобілізації з ЧА намагався вступити у боївку СБ і через неможливість його перевірки (через облави) був розцінений як підсланий агент у зв'язку з чим був ліквідований [182, арк. 216]. До повноважень боївки СБ також належали: звільнення заарештованих, захоплення інформативних матеріалів, знищення керівних осіб, здобуття зброї та матеріальних засобів, відплатні акції. Карати смертю через повішення тих, хто відверто виступав проти народу та революційного руху, саботаж господарств [84, арк. 220].

Стосовно вищої міри покарання, то існував тип «ліквідації насухо» та «ліквідації намокро». В першому випадку, тіло жертви приховувалося, у другому – залишалося в населеному пункті з показовою метою з метою недопущення подібних злочинів [27, с. 245]. Прикладом можна вважати факт ліквідації В. Мелешка [194, арк. 51].

У окремих випадках боївка СБ проводила розвідку та готувала квартиру для вишколів, здобувала зброю, вивчала відомості про ястребків [191, арк. 320], проводити перевірку кадрів та ліквідацію винних. У такому випадку складався протокол, підставою могла бути неморальна поведінка, саботаж роботи [195,

арк. 319]. Бойовики також виконували функцію охорони керівного складу СБ та виконання його доручень [192, арк. 315]. Крім того до обов'язків боївки відносилися арешт і охорона заарештованих під час слідства, ліквідація агентів МДБ, проведення за наказом районного референта СБ диверсійних і терористичних актів [155, с. 399]. Бойовик не мав права нікого карати без доручення керівника. Бойовики Служби безпеки ОУН мали право зберігати, носити, використовувати і застосовувати зброю. Прописувалося, що бойовик повинен був мати при собі: коротку автоматичну зброю, пістолет, дві гранати, штик або кін жал, два метри мотузки [67, арк. 72].

У «Правильнику для бойовика СБ» передбачалося, що бойовик не мав права здатися живим; повинен виконувати накази безпосереднього керівника; дотримуватися суворої конспірації; здійснювати охорону заарештованого; не повинен бути сам при виконанні службових доручень; не підривати свого авторитету і авторитету своїх друзів; не вживати алкогольних напоїв [183, арк. 190].

Вишкільний референт СБ займався розробкою навчальних матеріалів, які стосувалися специфіки роботи спецструктури, які призначалися для навчання та самоосвіти працівників [131, с. 85]. Вони базувалися на основі протоколів допитів, а також інформаційних матеріалів здобутих у НКВС – НКДБ. Серед них: «Агентура НКГБ в дії» [2], «Що повинен знати працівник СБ», «В боротьбі з агентурою органів МГБ», «На допомогу слідчим», «Випадок з практики», інші брошури про структурну побудову органів МВД–МДБ, якими послуговувались у своїй роботі референтури СБ [77, с. 302].

Отже, повноваження СБ ОУН були типовими для спецструктури і полягали у внутрішній розвідувальній і контррозвідувальній діяльності з метою виявлення та ліквідації ворожої агентури, знищення функціонерів окупаційної влади, створення власної сітки інформаторів. Однак особливі умови діяльності (спочатку війна, а потім діяльність ворожих спецслужб) обумовили появу нетипових повноважень для цієї структури – поліцейних і судових. Перші полягали у забезпеченні правопорядку та праві досудового розслідування, другі у існуванні Надзвичайного

Суду СБ, який виносив судові вироби стосовно справ, які стосувалися компетенції СБ. Це перетворювало СБ ОУН в орган з надзвичайними помноженнями.

Висновки до Розділу 2.

Вивчаючи правовий статус, компетенцію, структуру та повноваження членів Служби безпеки ОУН, можна констатувати, наступне:

- потреба у створенні Служби безпеки, як повноцінного органу влади обумовлювалася політичними, безпековими, військовими та організаційними причинами. Ідея формування Української Самостійної Соборної Держави мала своїм наслідком створення дієвого владного механізму, який в умовах збройного протистояння, мав здійснювати захист керівників держави та попереджати антидержавні заходи. Починаючи з 1939 р. відбувається процес формування Служби безпеки як окремого органу влади з широкими повноваженнями (розвідка, контррозвідка, захист лідерів ОУН, збройний опір радянській владі). Акт відновлення Української Державності 30 червня 1941 р. продемонстрував, що ідея ОУН зі створення незалежної України не аморфна, а органи влади, такі як СБ, що доказали свою функціональність впродовж 1939-1941 рр. тільки підкріплювали ці кроки;

- інституційне оформлення Служби безпеки ОУН у 1941 р. мало своїм наслідком надання їй чіткого правового статусу, а компетенції регулювалися численними інструкціями, вказівками, розпорядженнями, які видавалися центральним проводом. Впродовж 1941-1946 рр. сформувалися ключові функції СБ ОУН як безпекового органу, а саме: збір розвідувальної інформації; контррозвідка та конспіративна робота; військово-поліційна; оперативно-слідча; диверсійно-терористична, пропагандистська діяльність; судові повноваження та взаємодія з іноземними спецслужбами. Остання функція практично не реалізовувалася з огляду на зосередження уваги на протистоянні з радянськими, німецькими спецслужбами, польським та українським націоналістичними рухами;

- одним із ключових факторів забезпечення ефективності практичної роботи СБ ОУН, була чітка організація апарату та кадрів служби. Умови та функції, що

покладалися на СБ ОУН вимагали скрупульозного підходу до відбору кадрів, їх перевірки та постійного навчання і підготовки. Критерії добору керівного та рядового складу включали військову, психологічну, ідеологічну складові. Це є свідченням системності у бажанні організації дієвого органу влади з широкими безпековими і поліцейськими функціями;

- статус і відповідальність за забезпечення безпеки обумовлювали чіткий розподіл і правове закріплення функцій і компетентностей Служби безпеки. Не зважаючи на те, що інструкції і розпорядження центрального проводу ОУН чи крайової референтури не є повноцінними нормативно-правовими актами, норми задекларовані в них були обов'язковими для виконання, і чітко регламентували практичну діяльність Служби безпеки. Акцент на безпековій, організаційній, ідеологічній та слідчо-оперативній роботі аргументувався потребою адекватного протистояння радянським і німецьким спецслужбам, а після 1945 р. – організації правоохоронної і безпекової роботи в умовах підпілля. Пройшовши еволюцію у інституційному становленні та розширюючи функціональну спрямованість, СБ ОУН навіть після ліквідації Української державності німецькими військовими чи в умовах підпільної боротьби з радянською владою, залишилася дієвим органом влади на території, що контролювалася націоналістичними силами.

Розділ 3. ПРАВОВА ОЦІНКА ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СБ ОУН

3.1. Особливості розвідувальної та контррозвідувальної діяльності СБ ОУН

Аналізуючи історико-правові обставини формування і розвитку, а також правові засади діяльності СБ ОУН, можна стверджувати, що вона, як складова уряду УССД була легітимною державною інституцією, і зберігала чіткі засади організації навіть в умовах підпільної боротьби. Саме підпільна боротьба стала передумовою до застосування достатньо жорстких методів практичної діяльності, які були об'єктивно виправданими в умовах воєнного часу. При цьому, методи практичної діяльності впродовж 1939-1950-х рр. закономірно трансформувалися та видозмінювалися. На нашу думку, доцільно виокремити три основні етапи діяльності СБ ОУН, впродовж яких сформувалися об'єктивні умови до застосування тих чи інших методів практичної діяльності:

1. Початковий або організаційний етап (1939-1941 рр.) – характеризувався виразною антирадянською спрямованістю, а функціональні обов'язки зводилися до захисту керівного складу ОУН і розвідувальної та контррозвідувальної діяльності;

2) Трансформаційний (1941-1944/1945 рр.) – ведення боротьби одразу на три fronti – проти більшовиків, проти нацистів і проти польського націоналістичного підпілля, що і вплинуло на зміну функцій, які ставились до членів СБ. Власне така ситуація склалася поступово, адже в перші місяці німецько-радянської війни, ОУН розраховувала на підтримку гітлерівської Німеччини, а з осені 1941 р. визнала Гітлера таким же ворогом як і Сталіна. Боротьба проти польського націоналістичного підпілля почалася з 1943 р. До того часу, провід ОУН на всі злочинні дії Армії Крайової намагався відповідати дипломатично і толерантно. В цей період функції СБ розширено до оперативно-розшукової (в тому числі й досудового слідства), ідеологічної;

3) Завершальний (1945 – 1950-ті рр.) – виразна антирадянська спрямованість, що було закономірно в умовах встановлення в Україні радянської влади. З огляду

на те, що ОУН і СБ перебували в умовах постійного збройного протистояння з червоноармійцями чи спецзагонами МВС, функції силового відомства були найширшими і включали в себе в тому числі й судові і функцію виконання покарань.

Покладені на СБ функції, дозволяють кваліфікувати її правовий статус як силову структуру, яка з правової точки зору поєднувала повноваження правоохоронного органу з функціями здійснення кримінальних дій та контролю за внутрішньою безпекою, а також розвідувальної і контррозвідувальної боротьби. Окрім того, з огляду на суспільно-політичну ситуацію та військові дії, функції СБ змінювалися. Так, у травні 1941 р. була видана, згадана вище, Інструкція Служби безпеки «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» [90, с. 5], у якій основний акцент здійснювався на контррозвідувальну діяльність, зокрема протидію радянським органам, а також здійснення контролю над органами міліції, що мали виникати на території, яка контролювалася ОУН. З юридичної точки зору СБ ОУН, як силовий і правоохоронний орган мав статус міністерства внутрішніх справ, оскільки здійснював контроль за правоохоронною діяльністю [132, с. 358].

Єдиними функціями, яким відводилася особлива роль впродовж усього періоду діяльності СБ ОУН були розвідувальна та контррозвідувальна. Причин цього декілька. По-перше, в умовах підпілля, повноцінне функціонування націоналістичного руху можливе тільки коли відомі дії противника чи окупаційної влади. По-друге, реалізація ключових завдань ОУН – відновлення суверенної Української держави, можливе за умови протистояння ворогу – вчасному реагуванню на його дії, вербуванню агентів та ін. По-третє, в умовах війни, розвідувальна і контррозвідувальна функції є закономірними і обов'язковими для будь-якого збройного формування, а особливо для того, що має чітку програму дій.

Власне розвідувальна і контррозвідувальна діяльність, як основоположні в процесі організації та роботи СБ ОУН викликають найбільший інтерес у дослідників. Цікавість полягає в тому, що керівництво силового органу на чолі М. Лебедем та П. Арсеничем, об'єктивно не володіло досвідом практичної розвідувальної чи контррозвідувальної діяльності [24, с. 485]. Організатори та

рядові члени СБ ОУН не отримували подібного досвіду служачи у польському війську (таких було мало) чи навіть перебуваючи в рядах Червоної армії. Певний досвід вдалося досягнути під час навчання окремих членів у німецькому війську. Процес підготовки особового складу розпочався одразу після створення організації, а за короткий час вдалося створити дієвий підрозділ, функції і повноваження якого виходили за рамки розвідки та контррозвідки.

Загалом у розвідувальній та контррозвідувальній діяльності СБ ОУН прийнято виділяти кілька основних напрямків, які велися, як правило паралельно:

- антирадянський напрямок передбачав спостереження за переміщенням Червоної армії, партизанських з'єднань, роботи органів НКВС, місцевої адміністрації, контроль за переселенцями з східних регіонів, які прибули на захід з осені 1939 р.;

- антинімецький включав моніторинг переміщення німецьких військ та роботи окупаційної влади на місцях;

- боротьба з польським націоналістичним підпіллям, «мельниківцями» та іншими патріотично-політичними рухами, що діяли на теренах Західної України;

- внутрішній моніторинг – аналіз настроїв населення, їх підтримки і ставлення до ОУН, позиції релігійних громад, працівників фабрик і заводів, вивчення морально-психологічного стану членів підпілля [27, с. 195].

Стосовно протистояння німецьким військовим, то референти СБ зобов'язувалися двічі на місяць готувати звіти про роботу місцевої окупаційної влади, зокрема їх ставлення до українців. Цей напрям роботи був особливо ефективним, оскільки вдалося виявляти і попереджати арешт українських активістів німецькими поліцейськими.

Активні дії спрямовані проти польського націоналістичного підпілля СБ ОУН розпочала у 1943 р. Підтвердженням цього може слугувати одна із інформаційних записок УПА за 1943 р., у якій йшлося, що до двох катів українського народу (більшовиків і нацистів – *Р.М.*), «долучаються ... облудні «браття слов'яни» – поляки, що живуть на українській землі» [38, с. 16]. У документі акцентується увага на тому, що антиукраїнські дії, що носили злочинний

характер були довготривалими, а їх наслідками стало руйнування десятків сіл, сотень і тисяч господарств. Такі дії не могли залишитися без уваги, а тому ОУН-УПА вирішили вживати адекватних дій. Характерно, що основним епіцентром протистояння українського та польського підпілля стала Волинь, а дискусії стосовно об'єктивного аналізу цих відносин точаться і в наш час.

Власне ті методи, які застосовували стосовно до мирного українського населення, радянські й німецькі військові і спецслужби, а також польські повстанці, спровокували жорсткі методи діяльності Служби безпеки зокрема і ОУН загалом. Окрім того, саме ОУН визнавалася з боку УПА єдиною «організованою українською силою», яка може застосовувати примус до мирного населення (трудові повинності чи утримання військових на постой) [137, с. 87]. Аргументом є те, що така праця здійснюється на користь Української Самостійної Соборної Держави, і відрізняється від аналогічного примусу, що здійснюється німцями і більшовиками [38, с. 22-23]. Як підсумок вказується, що «тепер українці мають змогу віддати свої сили на службу рідній справі» [38, с. 23].

Загалом, розвідувальна та контррозвідувальна діяльність дозволили вживати дієвих превентивних заходів у боротьбі як з внутрішніми, так і зовнішніми ворогами. Ці функції стали запорукою до функціонування націоналістичного підпілля і збройного протистояння на кілька фронтів.

Налагоджена робота СБ ОУН дозволяла впродовж тривалого часу забезпечувати належний рівень безпеки організації і протистояти ворожим спецслужбам. Тільки в момент коли радянські спецслужби змогли ввести свою агентуру в ряди ОУН, тільки тоді дії націоналістичного підпілля стали критичними. Про це йдеться в інструкції «До боротьби з агентурою НКВД-НКГБ» (не датований) [48]. Це виправдовується тим, що впродовж 1939-1941 рр., а також під час німецько-радянської війни, націоналістичне підпілля ефективно протистояло радянським органам НКВС-НКДБ. Активне проникнення радянських агентів та вербування членів ОУН розпочалося після 1944 р. коли Червона армія звільнила західноукраїнські землі від нацистів.

Однозначно, що дії радянських спецслужб були каталізатором і стимулом розвитку українського націоналістичного руху. Відбувалося також активне запозичення прийомів і методів розвідувальної і контррозвідувальної діяльності органів НКВС-НКДБ. Центральний провід підготував і направляв на місця десятки інструкцій, що ознайолювали співробітників СБ ОУН з особливостями розвідувальної діяльності радянських спецслужб. В цьому плані вартими уваги є інструкція «Агентура НКВД – НКГБ» [1], «Агентура НКГБ в дії» [2], «Видання АБ про прийом проти молоді, які використовує більшовицька агентура» [28], видання «Більше революційної пильності» про роботу органів НКВД із 1939-1944 роки» [31], «Про агентурну роботу в ПФП і ЧА» [32], «До боротьби з агентурою НКВД-НКГБ» [49] та ін. Наведені документи подавали детальні інструкції прийомів і методів, які застосовували представники радянських спецслужб у процесі вербування місцевих жителів та учасників націоналістичного підпілля, конкретизували відомості про специфіку застосування методів фізичного і психологічного тиску органами НКВС-НКДБ, а також наводили рекомендації із нерозголошення таємної організації під час допиту.

Показово, що організація розвідувальної і контррозвідувальної діяльності відбувалася відповідно до чітких нормативних вимог, які видавалися референтурою і центральним проводом СБ ОУН. Слід зауважити, що виявлено чимало документів, які стосуються організації розвідувальної та контррозвідувальної діяльності українського націоналістичного підпілля часів Другої світової війни та повоєнних років. Це були інструкції, у яких наводився необхідний інструментарій для практичної роботи розвідника, а також встановлювалися правила і поведінка члена підпілля в побуті і при зборі інформації. Такими інструкціями є зокрема: «Як підбирати працівників СБ», «Праця розвідника внутрі», «Коротка інструкція відносно розвідки при допомозі агентів і донощиків контррозвідки», «Способи вербування інформаторів», а також «Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби» [17, с. 62]. При цьому слід наголосити, що більшість із цих інструкцій стосуються роботи Служби Безпеки УПА, але у радянських звітах неодноразово вказується на використання цих

документів, як ОУН так і УПА, що цілком ймовірно оскільки усі вони датовані пізніше 1944 р., коли ці інституції діяли спільно. Власне остання «Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби» [86], стосується організації роботи СБ УПА, але за змістом вона подібна до інструкцій, що видавалися співробітникам СБ ОУН. Відмінністю є те, що вона більш детальна і структурована.

Окремі елементи регулювання розвідувальної і контррозвідувальної діяльності містяться у таких виданнях СБ ОУН, як «СБ – робота», «Інструкція організаційної роботи під кутом совітської окупації України» (січень 1944 р.), «Боротьба з сексотством і провокацією» (жовтень 1944 р.), «Коротка інструкція по розвідці при допомозі агентури і донощиків контррозвідки» та ін. [27, с. 190]. В цих документах деталізовано правила протидії радянським спецслужбам.

Закономірно, що ми не можемо кваліфікувати інструкції, вказівки, звернення чи рекомендації, як класичні нормативно-правові актами, що регламентують окрему сферу діяльності, однак вони мали чітку структуру викладу інформації, і не тільки спрямовували рядових співробітників СБ ОУН у їх практичній діяльності й формували систему правил і поведінки, а й передбачали відповідальність за їх недотримання чи порушення. З огляду на те, що подібні документи бралися до виконання і виявлені у більшості криївок, можна припустити, що відображені у них норми, приймалися до уваги і виконувалися. Отже за своїм статусом вони мали силу нормативного акта.

Одним із подібних документів, що стосувалося безпосередньо СБ ОУН, є видання «Контррозвідча та розвідочна праця» [29]. Це не був документ розроблений одним із референтів, а саме колективний документ підготовлений представниками Центрального проводу ОУН. У ньому містилися чіткі відомості та рекомендації стосовно організації розвідувальної та контррозвідувальної діяльності членами СБ ОУН. Документ викликає інтерес з огляду на те, що є поєднанням короткої історичної ретроспективи виникнення розвідувальної і контррозвідувальної діяльності, методичних рекомендацій з організації цієї діяльності, підходів до практичного застосування окремих прийомів та навичок. Одночасно автори документа вказують, що основою для подібних рекомендацій

стала книга Р. Роуана «Розвідка і контррозвідка» [29]. Власне можна припустити, що отримати для ознайомлення цю книгу СБ ОУН змогло після вдалої розвідувальної і оперативної роботи. Оскільки в Західну Україну, це видання могло надійти тільки з радянськими військовими для яких книгу переклали з англійської і видали у Москві у 1937 р. Звісно, що це не була настільна книга розвідника, адже її автор був військовий журналіст і публіцист, але викладені у ній думки, приклади із успішних розвідувальних операцій американців, французів і британців, перетворили її в дієвий посібник для рядового оперативника.

Те, що автори видання «Контррозвідка та розвідочна праця» вказують на необхідність використання досвіду інших «державних народів» є закономірним і важливим, і дозволило не тільки ефективно і за короткий час організувати роботу Служби безпеки, а забезпечити результат від її діяльності [29]. Власне вступ документа є ідеологічним за своїм характером, оскільки возвеличується професія розвідника, як у мирний так і у військовий час. При цьому, документ акцентує увагу на особистих якостях окремих людей, що займаються збором важливої інформації [29].

Таке формулювання стало класичним і ми його можемо прослідкувати у виданій 1944 р. «Інструкції» референта СБ ОУН на псевдо «Аркас», яка стосувалася роботи рядових співробітників. Він писав, що кожен свідомий українець має бути розвідником [27, с. 192]. Ці слова виправдані і з практичної точки зору, оскільки націоналістичне підпілля діяло в умовах окупації українських земель та постійної збройної боротьби. Власне патріотизм став одним із основних факторів відбору співробітників та агентів СБ ОУН. Так само, ОУН та УПА користувалися абсолютною підтримкою населення західноукраїнських земель, адже розвідувальна мережа, сформована на місцях за короткий час, організовувалася насамперед за рахунок жінок, оскільки більшість чоловіків входили до складу бойових з'єднань [239, р. 92].

Такий підхід реалізовувався також і через брак кадрів, адже чоловіки мали більшу цінність, як бойова одиниця, а виконання обов'язків розвідників чи інформаторів, не вимагало посиленних фізичних навиків. Тому до цієї діяльності

активно залучалися і жінки. У виданні «Контррозвідча та розвідочна праця» йшлося зокрема й про те, що для розвідника важливі не стільки «знання мов, вроджений талант, гарна підготовка, особиста перевага» [29], а чіткість і достовірність «ролі», яку розвідник має у цивільному житті. Як аргумент наводилася цитата із праці Р. Роуана, що ще Фрідріх Великий усвідомив істину, що розвідкою мають займатися не бойові офіцери і генерали, які зобов'язані грати роль простолюдинів для збору інформації, а рядові селяни і міщани, яких легше навчити азів збору розвідувальної інформації [29].

На практиці, не відомо про кількість жіноцтва залученого до організації розвідувальної роботи. Такої вибірки не здійснювали навіть радянські спецслужби, констатуючи тільки те, що розвідниками Служби безпеки були, як правило члени ОУН, зокрема «наиболее отъявленные бандиты» [218, с. 461]. Згідно цих даних, розвідники з метою виконання своїх завдань проживають у селах, слідкують за поведінкою односельчан, збирають відомості про осіб, які співпрацюють з радянською владою. В радянському звіті вказується, що саме представники СБ ОУН, після вивчення особливостей співпраці з більшовицькою владою селян, здійснювали виконання смертних вироків [218, с. 416]. З одного боку, це можна розцінювати, як провокативний наклеп, а з іншого – такі факти дійсно мали місце, оскільки з часом, функції СБ ОУН значно розширилися і окрім оперативно-розшукової, референти СБ володіли повноваженнями судової інстанції і могли віддавати наказ про виконання смертних вироків. Це закономірно, коли в умовах воєнного часу, спецслужби виконують роль військово-польових судів.

Радянські звіти є також свідченням ефективності розвідувальної роботи, яку проводила СБ ОУН, а також вказують на високий рівень професійної підготовки рядових співробітників. Так, у виписці з протоколу допиту Ю. Лазарека, датованого червнем 1946 р., вказувалося, що у березні 1941 р., С. Бандера погодився поміж іншого надати німецькій стороні «своих людей для обучения диверсионной работе в немецких школах» [218, с. 886]. Власне на навчання були відправлені саме члени Служби безпеки, які отримали цінний практичний досвід і навички розвідувальної роботи. Власне, й німецька сторона залучала українців з

метою отримання досвіду боротьби з радянськими спецслужбами та Червоною армією, чим СБ ОУН успішно займалося впродовж 1939-1941 рр. Цікавим з цього протоколу є два факти. Перший, що обидві сторони повністю виконали взяті на себе зобов'язання. Другий, до представником С. Бандери і переговорником на зустрічі був М. Лебедь [218, с. 887], один із керівників СБ ОУН.

З огляду на те, що наведені відомості були надані німецьким офіцером, який був свідком сказаного, можна припустити, що такий крок з боку німців свідчив про ефективність роботи СБ ОУН та високу оцінку дій українців. Вірогідно німецька розвідка володіла інформацією про масштаби і результати протистояння українських націоналістів та червоноармійців після вересня 1939 р.

На практиці, основним завданням розвідників був збір відомостей про переміщення ворожих військових частин, факти можливої співпраці місцевих жителів з окупаційними силами, а також агентурою НКВС [27, с. 193]. Останньому приділялася особлива увага, а подібні факти в більшості випадків каралися смертною карою через повішання. Смертна кара виправдовувалася у згаданому вище виданні «Контррозвідча та розвідочна праця». Зокрема зазначалося, що «військові закони вимагають страти тих, що обвинувачуються у шпигунстві, незалежно від етичних міркувань» [29]. Цікаво, що робилася заувага, що на практиці багато розвідників стикаються з психологічними труднощами, усвідомлюючи те, що їх дії можуть привести до смерті особи, але такий страх швидко боровся через усвідомлення того, що виконана робота мала користь для держави [29].

Як приклад можна навести окремі відомості про виявлення осіб, що співпрацювали з органами НКВС, а також винесення їм смертного вироку. Так, в процесі отримання свідчень співробітниками СБ ОУН від І. Мигоцького, встановлено, що після його повернення з Німеччини (був вивезений у якості остарбайтера), був завербований одним із районних керівників НКВС Львівщини Сіваконом [125, с. 36-37]. Цікаво, що оперативники СБ ОУН, отримали покази переодягнувшись у більшовицьку форму. Такий крок був виправданий з тієї позиції, що І. Мигоцький будучи завербованим, не тільки збирав інформацію про

своїх односельців, які воюють чи підтримують ОУН, а й входив до числа «стрибків», які організовували диверсії та компроментували ОУН, провокували конфлікт між місцевими жителями та ОУН, збирали розвідувальну інформацію [137, с. 88].

Показовим був також і той факт, що І. Мигоцького та його спільника В. Жмурка, розстріляли одразу ж після допиту [125, с. 39]. Мотив такого рішення визначався тим, що радянські органи НКВС активізували контррозвідувальну роботу проти загонів ОУН, а тому вдавалися до будь-яких превентивних заходів безпеки, в тому числі – ліквідації усіх можливих інформаторів. Однозначно, що такі дії не були виявом гуманності, але відповідали вимогам військового часу. З огляду на специфіку і складність ситуації, а також рекомендації, що надавалися оперативним співробітникам СБ ОУН, керівник загону повстанців прийняв одноосібне рішення про винесення смертної кари завербованим більшовиками місцевим жителям. Вагомим аргументом такого рішення було те, що І. Мигоцький та В. Жмурко зізналися, що після співпраці з НКВС, погодилися здійснити вбивство лідерів націоналістичного підпілля в регіоні [125, с. 41]. Такі факти були не поодинокі.

Цікавим є також випадок показової страти в листопаді 1945 р. жителя с. Коршів (Львівщина) М. Бляхара [125, с. 420-422]. Підсудний 1887 р. народження, брав участь у Першій світовій війні, входив до легіону Українських січових стрільців, після війни був активним учасником «Просвіти», кооперативного руху. У січні 1945 р. через шантаж радянських спецслужб (у разі відмови, органи НКВС погрожували арештувати його дітей), погодився надавати інформацію про односельців, які були учасниками націоналістичного підпілля. При цьому, з матеріалів допиту зрозуміло, що за пів року співпраці з НКВС, М. Бляхар не надав жодної цінної інформації. Однак останній аспект, не був взятий до уваги і 28 жовтня 1945 р., на зборах селян с. Корсів, М. Бляхар привселюдно визнав свою провину і був показово страчений, через повішання [125, с. 423].

Схожа ситуація відбулася із С. Батенчук, яку за співпрацю з НКВС показово стратили через повішання в її рідному селі [125, с. 463]. Цікавість цього випадку

полягає в тому, що в протоколі допиту згаданої особи міститься припис, що вона зізналася про факт співпраці з радянськими спецслужбами та чітко вказала інформацію, яку їм передала без застосування фізичного примусу [125, с. 463]. Тобто слідчі СБ ОУН не застосовували при допиті жінок фізичних методів. Цікаво, що протокол допиту С. Батенчук надзвичайно об'ємний, у її свідченнях наведено відомості про особливості співпраці цивільного населення з НКВС, практики розвідувальної діяльності радянських спецслужб, а також результати судових справ, які вчиняли більшовики по відношенню до місцевих українців.

З часом склалася негативна практика, коли членів націоналістичного підпілля, які мали контакти з органами НКВС, арештовували та засуджували до вищої міри покарання. Прикладом є розстріл (або повішання) члена ОУН Д. Яськіва на псевдо «Борис» [125, с. 431-432]. Негатив цієї практики полягає в тому, що контакт з представниками радянської влади не завжди був свідченням протиправних дій, або фактом співпраці. З іншого боку, в процесі такої «чистки» особового складу було знищено багатьох ефективних співробітників ОУН.

При цьому в СБ ОУН існувала практика коли людей страчували за співпрацю з органами НКВС без попереднього слідства і допиту. Для прикладу, у звіті референта СБ Золочівської округи за жовтень 1945 – березень 1947 р., наводиться перелік 35 випадків страти «донощиків і вислужників радянської влади» [125, с. 971-974]. Реально було страчено, як правило через повішання, у окремих випадках показово – 37 осіб. У звіті, зокрема йдеться, що громадянина М. Теремка було страчено разом із дружиною та дочкою (не вказується вік, вірогідно повнолітня), які були звинувачені в тому, що доносили на користь НКВС [125, с. 974]. Такі звіти є неоднозначні і свідчать про упередженість і суб'єктивність слідчих СБ ОУН.

Такі масові розправи стали традиційними після 1944 р. Звіт за 1945 р. по згаданому Золочівському округі свідчить про страту 39 осіб, що співпрацювали із радянськими спецслужбами [125, с. 981-983].

Такій жахливій ситуації є ряд пояснень. По-перше, суспільство перебувало в умовах воєнного часу. Навіть після закінчення Другої світової війни ОУН не

припиняло боротьби проти більшовицького режиму відстоюючи ідею відновлення Української державності. По-друге, органи НКВС чинили жахливі звірства проти місцевих жителів, переодягаючись і видаючи себе за вояків ОУН-УПА. В цьому їм допомагали завербовані місцеві жителі, часто колишні учасники націоналістичного підпілля. Як пояснює Є. Сверстюк, до складу такої групи входило кілька росіян і обов'язково один завербований українець, який вів розмову з місцевими жителями [166]. Загалом, на кінець 1945 р. у Західній Україні діяло понад 156 спеціальних диверсійних з'єднань, до складу яких входило 1783 осіб [221]. Згідно оприлюднених СБУ документів, ці загони ліквідували 1980 учасників підпілля, з яких захопили живими і стратили 1142 людей [221]. Загалом кількість жертв органів НКВС проти національного руху опору вимірюється десятками і сотнями тисяч. Навіть сьогодні не відомі точні цифри. Протягом 1944–1953 рр. радянські спецслужби, за приблизними підрахунками знищили понад 153 тис. учасників і прихильників українського підпілля [221].

Створення подібних загонів заохочувалося вищим партійним керівництвом. У травні 1945 р. секретар ЦК КП(б) У М. Хрущов заявив, що формування спецгруп з колишніх учасників націоналістичного підпілля є абсолютно виправданим [221]. Свою заяву він аргументував тим, що в такий спосіб колишні «бандерівці» можуть спокутувати свою провину. Він навіть припустив, що у разі позитивної служби на користь радянського режиму, їх могли і відпустити. Наслідком цього стало масове створення спеціальних загонів, які видавали себе за представників націоналістичного підпілля. Недоліком було те, що органи НКВС не приділяли особливої уваги дисципліні таких формувань і уже в 1949 р. на адресу М. Хрущова було направлено численні доповідні записки від органів прокуратури, що окремі спецбойовики МДБ чинять терор серед місцевого населення [221].

Закономірно, що СБ ОУН чітко розуміла усю складність проблеми, а тому і вживала таких радикальних заходів до осіб, що співпрацювали з більшовиками. Власне в роки війни, подібні до більшовицьких, компрометуючі вчинки робили і польські повстанці – представники Армії Крайової. Особливо активно вони діяли на Волині, а також Рогатинщині та Жидачівщині. Найбільш жахливі вчинки

польське підпілля здійснювало восени 1944 р. Так, у вересні 1944 р. на Рогатинщині Армія крайова вбили понад два десятки мирних жителів, серед яких було двоє неповнолітніх – 13 і 16 років [65]. Такі кроки з боку поляків штовхали СБ ОУН до вжиття найжорсткіших заходів і з попередження польської і більшовицької пропаганди, а також вербування місцевих жителів. Одночасно доцільно зауважити, що ОУН та УПА не відмовлялося і від дипломатичних методів вирішення міжнаціонального порозуміння. У одному зі звернень до польських визвольних сил (датується липнем 1943 р.), йдеться, що як у поляків так і в українців – спільний ворог – більшовики і нацисти, а домовитися можна тільки шляхом взаємного визнання та порозуміння [245]. При цьому акцентується увага, на різній етнічній приналежності українців і поляків і фактів того, що 7 мільйонів західних українців є невід'ємною складовою частиною 40 мільйонної української народності [245]. Таке звернення цінне, як з точки зору демонстрації дій ОУН на примирення з поляками та спільного протистояння проти радянської і німецької окупаційної влади, а також декларування ідей соборності усіх українських земель.

Особливу увагу в процесі організації розвідувальної і контррозвідувальної діяльності приділялося комунікації між співробітниками. За відсутності будь-яких технічних засобів ця складна система опиралася виключно на людей та так звані «схрони».

Українські дослідники виділяють два типи розвідувальної комунікації – «живий» та «мертвий» [27, с. 193]. Перший здійснювався за допомогою кур'єрів (жінки та чоловіки), а другий – інформація залишалася в таємних місцях і особи, що її передавали не зустрічалися та не були знайомі особисто. Такий підхід дозволив уникнути можливих жертв та провокацій. Наявні відомості про організацію розвідувальної діяльності СБ ОУН дозволяють сформулювати схему структури і механізму передачі отриманої розвідниками інформації до якої входили: 1) розвідники окремого населеного пункту чи об'єкту; 2) комендант розвідки населеного пункту; 3) районний та підрайонний референт; 4) штаб розвідки [135, с. 11-12].

Перші дві ланки звітували районному референту щодня, а він в свою чергу, 5, 15 та 25 числа кожного місяця готував зведену інформацію до штабу [164, с. 21]. Сформований підхід мав ефективні наслідки і дозволяв СБ ОУН оперативно комунікувати в середовищі служби.

Такі деталі в організації комунікації між розвідниками пояснювалися тим, що, у відповідності до видання «Контррозвідча та розвідочна праця», сам збір інформації вважався хоч і важливим але не складним. Складність полягала у передачі інформації до штабу. Це було закономірно з огляду на нелегальний статус ОУН, діяльність в умовах Другої світової війни та власне в умовах радянської окупації. У виданні вказувалося, що тільки розвідник аматор може радіти своїм успіхам після того, як отримав інформацію, натомість професіонал, усвідомлює її цінність після передачі до штабу [29].

З цією метою, СБ ОУН налагодило систему оперативної та безособистісної передачі інформації між своїми розвідниками, що однозначно було запорукою успіху розвідувальної діяльності. До самих інформаторів та розвідників ставилися високі вимоги, що прописувалися у численних інструкціях і розпорядженнях. Однією із ключових ідей було дотримання ідеології ОУН та патріотизм. Окрім того оцінювався рівень інтелекту, пам'яті та морально-психологічний стан [27, с. 194]. Це було закономірно, оскільки отриману інформацію слід було детально проаналізувати, запам'ятати та максимально точно передати. З особою яку приймали в ряди розвідників укладався спеціальний договір. Тобто розвідувальна діяльність опиралася на чітку правову основу. Укладання договору з розвідником було обумовлене і широким спектром роботи, що покладалася на інформатора.

Єдиного тексту договору не існувало [134, с. 101]. Виявлено кілька документів, що були в користуванні як ОУН так і УПА, і містять подібні форми. Так, один із документів кваліфікується як «Зобов'язання», в якому людина погоджується чесно і добросовісно співпрацювати органами СБ і вчасно повідомляти про усіх ворогів українського народу. Також дається зобов'язання дотримуватися таємниці і свідчення про відповідальність за її порушення. У такому

документі розвідник вказував псевдо під яким буде подавати відомості у референтуру [22, с. 287-288].

Потенційні розвідники заповнювали також «Анкету», у якій вказували особисті дані (ім'я та прізвище, дату і місце народження, місце проживання, сімейний стан, релігійну приналежність, освіту), а також дані про належність до ОУН чи УПА, чи проходив службу в армії, чи піддавався допиту і тортурам, що робив при існуванні радянської влади, при німецькому окупаційному режимі [22, с. 288]. Після заповнення такої «Анкети» розвідник підписував «Зобов'язання», де викладалися основні аспекти його роботи. Найцікавішою частиною зобов'язання, є пункт, що людина погоджується відповідати за порушення «Зобов'язання» власним життям та життям і безпекою власної сім'ї [22, с. 289]. Останній пункт вірогідно виступав гарантією дотримання таємниці і збереження вірності на користь служби ОУН чи УПА. Можна неоднозначно ставитися до норми про те, що члени сім'ї розвідника могли бути засуджені чи страчені через його зраду, але такі засоби «примусу» були дієвими.

Отже, розвідувальна діяльність СБ ОУН була чітко організована і регламентувалася набором письмових вказівок і рекомендацій в основу яких було покладено досвід іноземних спецслужб, в тому числі й радянської.

Єдиним недоліком розвідувальної діяльності було те, що СБ ОУН за весь час існування не вдалося включити свого агента до лав радянської НКВС. Однак така робота активно проводилася. Підтвердженням є численні матеріали допитів проведених органами НКВС затриманих українських розвідників. Так, у 1946 р. була затримана Н. Кудрик [22, с. 296-299]. З матеріалів допиту відомо, що жінка, використовуючи документи на ім'я А. Федорук, з'явилася 15 січня 1946 р. в Головному управлінні державної безпеки Волинської області і під час зустрічі з його керівником майором Якушенком, зізналася, що є машиністкою одного з лідерів ОУН, але кається у своїх вчинках і готова виконувати будь-які розпорядження радянської влади [22, с. 300]. Цікаво, що саме така щирість, а також невідповідність окремих свідчень Н. Кудрик, призвели до її арешту та виявлення причин її добровільної явки. Виявилось, що таким чином, за дорученням керівника

обласного проводу СБ ОУН «Мирона» вона намагалася влитися в ряди радянських спецслужб.

Зі свідчень Н. Кудрик, які вона дала на допиті НКВС, можна зрозуміти специфіку роботи СБ ОУН у сфері розвідки. Затримана повідомила, що від керівника Служби безпеки вона отримала наступні завдання:

- 1) фіксувати які завдання НКДБ дає своїм співробітникам;
- 2) встановити канали проникнення та основні легенди які використовують співробітники НКВС-НКДБ для проникнення в ОУНівське підпілля;
- 3) виявити впроваджену в підпілля радянську агентуру, а також встановлення з нею контактів;
- 4) встановити канали зв'язку з радянською агентурою в середовищі ОУН;
- 5) дезінформувати органи НКВС-НКДБ стосовно боротьби з ОУН [22, с. 302].

Матеріали справи показують, що для вдалого проникнення власного агента в радянські спецслужби, в СБ ОУН бракувало досвіду та часу для підготовки відповідних кадрів. Натомість було сформовано численну мережу агентів серед рядового складу червоноармійців, партизанів та навіть міліціонерів. Це вдалося досягнути завдяки тому, що чимало з бійців і партизанів, які після війни стали міліціонерами, мали родичів серед членів ОУН, і самі дотримувалися націоналістичних поглядів. Найуспішнішою була практика організації розвідувальної мережі в лавах радянських парамілітарних органів [6, с. 84].

Підтвердженням цього є звіти органів НКВС у яких вказується, що СБ ОУН здійснює роботу про проникненню власних агентів у партизанські загони, як з метою ведення розвідки так і для здійснення терористичних актів проти командного складу [22, с. 293]. Одночасно вказувалося про неодноразові спроби проникнути в систему НКВС-НКДБ з метою розвідки та диверсій. Такі відомості радянських документів доводять високий рівень професійної і практичної підготовки розвідників СБ ОУН, хоча проникнення в структуру радянських спецслужб так і не вдалося.

Станом на 1944 р. СБ ОУН вдалося сформувати дієву агентурну мережу, що забезпечувала націоналістичне підпілля цінною інформацією. Про якість

організованої розвідувальної мережі можуть свідчити слова із доповідної записки наркома внутрішніх справ УРСР, у якій йшлося про численну підпільну мережу українських націоналістів серед мирних мешканців західних областей УРСР, а сама ОУН визначалася як першочерговий противник радянської влади [27, с. 196]. Причиною цього було те, що СБ ОУН готувала своїх оперативників також для протистояння більшовикам і ґрунтовно навчала їх моделей роботи НКВС. Так, у жовтні 1944 р. була видана «Інструкція для СБ ОУН про структуру та методи роботи радянських спецслужб і боротьбу з ними». У ній давалася детальна інформація про структуру створеного у 1941 р. нового органу НКДБ, так званої «політичної поліції», робота якої спрямовувалася саме на протистояння з ОУН [142, с. 183-192].

Протидія створенню ворожих агентурно-інформаційних з'єднань у середовищі націоналістичного підпілля становила основу контрреволюційної діяльності. Насамперед приділялася увага особам, що служили в лавах Червоної армії, але після перевербування їх спрямовували в винищувальні батальйони ОУН. Така практика виправдовувалася тим, що у винищувальних батальйонах бійці найбільше ризикували і одночасно доводили свою відданість ОУН. Це вкотре демонструє, що на практиці контррозвідувальної діяльності СБ ОУН послуговувалася методами роботи радянських спецслужб.

За час функціонування СБ ОУН, вдалося здійснити низку вдалих оперативних заходів з дезінформування радянських органів держбезпеки [22, с. 37]. З цією метою здійснювалося перевербування працівників органів внутрішніх справ. Було організовано роботу по формуванню замаскованих під противника оперативних груп. Вище описувався метод вдалого отримання інформації від завербованого НКВС учасника ОУН, коли самі оперативники СБ видавали себе за працівників МВС.

Характерною рисою контррозвідувальної діяльності було те, що при виявленні завербованої особи, чи особи ворожої спецслужби, яка відмовлялася йти на контакт, її дозволялося ліквідувати на місці без затримання. Загалом оцінюючи успіхи контррозвідувальної діяльності СБ ОУН, слід погодитися з

авторитетною думкою Д. Веденеєва, що «в справі контррозвідувального захисту визвольних змагань взяли гору оперативні зусилля спецслужб держав – противників ОУН та УПА» [22, с. 37]. Це на думку українського дослідника визвольного руху стало однією із ключових поразок визвольних змагань середини ХХ ст.

Найбільше проблем для СБ ОУН стали компрометуючі заходи з боку НКВС, які формували спеціальні загони, що видавали себе за українських партизан. Це сформувало в середовищі ОУН атмосферу «шпигуноманії», яка мала своїм наслідком ескалацію внутрішнього протистояння, терору і насильства проти мирного населення. Ці кроки демотивували повстанський рух [134, с. 102].

Надмірна жорстокість у процесі організації розвідувальної і контррозвідувальної діяльності СБ ОУН провокувала те, що місцеві жителі йшли на співпрацю з радянськими спецслужбами. Прикладом цього може слугувати випадок, який трапився у с. Митулин на Львівщині. З протоколів допиту М. Луцишин і Н. Луцишин (мати і дочка, відповідно), зрозуміло, що їх син та брат був активним учасником ОУН, але внаслідок особистого конфлікту і вбивства «станичного Краха», його стратили [125, с. 51]. Такий вирок спровокував закономірну антипатію і те, що вся сім'я вбитого погодилася на співпрацю з НКВС. За їх сприяння більшовики вбили одного із лідерів місцевого націоналістичного осередку на псевдо «Марко» [22, с. 37]. Цей приклад також не поодинокий і свідчить про те, що місцеве населення немало однозначного ставлення до дій ОУН. Особливо позиція змінювалася, якщо дії СБ ОУН мали особистісний характер. Закономірно, що вбивство особи через особистий конфлікт вимагало суворого покарання і мало своїм наслідком категоричне несприйняття близькими покараного, винесеного вироку. Несприйняття посилювалося у випадку, якщо підсудного засудили до смертної. Однозначно, що ані Служба безпеки, ані провід ОУН, не мали часу і досвіду на перегляд норм, що регулювали відповідальність за вчинені злочини, в тому числі й важкі. В умовах протистояння з радянськими спецслужбами, застосування принципу «таліону» виправдовувалося не тільки правомірністю відповідальності, а й відсутністю часу на перевиховання злочинця.

Після закінчення Другої світової війни, та початку виключного протистояння ОУН радянським спецслужбам, показником ефективності розвідувальної діяльності СБ ОУН можуть слугувати випадки співпраці українських націоналістів з іноземними спецслужбами в умовах розгортання «холодної війни». Про це можна робити висновок з протоколу допиту М. Матвієнка, датованого 12 червня 1951 р. [22, с. 299-307]. З протоколу зрозуміло, що М. Матвієнко у складі розвідувально-диверсійного загону в складі шести осіб, десантувався в ніч з 14 на 15 березня з британського літака на території Козівського району Тернопільської області, з метою збору оперативної інформації та встановлення контактів з тогочасним лідером ОУН В. Куком [22, с. 307]. М. Матвієнко зізнався, що британці планували висадити ще одну розвід групу в районі Станіслава-Коломиї та на території Польщі. Він назвав прізвища та псевдо відомих йому розвідників і диверсантів. Показово, що більшість із названих мали українські псевдо «Сокіл», «Нечуй-нечуєнко», «Ігор», «Кобзар», «Верес», «Береза» та ін., і тільки двоє мали британські клички на зразок «Бобі» і «Віллі» [22, с. 307]. З протоколу допиту не зрозуміло чи двоє останніх були етнічними британцями, оскільки усі шпигуни розцінюються як англійські диверсанти та розвідники. Повідомлялося, що згадані особи, на момент закінчення Другої світової війни знаходилися в британській зоні окупації Німеччини, були відібрані співробітником «закордонного проводу» СБ ОУН Ріпецьким, і згодом направлені в Лондон для підготовки у школі розвідників [22, с. 309].

Наведена в протоколі інформація є цінною з огляду на те, що затриманий наводить відомості, що їх диверсійне завдання погоджено британським урядом, а його особистим завданням було повідомити керівника проводу ОУН в Україні В. Крука, про повне узгодження дій і підтримку Великої Британії державницьких устремлінь українців [22, с. 309].

Залишається загадкою питання достовірності отриманих свідчень, а також методів, які застосовували органи НКВС для їх отримання, адже М. Матвієнко на той момент обіймав посаду керівника СБ ОУН. Можна припустити, що він надавав завідома неправдиву інформацію задля ідеологічної деморалізації більшовицького

режиму, адже навів факт зустрічі представників ОУН з американською та британськими спецслужбами у 1945 р. За результатами таких перемовин планувалося, що союзники будуть навчати і формувати з числа відібраних членів українського націоналістичного підпілля, мережу шпигунів і диверсантів, для їх участі в майбутній війні США і Англії проти СРСР [22, с. 310].

Наведений приклад демонструє, що СБ ОУН у своїй практичній діяльності опиралося насамперед на досвід роботи силових органів СРСР, які також проводили дезінформаційну кампанію проти націоналістичного руху. Підтвердженням може слугувати висновок О. Лисенка та І. Патриляка, про те, що Служба безпеки «переймала досвід встановлення влади й опанування ситуації від своїх досвідченіших колег-опонентів з органів НКВС» [142, с. 10]. З іншого боку, високий рівень підготовки, наявність контактів з польським підпіллям, силовими органами США (через зв'язки діаспори), ця дезінформація виглядала правдоподібною, адже цілком відповідала доктрині європейських держав і США в умовах «холодної війни» з СРСР.

Визнаючи суб'єктивність поглядів дослідників стосовно ролі та методів діяльності СБ ОУН у сфері протидії радянським та німецьким спецслужбам в роки окупації, слід звернути увагу на те, що основою до організації контррозвідальної діяльності були саме норми і принципи роботи органів НКВС-НКДБ. У цьому випадку, слід наголосити, що методи роботи, як СБ ОУН так і НКВС-НКДБ були не зовсім гуманними, більше того, вони тотожні. Відповідно дивними видаються звинувачення радянських та сучасних російських дослідників, що ОУН та її силові спецпідрозділи були фашистськими та антинародними [212, с. 160]. На нашу думку, СБ ОУН у своїй діяльності керувалася правилами радянського НКВС, а тому її доцільно порівнювати не з фашистською, а більшовицькою силовою інституцією. В такому випадку, СБ ОУН у своїх діях була більш гуманною по відношенню до цивільного населення, адже намагалася здійснювати усі силові дії в чітких нормах, не вдаючись до масових каральних акцій. Окрім того, ОУН у своїй роботі, на відміну від радянських органів керувалася принципом відповідальності за вчинене правопорушення, а не національним підходом.

Таким чином, розвідувальна та контррозвідувальна функції, як основоположні в структурі СБ ОУН реалізовувалися з моменту створення цієї інституції і мали на меті моніторинг, збір та аналіз оперативної інформації про поведінку німецьких, радянських польських та інших угруповань, в тому числі й націоналістичних, що діяли на теренах Західної України. Реалізація цих функцій здійснювалася у відповідності до концепції захисту інтересів держави, що вкотре підтверджує державницьку приналежність СБ ОУН. Позитивом є те, що розвідувальна та контррозвідувальна діяльність чітко регулювалися інструкціями, а з розвідниками та інформаторами встановлювався договір у формі особистого зобов'язання, що було однією із гарантій збереження таємниці.

3.2. Слідчо-оперативна та організаційна діяльність СБ ОУН

Аналіз та характеристика компетентностей та функцій, що покладалися на СБ ОУН, свідчить, що найбільш дискусійною є проблема розмежування розвідувальної і контррозвідувальної діяльності із слідчо-оперативною. Більшість українських науковців, наслідуючи наукові ідеї Д. Веденеєва, переконують, що контррозвідувальна і слідча функції є тотожними і нерозривними. Сам Д. Веденеєв, вказує, що контррозвідувальна діяльність доповнювалася слідчою роботою [22, с. 38]. Виходячи з цього трактування, слідчі дії які проводили співробітники СБ ОУН, були звичайною формою аналізу зібраної розвідниками інформації. Таке розуміння має шанс на існування з історичної точки зору, натомість з позиції права, а також на підставі аналізу джерельної бази і зокрема протоколів слідчих дій, контррозвідувальну та слідчу діяльність доцільно розмежувати. Основною причиною цього є те, що слідчі дії мали на меті не аналіз матеріалу, а встановлення факту вини чи невинуватості і відповідно винесення вироку. В сучасному розмінні, СБ ОУН була органом досудового слідства. При цьому, збереглося чимало документів, які регулювали слідчі дії співробітників СБ ОУН. Доказом того, що слідча та розвідувальна діяльність існували паралельно є наявність у штаті співробітників СБ ОУН, як слідчих так і власне розвідників.

Самостійність слідчої діяльності підтверджується і масивом нормативних актів, що регулювали її процедуру та повноваження слідчих. У одному із них, під назвою «Слідча служба», вказується, що про безпеку в межах діяльності ОУН відповідають органи поліції та слідча служба [158]. Ще 1941 р. датується документ під назвою «Інструкція роботи СБ», в якому деталізується процес організації органів поліції [85]. В ньому вказується, що в структурі СБ ОУН повинен діяти «відділ Української Поліції». Сфера діяльності цього органу поширювалася на усі українські землі «звільнені від більшовицьких окупантів» [85]. Відповідно слідчі Служби безпеки ОУН в майбутньому мали стати ключовими в розбудові поліцейської служби.

До майбутніх поліцейських ставилися високі вимоги: вік від 20 до 35 років, 5 років шкільної освіти, рік служби у війську, українське громадянство, ріст не менше 165 см., а також психологічна і фізична підготовка [85].

Цікавою є структура поліцейської служби, яка ділилася на три напрямки: 1. Розвідувально-слідчий (мав комуністично-єврейський, шпигунський та анархічно-український відділи). Усі слідчі дії проводилися стосовно осіб підозрюваних у співпраці з ворогом, або з розвідниками противника, яких затримано; 2. Кримінальний (займався справами пов'язаними з вбивством, підпалами, пlynдруванням, грабежами, обманом, фальшуванням та порушенням суспільної моралі). Характерно, що в цьому напрямку не розмежовувалася цивільна військова сфери.; 3. Порядковий (контроль і впорядкування дорожнього руху, порядку торгівлі на ринках, пожежної та санітарної безпеки) [85].

Подібна структура свідчить, що керівництво СБ ОУН, планувало сформувати у своїй структурі окремий повноцінний орган, який займався б правопорядком. Закономірно, що в умовах партизанської боротьби, повноцінно можна було реалізувати тільки перший із наведених вище напрямів – розвідувально-слідчий, а також частково – кримінальний. Перший повноцінно забезпечував потреби СБ ОУН, як безпекового органу і протистояв іноземним спецслужбам, другий поширювався тільки на особовий склад, оскільки кримінальні правопорушення на території України вирішували окупаційні органи влади, або німецькі, або

радянські. Останні, після 1944 р. діяли в правовій площині, оскільки західноукраїнські землі були адміністративною складовою УРСР.

Власне навіть згідно внутрішньої процедури організації діяльності СБ ОУН, слідча діяльність вважалася другою після розвідувальної, компонентою контррозвідувального захисту. Слідчі дії були необхідні для аналізу виявлених розвідниками даних про роботу агентури противника, перевірки лояльності учасників підпілля, аналізу компрометуючого матеріалу на членів радянської адміністрації, інформації про розмір особового складу противника, його розташування [27, с. 202]. Окрім того, слідчі дії СБ ОУН були покликані подолати деморалізаційні дії радянських органів і відповідної розробки профілактично-виховних інструкцій. Про це йшлося зокрема у інструкції СБ ОУН «Боротьба з сексотством і провокацією» [27, с. 202]. У документі деталізувалося, що якісна слідча робота спрямована на виявлення агентурної роботи НКВС-НКДБ, покликана не тільки карати «сексотів», а створювати ефективні вказівки для піднесення «революційних настроїв» і скорочення соціальної бази для вербування чекістами [27, с. 202]. Можна зробити висновок, що діяльність СБ ОУН спрямовувалася не тільки на протистояння з радянськими силовими органами, а й на профілактику настроїв особового складу, роз'яснювальну роботу серед мирного населення. Це свідчить про системність у роботі СБ ОУН.

У датованих 1949 р. «Заввагах до ведення слідства» йдеться, що з часу переходу націоналістичного руху з відкрито-партизанських до підпільних методів боротьби (з осені 1944 р.), кількість слідчих дій збільшилася, а справи стали складнішими, більш витонченими і важчими для аналізу [60]. У цьому ж документі вказується, що вміння проводити слідство є однією із семи вимог до організації розвідувальної діяльності СБ ОУН, зокрема має забезпечувати: 1) свободу пересування в межах контрольованої ОУН території; 2) мережу зав'язків і комунікації між оперативниками і бійцями; 3) можливість первинної розробки компрометуючих матеріалів; 4) умови для здійснення слідства і утримання арештованих; 5) достатню кількість часу для проведення слідчих дій; 6) знання методів роботи агентури; 7) вміння проводити слідство [60].

Порядок забезпечення цих вимог визначався їх значимістю для ОУН, і є на нашу думку, закономірним, оскільки встановлення контролю над територією і налагодження стосунків з місцевим населенням, є критично важливими в умовах ведення партизанської боротьби.

Єдиний суттєвий зв'язок слідчої та розвідувальної і контррозвідувальної діяльності полягав у тому, що перша, з часом стала ефективним і дієвим інструментом отримання важливої для розвідників інформації, а також контролю за лояльністю учасників націоналістичного підпілля [27, с. 211]. Це обумовлювалися тим, що в процесі формування практики допиту, було сформовано дієвий інструментарій вивчення наданої ними інформації, її співставлення, аналізу.

Інший аспект, який доцільно деталізувати, це твердження, що слідча діяльність СБ ОУН відбувалася поза правовим полем [22, с. 38]. З огляду на відсутність класичних нормативно-правових актів чи кодексів, які б регламентували процедуру допиту, ведення слідства, встановлення провини, таке твердження цілком раціональне. З іншого боку, існування таких документів неможливе через підпільну діяльність ОУН, яка не змогла повноцінно реалізувати власні державницькі устремління. Вагомим чинником було і те, що усі слідчі дії відбувалися в умовах воєнного часу, адже навіть після закінчення Другої світової війни, українсько-радянське протистояння на західних теренах країни не припинялося.

Протистояння з органами НКВС-НКДБ призвело до запозичення саме радянських практик, прийомів і стратегії допиту, з окремими власними елементами. Так само від радянських спецслужб було запозичено і жорсткі методи оперативно-слідчої діяльності, а також ідею перетворення СБ ОУН в позасудовий орган до осіб, що не входили до складу ОУН [27, с. 211]. Це правило не могло поширюватися на членів ОУН, оскільки судовими функціями володів провід організації.

Так, у документі «Слідча справа» виокремлюється вісім ключових чинників в процесі організації ефективної слідчої діяльності: 1. Реєстр злочинців, рецидивістів та постійний моніторинг підозрілих осіб; 2. Оперативна преса,

листування оперативників, органів поліції; 3. Інвігіляція (спостереження) за злочинним світом; 4. Контроль за в'язницями, місцями утримання військовополонених; 5. Формування дієвої мережі моніторингу та попередження злочинності серед населення; 6. Технічне забезпечення засобами комунікації та фіксації слідчих матеріалів співробітниками СБ; 7. Матеріальне забезпечення співробітників СБ, зокрема тих хто веде активне спостереження за підозрілими особами; 8. Постійний моніторинг слідчими органами за злочинним світом, вдосконалення практичних навиків оперативних працівників [158].

Цікавим з цього переліку є пункт про постійний моніторинг та попередження злочинності серед населення. Завданням слідчих в цьому процесі був аналіз класичних видів правопорушень та підготовка інформаційних матеріалів про недопущення їх у майбутньому, в тому числі формування рекомендацій, як уберегтися від вербування радянських спецслужб.

Однозначно, що існували внутрішні організаційні недоліки, які полягали у відсутності системності при опрацюванні значних обсягів матеріалів, більшість слідчих не володіли відповідними слідчими техніками, а розвідники не приділяли уваги дійсно важливій інформації [60]. Такі критичні зауваження організації слідчої роботи СБ ОУН надали автори «Завваги до ведення слідства». Тут також визнавалося те, що запорукою успішної діяльності СБ ОУН, є здатність правильно провести слідчі дії [60]. Таке формулювання, на нашу думку, є цілком виправданим, адже робота в підпіллі вимагала підтримки серед мирного населення, а останнє негативно ставилося до звинувачення у свій бік з приводу співпраці з більшовиками. Навіть якщо факти співпраці й були, то людині психологічно важко визнати свою провину і легше знайти аргументи стосовно власного виправдання. З цього виходить, що слідча діяльність мала важливе ідеологічне значення, оскільки чітко доведена провина – не викликала сумнівів, а навпаки демонструвала виправданість вироку у вигляді смертної кари.

Окрема увага у згаданому документі приділялася особистості слідчого. Акцентувалася увага на тому, що така особа повинна постійно займатися

самовдосконаленням, а також вивчати методики слідства підготовлені центральним проводом, аналізувати праці своїх колег [60].

Недоліком було те, що СБ ОУН для здійснення слідчих та оперативних дій запозичувала підходи як радянських, так і німецьких спецслужб, а після 1945 р. – британських і американських, але не спромоглася сформулювати власну систему оцінювання доказів вини підсудного. Єдиним таким механізмом було те, що підсудний визнаючи свою провину підписував протокол допиту, а у іншому випадку відмовлявся. Підпис протоколу можна вважати одним із «новаторських елементів» процедури допиту, однак невідомо чи арештовані мали можливість ознайомитися із написаним. Ця норма однозначно антигуманна, оскільки зізнання отримувалися шляхом психологічного, морального чи фізичного тиску і примусу. Загалом, єдиним критерієм, що визначав міру відповідальності підсудного, було те, що слідчі керувалися міркуваннями шкідливості для визвольного руху і націоналістичного підпілля, тих чи інших вчинків особи [22, с. 38]. Чимале значення відігравав й ідеологічний фактор, адже як зазначалося у попередньому параграфі, співпраця з органами НКВС розцінювалася як зрада і за доведення провини слідував вирок у вигляді смертної кари.

В інструкції «Боротьба з сексотством і провокацією» чітко визначалися два напрямки слідчої роботи у сфері протидії радянським органам НКВС-НКДБ: 1) превентивні заходи із запобігання чи саботаж різного роду силових акцій радянської влади; 2) посилена ідеологічна робота серед мирного населення [27, с. 202]. Традиційною і суперечливою була норма про жорсткі методи покарання осіб, що співпрацювали з ворожими спецслужбами, а також положення про необхідність скорочення соціальної бази для вербування органами НКВС місцевих жителів [27, с. 202]. Відповідно, слідчі дії спрямовувалися на вивчення оперативної ситуації і настроїв місцевого населення, а у разі виявлення прорадянських настроїв, вжиття заходів по фізичній ліквідації цих осіб. На нашу думку, така практика терору, стала причиною не зменшення соціальної бази вербування до «сексотів» НКВС, а зменшення підтримки ОУН серед місцевого населення.

Норми закладені в інструкції «Як розкрити агентуру через слідство» свідчать про обізнаність української спецслужби в специфіці роботи органів НКВС-НКВД та їх підході до залучення місцевого населення. Свідченням цього є детальний поділ на осіб, що вербувалися з метою шпигунства: резиденти, агенти, інформатори [81, арк. 332]. Резиденти і агенти займалися безпосередньо розвідкою, проникали у вороже середовище, а інформатори виконували роль нейтральних свідків і спостерігали за подіями, що відбувалися в їх населеному пункті. Цей поділ мав у своїй основі віковий чинник, а також окремі комунікативні навички завербованих осіб. Деталізуючи специфіку роботи радянських органів поліції та держбезпеки, виокремлюються усі оперативні ланки, які формували більшовики із завербованих українців, у тому числі і серед членів ОУН, зокрема: агент-зв'язковий, маршрутний, бойовик, власник конспіративної квартири, довірені особи [81, арк. 332]. В інструкції рекомендувалося виявляти згаданих осіб в першу чергу, оскільки вони становили найбільшу небезпеку співпрацюючи з органами НКВС-НКДБ. Після виявлення їх рекомендувалося стратити або перевербувати. Для перевербування радянських агентів пропонувалося застосовувати компрометуючі матеріали, репресії, шантаж та інші заходи репресивного характеру [27, с. 203]. Ці підходи були не новими і повторювали рекомендації які надавалися співробітникам органів НКВС-НКДБ.

Схожий підхід застосовувався до представників органів місцевого самоврядування (радянської адміністрації відновленої після 1944 р.). Так, у «Повідомленні про агентурну роботу НКВД і НКДБ» (грудень 1944 р.), наводився перелік категорій державних службовців, партійних керівників, переселенців та інших категорій населення, що були потенційним противниками націоналістичних ідеалів. Певним нововведенням була рекомендація задекларована у виданні «НКГБ і НКВД» затримувати усіх радянських агентів живими, з метою проведення наступних слідчих дій та отримання цінної інформації [27, с. 203-204].

Описана ситуація демонструє, що слідча робота була однією із найважливіших і регулювалася численними вказівками та інструкціями. Після 1944 р. слідчі органи мали бути сформовані при кожній референтурі СБ ОУН [173].

Усі вони підпорядковувалися слідчому відділу, що функціонував при Центральному проводі, і займався аналізом причин невдалих диверсійних, розвідувальних акцій чи слідчих дій. До нього входили найбільш досвідчені слідчі [22, с. 195]. Існування побідної інституції обумовлювалося насамперед попередженням масових процесів проникнення в лави націоналістичного підпілля радянських спецслужб.

Про структуру слідчих органів СБ ОУН можна зробити висновок на підставі відомостей, які надав під час допиту В. Кук (9 червня 1954 р.). Він повідомив, що кожна референтура в обов'язковому порядку повинна включати до свого штату слідчого [22, с. 196]. Слідчі, згідно наданих ним свідчень були найбільш досвідченими учасниками СБ ОУН, і не займалися збором розвідувальної інформації чи контррозвідувальною діяльністю, а працювали виключно а арештованими, проводили допит, займалися аналізом отриманої інформації.

Така ситуація обумовлювалася тим, що активна розвідувальна діяльність та подальші слідчі дії призвели до формування власної системи оперативної практики, яка опиралася на результати зібраної інформації. Налагоджена робота по формуванню картотеки і письмових звітів за результатами розвідки, дозволяє сучасним дослідникам зрозуміти специфіку та напрямки роботи СБ ОУН, її практичні успіхи та можливості застосування її досвіду в наші дні.

Не правильним є розуміння того, що слідчо-оперативна діяльність СБ ОУН спрямовувалася виключно проти осіб, що співпрацювали з радянськими чи німецькими спецслужбами, або військовополонених. Так, у згаданому документі «Слідча справа», вказується, що СБ ОУН ділиться на дві частини превентивну та репресивну [158]. Відмінність між ними в тому, що внаслідок моніторингу інформації і наявних відомостей про планування злочину, завданням превентивної групи СБ ОУН була організація засідки або пряме попередження вчинення злочину [158]. Об'єктивно, уся превентивна діяльність орієнтувалася на побутову сферу, зокрема крадіжки, тоді, як репресивна стосувалася фактів державної зради чи протидії іноземній агентурі.

Свідченням того, що слідчі СБ ОУН, розслідували і злочини серед цивільних є те, що в інструкції «Слідча справа», виокремлюються і характеризуються чотири типи злочинців: фахові, схильні до скоєння злочинів, рецидивісти, ситуативні [158]. Виокремлення категорії осіб «схильних до скоєння злочину» свідчить про високий рівень моніторингу криміногенної ситуації, а також ознайомлення з настроями і психотипами населення конкретної території. Окрім того, в інструкції наводився перелік основних правопорушень, що передбачають застосування слідчих дій: вбивства, грабіж (крадіжка із застосуванням сили), крадіжка, шахрайство, фальшування, підпал (цивільні) та саботаж, шпигунство, диверсія і дезертирство (військові) [158].

Слід зауважити, що СБ ОУН відчувала брак кадрів, і слідчі поєднували як превентивні так і репресивні функції. Цей поділ був умовним, про що свідчать відомості про склад центрального проводу та крайових референтур СБ ОУН. Так, з матеріалів допиту В. Крука відомо, що в центральному проводі СБ ОУН було три слідчих, один з яких мав псевдо «Залізний» [22, с. 207]. «Залізним» згідно досліджень Д. Веденеєва був Василь Шеванюк уродженець Вінниччини, який вірогідно отримав навички слідчого входячи під час війни до складу німецької кримінальної поліції у м. Запоріжжі [22, с. 207]. Відомо, що у 1943 р. він став членом УПА, а згодом обіймав посади слідчого Станіславського окружного проводу, а також слідчого з особливо важливих справ крайового проводу «Карпати-Захід». В. Шеванюк був автором кількох інструкцій і рекомендацій з ведення слідчої діяльності співробітниками СБ ОУН [22, с. 208].

Виходячи із організаційної структури СБ ОУН, та зокрема осіб, що здійснювали слідчі дії, їх повноваження різнилися у залежності від приналежності до центрального проводу чи окремої районної референтури. Представники центрального проводу здійснювали загальний аналіз зібраних матеріалів і розслідували найбільш резонансні справи, чи ті які загалом стосувалися діяльності націоналістичного підпілля, а також вивчали факти зради серед проводу ОУН. Окрім того, вони здійснювали підготовку інформаційних матеріалів та рекомендацій для рядових слідчих.

Стосовно слідчих референтури, то з матеріалів допиту В. Кука відомо, що вони займалися розслідуванням фактів викриття учасників націоналістичного руху; вивченням співпраці місцевих жителів з радянськими спецслужбами; доведенням співпраці окремих членів ОУН з НКВД-НКВС [22, с. 208-209].

Окрему увагу слід звернути на рекомендації стосовно практики ведення слідчих дій. У згаданих вище «Заввагах...» вказувалися конкретні вимоги до особи слідчого. Останній мав керуватися у своїй роботі «характером і здібностями» [60], а сама процедура слідства більше нагадує «мистецтво, ніж науку» [60].

Формально слідчу роботу співробітників СБ ОУН поділяли на три взаємопов'язані етапи: аналізу, логіки та психології [60]. Кожен із цих етапів ділився на власні складові, а також підетапи, одночасно створюючи єдину систему допиту та аналізу отриманої інформації. Так аналіз мав здійснюватися послідовно та відповідати чіткій тактиці. Послідовність передбачала вивчення справи, свідчень і біографії затриманого, а тактика – передбачала застосування різноманітних методик комунікативного обману, лобової атаки, використання елементу несподіванки. При цьому, автори «Завваг...» наголошували, що більшість слідчих, несправедливо недооцінюють саме другу частину етапу аналізу, зводячи його до звичайного письмового оформлення отриманих від ув'язненого матеріалів [60]. Неefективність послідовного принципу пояснювалася тим, що радянський співробітник чи військовий, відповідаючи на запитання слідчого, може зрозуміти систему слідчих дій і давати неправдиві свідчення. З огляду на те, що СБ ОУН запозичувало для своєї діяльності методи і підходи радянських спецслужб, тому спіймані співробітники НКВС-НКДБ могли ввести слідство в оману.

Акцентується увага і на тому, що при застосуванні тактичного принципу на етапі аналізу, варто застосовувати психологічні прийоми. Аналіз без психологічних прийомів є виявом статистичної вибірки. Психологічні прийоми дозволять вивчити, чи арештований об'єкт говорить правду і чи він не дезінформує слідство [60].

Етап логічних дій передбачав ґрунтовний аналіз отриманої інформації та критичне ставлення до наведених затриманими фактів і відомостей. Важливість

цього етапу пояснювалося тим, що чітке розуміння і співставлення отриманої інформації може надати об'єктивне розуміння ситуації. Цікаво, що логічний етап дозволяв здійснити допит підсудного без застосування фізичного чи психологічного тиску. На практиці такий підхід застосовувався, як правило до місцевого українського населення, що співпрацювало з більшовиками, в меншій мірі до перевербованих членів націоналістичного підпілля, які почали працювати на органи НКВС-НКДБ.

Власне у «Заввагах...» наводиться приклад ефективності логічного підходу саме стосовно вивчення фактів співпраці з радянською владою членів ОУН. Перевага проявлялася в тому, що завдяки отриманим свідченням можна сформулювати відомості загалом про систему ОУН, її слабкі сторони, а також викрити усіх можливих агентів, що працюють на користь НКВС-НКДБ [60]. З іншого боку, якщо свідчення були отримані шляхом застосування фізичних засобів примусу, то слідчий був зобов'язаний вивчити матеріали слідства з самого початку, повторити допит і поставити ув'язненому кілька запитань психологічного характеру. Пропонувалося зокрема уточнити про, що думав арештований коли його викликали на зустріч в СБ ОУН чи до крайового референта. Якщо він розповідав, що обдумував можливість бути направленим в інший регіон чи переведений на службу власне в СБ ОУН, то вірогідно він є невинним, оскільки людина, що співпрацює з НКВС-НКДБ свідомо обдумувала можливість власного арешту і розкриття [60]. В цьому випадку людину як правило виправдовували.

Подібні приклади є вкрай важливими, оскільки демонструють, що провід СБ ОУН акцентував увагу слідчих на потребі логічного підходу до вивчення справи та процедури допиту, а не до застосування фізичного насильства в ході якого арештований міг зізнатися у всьому. Однак, у «Заввагах...» не вказуються можливі санкції до слідчих, які недбало вели справу.

Загалом виокремлювалося три основні блоки питань до затриманих осіб: 1) обставини і способи вербовки; 2) вивчення способів і методів зв'язку між агентом і оперативним працівником; 3) з'ясування обсягу виконаної роботи [60].

Вивчення методів вербування радянських спецслужб було важливим з огляду на кілька причин. По-перше, це дозволяло вживати оперативних превентивних заходів. По-друге, це був важливий досвід, що застосовувався у слідчій діяльності СБ ОУН. По-третє, вивчався спосіб комунікації та мережа ворожих інформаторів. Позитивною практикою можна вважати роботу слідчих по перевербуванню місцевих жителів, яких радянські органи влади під примусом чи страхом за життя когось із членів сім'ї змушували до інформативної діяльності. Натомість слідчі, вивчивши оперативну ситуацію, гарантували безпеку членам сім'ї такої особи, яка в кінцевому випадку давала органам НКВС-НКДБ неправдиву інформацію. Такий підхід свідчить, що саме від роботи слідчого залежало визнання особи винною у співпраці з радянськими спецслужбами, і поділ затриманих на свідків та порушників. Перші якраз розглядалися як дезінформатори, які СБ ОУН використовувало у боротьбі з НКВС.

Особливе місце в процесі здійснення слідства відводилося психологічним прийомам і методам. У згаданих «Заввагах...» не тільки акцентується увага на важливості цього методу, а й наводиться розгорнута характеристика чотирьох типів темпераменту (холерик, сангвінік, меланхолік, флегматик). Автори документу підібрали найбільш ефективні на їх думку, психологічні прийоми взаємодії з кожним із цих типів. На численних прикладах, слідчим пропонується звертати увагу на манеру поведінки арештованих на допиті, зміну їх міміки, інтонації розмови та ін.

Особливий акцент робився слідчими на недопущення проявів страху в особи, що допитувалася. Це визнавалося вкрай негативним психологічним явищем, оскільки ускладнювало процедуру встановлення істини. З цією метою, до слідчих ставилися вимоги не погрожувати передчасно арештованому, не вживати надмірного фізичного чи психологічного тиску, а сформувати спокійні умови бесіди. При цьому наводилися основні типи психологічної поведінки осіб, для прикладу: принциповість, толерантність, чутливість, образливість та ін. [59].

У документі методи психологічного тиску («психологічного заломування»), пропонувалося застосовувати у випадку, коли слідству потрібно виявити факти, а

не аналізувати отримані дані [59]. В цьому контексті вартими уваги є рекомендації, що давалися слідчим для подолання арештованим страху смерті. Оскільки завербовані радянськими спецслужбами учасники ОУН, знали, що за такий злочин передбачена смертна кара, вони не хотіли розкривати особливості свого вербування чи канали комунікації до яких могли бути задіяні їхні близькі чи родичі. В цьому випадку, слідчий мав переконати, що щиросердечне зізнання, може бути враховане слідством при винесенні вироку. Окрім того, пропонувалося співчувати арештованому, вказати, що вчинені ним дії аналогічні до дій інших завербованих осіб. В документі вказується, що ефективність подібних дій проявляється після 5-10 хвилин розмови [59].

На практиці, подібні підходи застосовувалися рідко і замінювалися фізичним насильством. Прикладом може слугувати допит жительки с. Пониква Є. Стоцької. В ході застосування фізичного насильства (це відображено в протоколі, що до певної міри є позитивним фактором), арештована зізналася, що була завербована органами НКВС. У протоколі допиту йшлося про те, що приводом до розстрілу згаданої особи було те, що НКВС завербувало і її батька, що посилювало вірогідність провокацій з їхнього боку [125, с. 448-449].

Такий підхід однозначно антигуманний, але активно застосовується і в наш час багатьма спецслужбами світу. Закономірно, що людина в умовах страху буде давати або неправдиві відомості, або такі, що суперечать логіці. Тільки переконавшись, що її життю нічого не загрожує, а покарання буде адекватним і не передбачатиме смерті, можуть бути надані достовірні відомості. Слід наголосити, що згадані у «Заввагах...» прийоми ведення слідчих дій, зокрема акцент на логічну та психологічну складову, активно застосовуються і в наш час. В сучасних рекомендація до ведення слідчих дій, вказується, що щире каяття та жаль про скоєне це максимально сприятливий стан підсудного для встановлення з ним психологічного контакту [12, с. 16].

Показово, що обіцянки СБ ОУН, стосовно щиросердечного зізнання особи і зменшення міри покарання інколи використовувалися на практиці. Однак такі

випадки були вкрай рідкісними. Аргументом є фіксація факту страти арештованого у протокол допиту.

Аналізовані нами «Завваги...» можна кваліфікувати, як посібник слідчого, оскільки тут навіть наводяться графіки трансформації психічної поведінки арештованого під час допиту [60]. Одночасно наголошується і на потребі психологічної підготовки самого слідчого, адже у випадку відсутності чітких компрометуючих матеріалів на арештованого, однаковий інтелектуальний і психологічний рівень слідчого і підозрюваного, формальною перевагою володіє саме останній. Це пояснюється тим, що слідчий змушений «атакувати» запитаннями підозрюваного, чим сам себе може ставити у незручне становище. Вирішити цю проблему пропонувалося технічною хитрістю – обличчя слідчого, що проводив допит повинно знаходитися в тіні, щоб арештований не міг вивчити зміну міміки. Була і практична потреба того, щоб арештованому світити у обличчя. По-перше, це фізіологічно не приємно через надмірне світло сприймати оточуючий простір. По-друге, це був спосіб, щоб особа слідчого залишалася невідомою, адже у випадку недоведення провини, арештований міг видати інформацію про особу співробітника СБ ОУН, що займається слідчими діями. По-третє, така скритність в особі слідчого дозволяла проводити ефективну процедуру перехресного чи повторного допиту, під час яких вдавалося виявити інформацію, що раніше приховувалася арештованим.

На практиці, ці методи не завжди працювали. Насамперед вони були не дієвими по відношенню до завербованих членів ОУН, які були ознайомлені зі специфікою слідства, а також ступенем фізичного чи морального тиску, що міг до них застосовуватися. Показовим у цьому плані є протокол допиту І. Слободи (близько 50 сторінок) [125, с. 472-538]. Жінка також була звинувачена в тому, що її завербували органи НКВС. З нею було проведено кілька допитів, на останньому з яких, відповідаючи на запитання «Чому не розказала правди відразу... і не говорила щиро», відповіла, що вважала, що після заперечення скоєно, до неї застосують фізичне насильство, яке вона стерпить, після чого її відпустять [125, с. 537]. З огляду на обширність свідчень (протокол допиту має більше 50 аркушів) можна

припустити, що жінка давала їх добровільно і свідомо, а фізичне насильство, що застосовувалося, зокрема до жінок було не надто жорстким.

Завершальна частина «Завваг...» рекомендує слідчим СБ ОУН обрати чи сформувані власну методику слідчих дій і процедури ведення допиту, при цьому виокремлюючи три класичні: конвеєрний, послідовний і тактичний [60]. Якщо перший передбачав процес ведення допиту і слідства кількома особами, то інші два опиралися на ґрунтовний аналіз попередньо отриманої інформації, а також застосування по відношенню до арештованого тактичних слідчих прийомів (без фізичного насильства).

Усі наведені рекомендації однозначно мали теоретичний характер, і часто реалізовувалися на практиці. Однак, на нашу думку, не варто говорити, про дотримання слідчими усіх процесуальних дій. Закономірно, що в умовах відсутності часу та підпільного статусу, ведення тривалого слідства було неефективним. Так само було важко приховати особу слідчого під час допиту, оскільки ОУН діяла на обмеженій території, де більшість населення знало тих чи інших членів націоналістичного проводу. Формальним свідченням дотримання тих чи інших норм є численні і точні протоколи допиту. Одні з них відрізняються значним обсягом, а також застосуванням окремих слідчих елементів, інші – короткі і лаконічні, в яких особа одразу визнавала свою провину. Можна припустити, що останні були наслідком застосування фізичних тортур.

Нормативні документи СБ ОУН, містили і чіткі рекомендації стосовно організації допиту власне радянських агентів та завербованих ними українців чи колишніх бійців ОУН. Різниця полягала у підходах і методах, що застосовувалися. Якщо до перших використовували методи фізичного тиску, то на других (українців) – психологічного (погрози про відповідальність за скоєне родичів арештованого мали вагомий вплив на зізнання провини). У практичній площині, від червоноармійців чи співробітників НКВС-НКДБ вимагали інформацію про кількість військ, спецзагонів, їх розташування та план дій, а від завербованих осіб – методи і шляхи комунікації, а також специфіку вербування.

Так, у інструкції «Що повинен знати співробітник СБ у боротьбі з агентурою», наводилися процедурні аспекти здійснення слідчих дій під час допиту радянських агентів. Обов'язковою вимогою було дізнання місця дислокації військових частин, їх командного складу, розташування і планів призову військкоматів та інших стратегічних військових об'єктів, в тому числі й тих, які будувалися.

Такі процедури допиту переслідували дві основні цілі. Перша – вивчення рівня обізнаності радянських спецслужб про стан справ в середовищі ОУН та УПА. Друга – удосконалення внутрішньої системи безпеки і підготовка оперативників для їх подальшого включення у якості шпигунів у радянські силові органи.

Документально підтверджено численні допити червоноармійських солдат, які в більшості випадків давали інформацію, яка цікавила СБ ОУН. Закономірно, що рядові солдати не володіли відомостями про плани командування чи пересування оперативних частин, але надавали відомості про систему організації військових з'єднань, кількість військових у їх підрозділах та ін. [27, с. 204]. Певна специфіка допиту залежала від роду військ взятого в полон червоноармійця, адже відомості отримані від пілотів чи танкістів не могли слугувати запорукою підготовки власних агентів і проникнення у стан ворога. Подібна спеціалізація вимагала практичної підготовки. Натомість рядові солдати, зокрема у повоєнні роки, могли надати інформацію, що була корисна у контрреволюційній боротьбі.

Умови у яких здійснювалася слідча діяльність, а також запозичені радянські методи призвели до утвердження двох типів допиту. Перший опирався виключно на логічні прийоми і методи, а також психологічні тактики, другий – силові методи (примус, тортури) [27, с. 205]. При цьому, ворожих розвідників рекомендувалося затримувати з особливою обережністю, що дало б можливість отримати чіткіші відомості під час допиту. Закономірністю стала присутність слідчого під час затримання підозрюваного. У такий спосіб він розпочинав вивчення його психотипу і поведінки під час арешту. Частими були випадки проведення схожих процедурних дій до членів СБ ОУН, яких запідозрювали у співпраці з ворогом, для

цього їх попередньо переводили у нову референтуру, де і здійснювали ареш та допит.

Вище згадувалося про силовий та логічно-психологічний типи допиту, але аналіз протоколів слідчих дій свідчить, що частими були випадки, коли підозрювані добровільно, без жодного примусу давали свідчення. Тільки відмова давати свідчення чи надання завідомо неправдивої інформації, було підставою до застосування методів фізичного та морального примусу [207]. Такий вид допиту рекомендувалося застосовувати тільки у крайніх випадках, часте його застосування було неприйнятне через уподібнення з методами роботи НКВС-НКДБ.

Прерогатива віддавалася методам психологічного тиску, коли арештований добровільно давав інформацію, що цікавила слідчого. Останньому необхідно було встановити логічність отриманих даних. Недоліком такого методу було повторне проведення слідчих дій по кілька разів, у ході чого перевірялося, чи підсудний не змінює покази. Більшість із виявлених нами протоколів допиту складаються з кількох десятків сторінок, що свідчить про застосування в більшості випадків саме першого способу і уникнення фізичного насильства до арештованих.

Однак відомі і протилежні випадки. Так, один із референтів, Б. Козак, який особисто займався слідчими діями та допитом підозрюваних, для отримання зізнання, підвішував підозрюваного за кінцівки і наносив удари по вразливих ділянках тіла [27, с. 207]. Однозначно, що такі методи були не припустимі, але в цьому випадку не слід виключати людського фактору і психотипу самого референта Б.Козака. Хоча мали місце і масові розправи із мирними жителями, які контактували або підтримували радянську владу. Так, у річному звіті про роботу Калуського окружного проводу за 1945 р., наводяться відомості про страту близько 600 селян запідозрених у співпраці з радянською владою. Негативом у цьому випадку є те, що матеріали слідства вказують на те, що основним доказом винуватості особи були слова односельчан, які жодним чином не провірялися [212, с. 163].

Якщо власне говорити про протоколи допиту обвинуваченого СБ ОУН за шпигунство чи диверсію, то вони були надзвичайно об'ємними і ґрунтовними.

Прикладом може слугувати протокол у так званій «Справі Юди» [214]. Цікавить справи і в тому, що вона виносила вирок заочно, адже підозрюваний у зраді В. Магдій був вбитий більшовиками через «втрату моральних орієнтирів» [214]. Увага слідчих була прикута насамперед до специфіки організації підпільної більшовицької агентурної мережі, що діяла проти ОУН. Обсяг протоколу 151 сторінка. Структура справи надзвичайно послідовна. Спершу аналізують два випадки коли загони НКВС влаштували засідку на бандерівців та ліквідували кілька криївок і кількох бійців. Окрему частину справи складає опис подій, які мали місце напередодні вчиненої засідки. Аналізувалася ситуація на місці, свідчення місцевих жителів стосовно сторонніх чи своїх осіб, що цікавилися місцем розташування боївки. Далі йде частина «Розв'язка загадки – розкриття справи» у якій робиться висновок про те, що саме підсудний видав органам НКВС місцезнаходження криївки повстанців [214]. Після короткої біографії підсудного, йде висловлювання стосовно планів В. Магдія як провокатора і аналізуються його зустрічі та дії, що вчинялися після перевербування на бік НКВС.

Цікаво, що справа закінчується коротким аналізом суб'єктивних чинників, які впливали на її об'єктивність і чіткість викладених факторів. Цими чинниками було те, що розслідування вело кілька співробітників СБ окремо, а також процес реорганізації самої СБ ОУН [214]. Такі застереження є, на нашу думку позитивними, оскільки демонструють рівень розуміння відповідальності усіх осіб, що обвинувачувалися у співпраці зі «зрадником» В. Магдієм.

У цьому контексті слушною є думка В. Єфіменко, що слідчі дії СБ ОУН по відношенню до осіб завербованих органами НКВС-НКДБ мали насамперед довести тезу, що «українець не може бути зрадником свого народу» [57]. Ця теза була складовою концепції інтегрального націоналізму і відповідала ідеї відродження національної держави. Відповідно кожен, хто порушив національні інтереси, був зрадником держави.

Однією із чорних сторінок в діяльності СБ ОУН можна вважати масові і показові страти. Якщо у більшості випадків ворожих агентів розстрілювали, то українців, що працювали на радянські спецслужби страчували через повішання.

При цьому на тіло страченого вішали табличку з написом: «цей сексот має висіти три дні. Хто порушить це правило, того спіткає ця сама кара. Смерть донощикам» [27, с. 208]. Такі страти здійснювалися не тільки з метою ідеологічного тиску на односельчан зрадника, а й обумовлювалися відсутністю чіткого контролю з боку центрального проводу ОУН і СБ ОУН за рядовими військовими.

Хоч такі методи роботи були антигуманні, але вони дозволяли націоналістичному підпіллю тривалий час протистояти радянським спецслужбам. Більше того, методи слідчої і розвідувальної діяльності активно вивчалися у європейськими спецструктурами, а радянські військові у повоєнні роки досліджували можливі факти співпраці СБ ОУН з іноземними спецслужбами, оскільки не могли повірити у настільки якісну організаційну структуру та ефективні методи роботи [148, с. 42].

Отже, слідчо-оперативна діяльність СБ ОУН являла собою пошук та аналіз інформації стосовно дій іноземних спецслужб, а також можливих фактів вербування пересічних громадян чи учасників націоналістичного підпілля. Особлива увага приділялася слідчій діяльності та проведенні процедури допиту підозрюваних. Виявленні архівні матеріали свідчать про скрупульозність подібної роботи та систематизацію отриманих результатів.

У цьому плані, окрему увагу слід приділи організаційній роботі, що проводилася в лавах СБ ОУН. Про масштабність та налагодженість цього виду роботи свідчить схема організації звіту оперативника за пів місяця роботи. Обов'язковими пунктами такого звіту були: «Організаційні справи»; «Більшовицька справа»; «Німецька справа»; «Польська справа»; «Українська справа»; «Національна справа» [27, с. 199], а також звіт про всі кримінальні злочини [83]. Тобто, наведені пропозиції чітко відповідали напрямкам розвідувальної діяльності СБ ОУН.

За результатами оперативної діяльності крайовими референтами готувалися підсумкові звіти в яких подавалася інформація про обсяги виконаної оперативної роботи, кількість затриманих і допитаних осіб. Складовими такого звіту було подання інформації про методи роботи радянських органів НКВС-НКДБ. Так, у

звіті референта СБ Коломийського надрайонного проводу ОУН В. Мельничука (псевдо «Остап») від 5 жовтня 1948 р. йшлося про посилення уваги органів НКВС до районів зосередження бійців ОУН, а також наводилася інформація отримана від місцевої мешканки М. Дранчук, про прибуття в район Коломиї нової оперативної групи [126, с. 127]. Відповідно до цього рекомендувалося вживати максимальних заходів безпеки і маскування бійцям націоналістичного підпілля, які переховувалися в лісах чи селах довкола м. Коломиї [133, с. 298].

Уся зібрана інформація підлягала систематизації відповідно до встановлених норм. Було прийнято виділяти дані про: 1) агентів противника; 2) підозрюваних у стосунках з НКВС; 3) особовий склад органів і військ НКВС; 4) представників органів радянської влади, компартії, комсомолу, народної освіти, кооперації; 5) колишніх розвідники СБ ОУН, які були розкриті чи скомпрометовані НКВС [27, с. 200-201].

Кожна із цих груп розвідувальних відомостей мала підгрупи. Так Д. Веденєєв та Г. Биструхін, виділили 9 окремих підгруп в яких зберігалися відомості про: 1) осіб що зізналися у співпраці з ворогами, або факт співпраці був встановлений слідством; 2) осіб, що втекли із тюрем чи слідчих ізоляторів; 3) осіб, що перебували під слідством та були звільнені; 4) репатріантів, які повернулися з Німеччини; 5) осіб, що добровільно визнали факт співпраці з ворогом; 6) осіб, що підозрювалися в наявності фіктивних документів; 7) осіб, які до 1941 р. працювали в органах влади та міліції; 8) спеціалістів, що прибули з східних областей України; 9) міліціонерів, бійців винищувальних батальйонів, активістів, ремісників-заробітчанин [27, с. 201].

Такий поділ був закономірним і дозволяв впорядкувати напрямки діяльності розвідників та слідчих Служби безпеки. Така систематичність вимагала особливої підготовки до особового складу, зокрема особи слідчого, від навичок якого залежала не тільки достовірність інформації, а й життя підозрюваного.

Зважаючи на те, що матеріали слідства, зокрема протоколи допитів, і звіти слідчо-оперативної діяльності становили інформаційну цінність, важливу роль в організаційній роботі відводилося архівуванню та збереженню документів, в тому

числі і їх переховуванню. Відповідальним за збереження архіву був референт СБ ОУН конкретної кураєвої округи. Захист мав бути здійснений від можливого виявлення та матеріального знищення внаслідок затоплення чи спалення. З огляду на це встановлювалися вимоги до місця збереження – металевий бідон від молока, чи інший посуд, що може бути закритий герметично і містити достатню кількість матеріалів. Найефективнішим місцем збереження вважалося, коли документи заховувалися в землю в місці про яке знали тільки референт СБ, архіваріус-канцелярист, два бійці цього осередку і один боєць із сусіднього осередку. У випадку смерті когось із цих осіб, потрібно було вибрати особу, якій повідомити про місце заховання архіву (постійно інформацією мали володіти 4-5 осіб) [212, с. 165].

У крайовій окрузі СБ ОУН, мало бути дві копії архіву. При цьому одна мала постійно переховуватися, а інша була робочою [133, с. 299].

Передбачалася чітка структура організації архіву СБ ОУН. Він мав містити таких одинадцять розділів: 1. Картотека; 2. Повідомлення (додатки до картотеки); 3. Протоколи; 4. Інформаційні звіти; 5. «Вишкільні» матеріали (фахової підготовки співробітників); 6. Відомості, що стосуються організаційної схеми МВС та МДБ; 7. Некрологи (осіб, що були членами конкретної референтури); 8. Загальнотеоретичні звіти; 9. Вишкільно-пропагандистські матеріали; 10. Особисті документи; 11. Документи, плани роботи, списки оперативників та ін. [212, с. 165].

Така організаційна структура дозволяла не тільки впорядкувати весь документообіг, а й спростити процес опрацювання необхідних для слідства матеріалів. Показово, що структурі і роботі органів НКВС-НКДБ відводилася особлива увага (власне інструкція датується 1950 р.). Цікавим зауваженням згаданої інструкції, є те, що окремо формувалися секретні матеріали, які завжди мали знаходитися під наглядом, а у випадку маршу (переміщення) членів ОУН, вони бралися із собою, а не залишалися в криївці.

Виявлені також інструкції, що містили рекомендації стосовно наповнення картотеки, яка була зібранням оперативної інформації про усіх осіб, що викликали інтерес в СБ, як такі що схильні до вчинення правопорушень, або до зв'язків з

іноземними спецслужбами. Цікаво, що при здійсненні розвідувальної діяльності рекомендувалося систематизувати матеріали виходячи з дев'яти критерії, то в плані аналізу оперативної ситуації виокремлено 12 подібних категорій [82], які деталізували, наведені вище 9 типів розвідувальної діяльності.

Цікаво, що з огляду на результати діяльності, центральний провід СБ ОУН видавав уточнення до інструкцій. Одне із таких уточнень стосувалося саме ведення картотеки. Так в інструкції, що датована пізніше 1945 р. вказувалося про необхідність розширення кола осіб, про яких слід збирати інформацію до курсантів (студентів) різноманітних фахових закладів освіти, що створювалися у регіоні, місцевих українців спекулянтів, а також, так званих «американців» – особи, які приїжджали в західні регіони України зі східних теренів радянської держави з метою купівлі хліба, або на сезонні роботи [35]. Видання подібних документів є свідченням того, що СБ ОУН провадило активну роботу, в ході якої виникала потреба вдосконалення чи розширення окремих напрямків. З іншого боку, такий широкий перелік осіб, що викликали увагу в СБ ОУН, є свідченням того, що потенційним противником вважався кожен житель. Це можна розцінити, як закономірне бажання захиститися від розвідувальних дій противника, а одночасно, як продукування великого спектру роботи для рядових слідчих і співробітників СБ ОУН [133, с. 299].

Ще ґрунтовніші вимоги ставилися, що звітів, що готувалися керівниками референтур СБ ОУН. Звіти ділилися на кілька частин у відповідності до напрямків роботи. Характерно, що вивчалися не тільки дії радянських, польських, німецьких чи мельниківських угруповань, а й їх ставлення один до одного. Окремо аналізувалися симпатії місцевого населення до кожного з цих рухів. Оперативники СБ ОУН готували відомості про випадки мародерства, а також стан самих боївок (особовий склад, озброєння, втрати, взаємодію з УПА, а також діяльність жіночої мережі націоналістичного підпілля) [83].

Таким чином, важливими функціями СБ ОУН після її створення у 1939 р. були слідчо-оперативна та організаційна. При цьому вони орієнтувалися як на внутрішнє середовище, як на зовні. Основний акцент робився на пошук німецької

та радянської агентури, аналіз матеріалів контррозвідки, контроль за польським націоналістичним підпіллям і за агентурною діяльністю ОУН(мельниківців). Слідчо-оперативна діяльність стала ключовою у процесі здійснення поліцейських функцій, як серед військових, так і серед мирного населення. Позитивом можна вважати і те, що провід ОУН, готуючи власних оперативників приділяв увагу вивченню іноземного – радянського, німецького та європейського досвіду, в якому поєднувалися методи фізичних допитів та психологічного тиску на підозрюваного. Неоднозначними є окремі методи фізичного тиску, які хоч і оправдуються вимогами військового часу і потребою адекватної відповіді радянським спецслужбам, є антигуманними для сучасників та лягли в основу спекулятивних і оціночних суджень про роль і значення націоналістичного руху. Організаційна діяльність СБ ОУН була запорукою чіткого регламентування здійснення усіх видів діяльності, їх письмової фіксації та зберігання. Це в свою чергу дозволяє сучасним науковцям об'єктивно вивчити специфіку практичної роботи СБ ОУН.

3.3. Повноваження СБ ОУН як судової інстанції, ідеологічна та просвітницька складова її роботи

Архівні матеріали свідчать про велику кількість рішень, що приймалися органами ОУН, і зокрема СБ та передбачали виконання різного роду покарань, в тому числі й смертної кари. Ці факти демонструють наявність власної системи судочинства, ефективність якої викликає більше запитань, аніж відповідей. По-перше, чи можна вважати демократичною системою судочинства ту, яка більшість справ вирішувала через присудження вищої міри покарання. По-друге, якими факторами керувалися особи, що реалізовували судочинство (норми права чи «революційне судочинство воєнного часу»). По-третє, чи були кваліфікованими особи, які здійснювали судочинство, чи здійснювалася їх підготовка.

Перед тим, як висвітлити кожне із зазначених формулювань, слід зауважити, що система судочинства ОУН була організована за ієрархічним принципом, коли рядових учасників націоналістичного підпілля могли судити особи, що вищі за них

ієрархічно на два щаблі. Керівників крайових референтур могли судити тільки представники центрального проводу. Дотримання усіх цих процедур було досить чітким, але не завжди, з огляду на військову ситуацію дотримувалося. Останнє провокувало ситуацію за якої, орган, що здійснював слідчі дії (Служба безпеки), одночасно реалізовував судові функції та виконував вирок. Відповідно виникає питання, чи слід з поміж функцій СБ ОУН виокремлювати судову.

На нашу думку, з огляду на те, що результатом слідчо-оперативної роботи СБ ОУН було виконання вироків, в тому числі й найвищої міри покарання, її доцільно розглядати як судову інстанцію. Більше того, судочинство, що реалізовувалося безпековим органом було одним із ключових елементів ідеологічної роботи, які проводили співробітники СБ. Застосування смертної кари, до осіб, що співпрацювали з «ворогом» було унаочненням недопустимості подібних дій [129, с. 337]. Важко судити про ефективність такого підходу, адже смертна кара до осіб, провина яких не завжди була доведена, а мотиви були суб'єктивними, була деморалізуючим чинником.

Загалом, за час функціонування ОУН, було нагромаджено значний масив інструкцій та розпоряджень, що регламентували процедуру системи судочинства, в тому числі й тих, які делегували частину судових повноважень органам СБ. Так, у датованому 1 серпня 1945 р. «Правильнику судівництва в ОУН», вказується, що питання державної зради, шпигунства на користь ворогів належать виключно до компетенції «Надзвичайного Суду Безпеки» [81]. Така норма була закріплена ще в одному документі «Відношення бюро Проводу ОУН до судівництва» (не датований), в якому виокремлено 58 правил організації системи судочинства ОУН. В останньому з них вказується, що «судівництво над злочинами за агентурне вислужництво ворогові належить до компетенції Служби Безпеки» [34]. Ця норма свідчить про кілька чинників: по-перше, СБ ОУН було самодостатнім органом, який мав закритий цикл організації безпекової політики – розвідка і контррозвідка, слідчо-оперативна діяльність, проведення судочинства та виконання вироку; по-друге, на рішення суду СБ не впливав навіть центральний провід ОУН; по-третє, з

огляду на специфіку визвольного руху та протистояння з більшовицькими спецслужбами, саме СБ ОУН здійснювала найбільшу кількість судових засідань.

Слід наголосити, що згаданий «Правильник судівництва в ОУН» був вилучений за невідомих обставин радянськими органами і кваліфікувався як окремий закон на підставі якого організовується система судочинства» в ОУН [69].

Взаємозв'язок системи судочинства ОУН та діяльності СБ ОУН пояснюється насамперед тим, що сама система судочинства була організована за принципом ієрархічного підпорядкування керівників націоналістичного підпілля, з чіткою градацією видів злочинів, які могли розглядатися особами, що на ранг чи на два вищі за підсудного. Загалом виділялося чотири ранги учасників ОУН: I – члени проводу ОУН; II – керівники і референти Головних осередків і Крайових управ; III – референти Крайового проводу та керівники Округного проводу; IV – референти Округного проводу та Надрайонні провідники [185].

Відповідно до запропонованої ієрархії, рядових учасників націоналістичного підпілля судили референти Крайового чи представники Округного проводів. Виняток був власне стосовно «Надзвичайного Суду Безпеки», коли за зраду чи співпрацю з ворогом рядових учасників ОУН, а також цивільних громадян, судили в межах Округного проводу, або безпосередньо за участі місцевого провідника.

Одночасно, в ст. 22 «Правильника судівництва в ОУН» зазначалося, що якщо учасник націоналістичного підпілля виявив бажання перейти на бік ворога у бойовій ситуації, його слід стратити (покарання смертною карою) на місці, без попереднього суду чи слідства [185]. Усі ці зауваги стосувалися виключно військових, а тому можна говорити, що система судочинства ОУН була аналогом військово-польових судів, а представники СБ ОУН, які займалися розвідувальною, контррозвідувальною і слідчо-оперативною діяльністю, здійснювали і судочинство, оскільки володіли оперативною ситуацією і причинами й наслідками вчиненого правопорушення [129, с. 338].

Ефективність системи судочинства і методів, що застосовувалися, однозначно була не ефективною. Це пояснюється насамперед високим відсотком смертних вироків, що ухвалювалися згідно протоколів допиту СБ ОУН. Згідно

статистики наведеної українськими дослідниками, на Волині в період січня до жовтня 1945 р. було страчено 889 осіб з 938, що потрапили під слідство [27, с. 220]. Схожою була статистика і на Тернопільщині, де впродовж жовтня-грудня 1944 р. ліквідовано 53 військовослужбовці, 132 працівники партійно-радянських органів та 436 нелояльних місцевих мешканців, знищено 42 сільські ради, 11 промислових об'єктів, 21 міст, 52 одиниці автотракторної техніки [114, с. 86]. Ці на перший погляд, жахливі цифри, видаються дрібними у порівнянні з відомостями радянської влади про ліквідацію в регіоні 3484 учасників ОУН та УПА [114, с. 87].

Частими були випадки, коли страчували усіх підозрюваних. На нашу думку, причин таких дій є декілька. По-перше, однозначно відчувався брак компетентностей, як членів СБ ОУН, так і осіб, що реалізовували судочинство (особи, що здійснювали ці функції, вважали за доцільне довести провину підсудного, щоб самим не бути звинуваченим у співробітництві з радянськими органами НКВС-НКДБ). По-друге, система покарання, що реалізовувалася СБ ОУН (процедура слідства і формального судочинства) мала на меті чинити ідеологічний тиск на учасників націоналістичного підпілля. Однак, ефективність страху, як фактора мобілізації і дотримання присяги, є малоефективним.

Неоднозначним буде і твердження, що основною мірою покарання для усіх хто порушував статут, була смертна кара. В окремих випадках існувала система попередження осіб, що займалися подібними правопорушеннями. Прикладом може слугувати Наказ Ч: 1/48 про покарання одного із військових ОУН на ім'я Павло [153]. З наказу зрозуміло, що військового неодноразово попереджали і карали за порушення військової дисципліни, зберігання зброї у неналежному стані, деморалізацію колег, а також недотримання конспірації при пересуванні територією ворога. Невідомо про міри і види покарання за ці порушення, а також яка їх кількість була до моменту того, коли йому винесли смертний вирок через розстріл [153]. Можна припустити, що за подібні правопорушення карали місячним перебуванням в «карному відділі» без зброї [104]. Фактично це був штрафний батальйон. Подібний вид покарання був своєрідною профілактикою у справах про порушення статутних обов'язків. Так, у квітні 1944 р. надзвичайний військовий

трибунал ОУН виніс вирок у справі шести військових. Трьом із них «Вісу», «Білому» і «Рогу» було висунуто звинувачення в постійній деморалізації, поширенню дезінформації в рядах ОУН, за що їх розстріляли, а бійців «Юрка», «Лева» і «Чумака», які «потрапили під їх вплив» покарали місячним перебуванням у «карному відділі» [104].

Наведені судові рішення, а також покарання до осіб, що вчинили порушення пов'язані з недотриманням військового статуту і правил ОУН, свідчать про те, що система судівництва відіграла дві ключові ролі в націоналістичному підпіллі. По-перше, це дійсно був орган судочинства, що мав на меті гарантувати мир і порядок на території, що контролювалася ОУН. Оскільки ця діяльність спрямовувалася на цивільних, вона не реалізовувалася повноцінно, оскільки у 1941-1944 р. на території України відбувалися активні бойові дії, а після звільнення Західної України від німецьких військ, Червона армія визначила для себе основним противником саме ОУН. Цивільні особи в такому випадку потрапляли в систему судочинства, що існувала в УРСР, а усі судові справи ОУН стосовно цивільних мешканців регіону були пов'язані саме із зрадою, шпигунством, диверсіями та іншими діями спрямованими проти націоналістичного руху. По-друге, систему судочинства ОУН слід розглядати виключно в ідеологічному контексті. В умовах війни, застосування і широке поширення вищої міри покарання по відношенню до військових і до мирного населення виправдовувалося потребою захисту національних інтересів та загальною ідеологічною лінією ОУН. Покарання шляхом страти осіб, що шпигували на користь ворога, зокрема органів НКВС-НКДБ, було елементом залякування і попередження усіх учасників ОУН, від вчинення подібних дій. Підтвердженням ідеологічного спрямування системи судочинства є проведення показових страт осіб, що звинувачувалися у шпигунстві. При цьому до військових застосовували розстріл, а до цивільних – публічне повішання. Останнє мало на меті продемонструвати недопустимість актів співпраці з радянською адміністрацією.

Такі дії активізувалися в умовах, так званої «великої блокади», яка була організована радянською владою по відношенню до оунівського підпілля у 1944-

1946 рр. Результатом цієї блокади було скорочення чисельності підпілля на 40-60 % [94, с.134], відповідно, зменшувався і відсоток цивільних осіб, що підтримали націоналістів. Це закономірно призвело і до перегляду основних функцій СБ ОУН, які окрім правоохоронних, розвідувальних та контррозвідувальних набули ідеологічних рис. В умовах ідеологічної боротьби особливо важливою стала просвітницько-виховна функція, для якої система судочинства була звичайним інструментом демонстрації власної ідеології [130, с. 392].

Ідеологічне спрямування системи судочинства органічно реалізовувалося у двох напрямках – внутрішньому та зовнішньому. Для внутрішнього було властивим проведення «чисток» серед особового складу. Одним із авторів такої концепції був сам С. Бандера, який у 1944 р. заявив про необхідність жорстких покарань до особового складу ОУН, а також застосування радикальних методів боротьби з місцевим населенням, що проявляло симпатію до радянських органів влади. Він зокрема писав, що з метою запобігання переходу співробітників ОУН на бік радянської влади, необхідно «негайно і якнайбільш таємно, в ім'я великої національної справи, вищезгаданий елемент ОУН-УПА ліквідувати» [63, с. 84-85].

Ця ідея знайшла відображення і в численних нормативних актах виданих центральним проводом ОУН, особливо після 1944 р., коли радянська влада почала відновлювати свої повноваження в регіоні. Так, у зверненні «Смерть ворожим запродацям» [27, с. 216] датованому квітнем 1944 р., вказувалося, що більшовицька розвідка за короткий час сформувала розгалужену мережу шпигунів і зрадників починаючи «від артільного сторожа, а кінчався на членах політбюро ЦК ВКП(б)...» [27, с. 216]. Покарання усіх цих осіб обґрунтоване тим, що радянська влада для утвердження в Україні винищила мільйони півчому не винних українців, а тому, в СБ ОУН, не «не зригне рука зняти голову кожному, хто і далі допомагатиме окупантові утримувати наш край» [27, с. 216]. В іншій інструкції датованій травнем 1944 р. вказувалося на допустимість масових розправ над противником [27, с. 216]. Такий масовий терор з часом став традиційним і закономірним. Так, референт СБ на псевдо «Мітла» на питання про причини масового вбивства без суду 16 родин симпатиків радянської влади, заявив, що

«поки є змога, ми повинні з корінням вирвати все те, на чому може закріпитися совітська влада» [227, с. 201].

Дати оцінку таким діям СБ ОУН важко. З одного боку вони свідчать про неефективність системи судочинства. Допит, як елемент досудового слідства застосовувався в більшості випадків, але не завжди. Більшість людей страчували без попереднього слідства, керуючись правилом кругової поруки. Основним методом боротьби, визначалося створення диверсійних загонів, що переодягалися у червоноармійців чи членів радянських спецслужб. Очевидно, що факт виявлення інтересу з боку мешканців західноукраїнських земель, слугував свідченням про їх «ідеологічну ненадійність», а самі ці особи, згідно інструкцій, мали бути страчені [130, с. 393].

Одним із основних ідеологів такої політики, був керівник СБ ОУН, М. Арсенич. З його ініціативи у 1943 р. крайовим референтам було направлено інструкцію, яка зобов'язувала їх систематизувати інформацію про особовий склад ОУН та цивільних осіб, що викликають підозру. Один із керівників СБ ОУН Волині Д. Клячківський видав у 1944 р. розпорядження про арешт і страту усіх підозрілих осіб та ненадійних учасників націоналістичного підпілля [27, с. 221]. Такі дії нівелювали будь які норми, що регулювали систему судової ієрархії, і перетворилися на елемент внутрішніх «чисток» в структурі ОУН. Власне на Волині ці чистки були найбільш масовими і призвели до наростання внутрішніх суперечок.

Особливо гострими були суперечки між СБ та співробітниками політико-пропагандистського апарату ОУН [27, с. 221]. Причиною було те, що масові страти, які практикували члени СБ, дискредитували загалом націоналістичних рух, руйнували позитивний імідж організації серед населення, призводили до деморалізації особового складу. При цьому керівники Служби безпеки звинувачували членів політико-пропагандистського відділу в тому, що ті дискредитували роботу їх відділу, асоціюючи його з «бандитською установою» [27, с. 221]. Д. Веденеєв, у одному із своїх досліджень наводить переписку представників двох відділів ОУН. Один із членів пропагандистського відділу Проводу Західноукраїнських земель, на псевдо «Микола», писав, що розстріл цілої

сім'ї за зраду одного із її членів, це є бандитизм, а прямим наслідком таких дій є те, що селяни переконані в тому, що «своїх стріляють невідомо за що» [27, с. 221-222].

Причиною цих суперечок було і те, що СБ будучи безпековим органом, мало у своїм складі власний пропагандистський відділ, який мав доводити місцевим жителям згубність співпраці з більшовиками. Але на практиці для пропаганди потрібно більше часу, ніж для слідчих дій і виконання рішень суду. Робота пропагандисткого відділу самої СБ, звелася до підготовки численних інструкцій для слідчих, як ті мали перевіряти на лояльність та дотримання клятви рядових членів ОУН.

Так в інструкції «Реорганізація» (була вилучена на Калушчині органами НКВС у травні 1945 р.) наводився перелік 49 питань до особи, що перевірялася [213, с. 17]. Одинадцять питань перевіряли обізнаність дій при арешті радянськими спецслужбами. У випадку, якщо особа, що перевірялася не знала правильних відповідей на питання, вона кваліфікувалася, як «підозріла», або така, що схильна до зради.

Однозначно, слід зауважити, що репресивна діяльність була тільки одним із елементів діяльності СБ ОУН. Вона обумовлювалася загальним підходом до боротьби з розвідувальною діяльністю радянських органів державної безпеки, процесом утвердження комуністичної адміністрації. Ці дії мали як позитивні (впродовж тривалого часу вдавалося ефективно протистояти органам НКВС-НКДБ), так і негативні (надмірна гіперболізація терористичних методів боротьби з внутрішнім ворогом, вела до наростання відцентрових тенденцій в середовищі ОУН, протистояння окремих її підрозділів) наслідки.

Для вивчення специфіки трансформації основних функції СБ ОУН, зокрема акцентування уваги на просвітницько-виховну складову, доцільно ґрунтовно проаналізувати «Проект інструкції для підготовки службовців СБ (липень 1946 р.)» [142, с. 202-213]. Так, у Розділі II «Завдання Служби Безпеки» вказувалося, що основний акцент в діяльності цієї інституції повинен робитися на забезпечення морального стану ОУН шляхом досягнення безпеки від зовнішніх ворогів [142, с. 204]. Цим документом, зокрема ст. 3 Розділу II, підтверджувалися судові

повноваження СБ ОУН, що вкотре доводить взаємозв'язок судової та просвітницько-виховної функції.

Виходячи з цього можна однозначно стверджувати, що реалізація просвітницько-виховної функції здійснювалася через: організацію для майбутніх співробітників СБ ОУН спеціальних навчальних курсів, які одночасно мали виявити здібності потенційних кандидатів, а також навчити усіх особливостей контррозвідувальної діяльності; проведення ідеологічної та роз'яснювальної роботи серед мирного населення; здійснення судочинства на територіях, що контролювалися ОУН.

Здійснювати такий спектр роботи могли тільки висококваліфіковані оперативні співробітники. Оскільки часу на тривалу і ґрунтовну підготовку не було, до членів націоналістичного підпілля, зокрема членів СБ ОУН, висувалися високі особисті вимоги. Найбільшою професійною якістю визнавалася здатність оцінювати самого себе – самооцінка [142, с. 205]. Це було закономірним з огляду на потребу приймати оперативні рішення і діяти без згоди керівництва у конкретних ситуаціях, які передбачали забезпечення захисту керівників ОУН, а також протидії з ворожими спецслужбами. Самооцінка була важливою і для осіб, що здійснювали судочинство, оскільки потрібно було критично ставитися до вчинків підсудних, а також усвідомлювати відповідальність за присудження людини до найвищої міри покарання.

Особливе місце в організації роботи та практичній діяльності СБ ОУН займала психологічна складова. Особисті психологічні риси характеру були ключовими при обранні працівників СБ ОУН. Ключовими з них визначалися інтелігентність, риси характеру, а також високі показники соціалізації [142, с. 206]. Поєднання таких рис, на нашу думку, свідчить не тільки про ґрунтовність підготовки оперативників, а й про добір співробітників як кваліфікованих з психологічної точки зору кадрів, оскільки професійна підготовка, з огляду на об'єктивні обставини, була відсутня або мінімальна.

Цікаво, що окремі із згаданих психологічних рис розглядалися, як такі, що можуть бути отримані шляхом самоосвіти, а інші тільки після тривалої професійної

підготовки. Власне, особлива увага приділялася, так званій «загальній інтелігентності», яка розумілася як навички пристосування і поведінки у новому середовищі. Тобто інтелігентність була складовою навички соціалізації особистості, яку можна було розвинути тільки шляхом тривалого навчання і спеціальної практичної підготовки [213, с. 19]. Окрім психологічних, співробітники СБ ОУН, мали володіти «спеціальними здібностями» (диспозиційна пам'ять, фізіономічна пам'ять, спостереження, об'єктивність сприйняття явищ та ін.) [142, с. 205-206; 213, с. 19]. Такий набір особистих психологічних і фізіологічних здібностей демонструє, що СБ ОУН підбирало свій особовий склад практично за такими ж чинниками, як і сучасні силові органи України [188]. Закономірно, що рівень подібних вимог був нижчим, але на середину ХХ ст. він задовольняв потребу у професійних кадрах, які були готові як до активної роботи з мирним населенням та і протистояння силовим органам ворога.

Цікавими з поміж особистісних рис, які висувалися до співробітників СБ ОУН було уникнення «безхарактерності як зброї» [142, с. 208]. Окремі українські дослідники схильні вважати, що ця норма була проявом моральної складової, що була похідною від християнських ідеалів, властивих націоналістичному руху [213, с. 18]. Натомість ми схильні вважати, що вживання такої категорії, як «безхарактерність» обумовлювалося потребою прийняття відповідальних рішень пов'язаних з винесенням судових рішень і виконання в тому числі смертних вироків. З огляду на те, що члени націоналістичного руху, і зокрема СБ ОУН були вихідцями з західноукраїнських земель, інколи їм приходилося здійснювати свої безпосередні обов'язки в місцях звідки вони родом, або по відношенню до осіб з якими вони особисто знайомі. Тобто це була вимога воєнного часу.

Підтвердженням вищесказаного є положення відображені у Розділ IV «Програми виховно-шкільної праці», у якій декларується, що дотримання моралі можливе тільки після розуміння життя «як постійного бою» [142, с. 209]. При цьому не доречно асоціювати цю тезу з вихованням духу постійної ворожнечі і боротьби. «Постійним боєм» вважалася висока політична та загальна освіта, військовий вишкіл та культура щоденного життя [142, с. 210; 231, с. 18]. Такі норми позитивно

відрізняли ОУН від радянських органів влади, адже декларування та дотримання принципів толерантності, інтелігентності, а також морально-психологічних ідеологем були швидше свідченням домінування ліберального типу ідеології, ніж радикально-революційного.

Характерно, що навчання особового складу ОУН, в тому числі й Служби безпеки, здійснювали представники Центрального проводу [242, р. 334]. Відомо, що активною ідеологічною і просвітницькою діяльністю займався сам Р. Шухевич, використовуючи для цього псевдо «Олег» [189]. Слушним зауваженням є і те, що подібне залучення до виховного процесу молоді Р. Шухевича пояснювалося не його авторитетом та посадою, а рівнем освіти [213, с. 19]. Власне Р. Шухевич навчався у Львівській академічній гімназії, був активним учасником «Пласту» [177, с. 257-258].

Така скрупульозна увага виховній та освітній діяльності серед членів ОУН і зокрема Служби безпеки пояснювалося бажанням і реальними діями з поширення націоналістичної ідеології на Центральні, Східні та Південні регіони України. Представники націоналістичного підпілля чітко усвідомлювали той рівень складності, що може виникнути при налагодженні контактів з українцями, які понад 20 років перебували у складі СРСР. Ця специфіка враховувалася навіть в процесі організації діяльності похідних груп. Так, на території Запоріжжя, де перші з'єднання ОУН появились у вересні 1941 р. [230, с. 155], серед представників місцевих осередків окремо виділялася посада відповідального за співпрацю з інтелігенцією та робітниками [230, с. 157].

Дослідник українського визвольного руху Ю. Щур, вказує, що похідні групи ОУН у Східній та Центральній Україні займалися насамперед культурно-пропагандистською діяльністю – зустрічалися з учнями місцевих шкіл, розповідаючи їм про необхідність здобуття Україною державного суверенітету, створювали гуртки на яких вивчали з учнями патріотичні пісні, зокрема гімн «Ще не вмерла Україна» [213, с. 158]. Більше того, навіть на території сучасної Донецької області, група оунівців під керівництвом В. Болгарського, яка прибула в Маріуполь у жовтні 1941 р. [51, с. 53], почала активно брати під свій контроль

місцеві газети [178, с. 73] та організовувати серед місцевої інтелігенції патріотичні гуртки. Основний акцент робився на вчителів, лікарів, працівників театрів та музеїв, тобто свідому та освічену частину населення [165, с. 292].

Цікавою видається й ідеологічна складова, яку реалізовували оунівці у східних регіонах України. В цьому плані прослідковується вплив християнських етичних і моральних засад. У одному із наказів керівника місцевої референтури, датованого 17 вересня 1942 р., зверталось увагу на необхідності виховання у місцевих жителів традиційних етичних норм поведінки – поваги до старших та поваги один до одного, що були нівельовані політикою радянізації. В наказі вказувалося на обов'язковість вітання між людьми, заборонялася лайка та вульгарні висловлювання [165, с. 274]. Одночасно в цьому наказі можемо прослідкувати прорахунки оунівців у своїй ідеологічній діяльності. Початок декомунізації мав на меті заміну назв старих радянських вулиць на нові, які слід було називати іменами українських та німецьких діячів. Якщо серед українських діячів перевага віддавалася іменам відомих поетів, письменників, громадсько-політичних діячів (Шевченко, Хмельницький, Коновалець, Котляревський), то імена німців Герінга і Гітлера сприймалися неоднозначно, і мали радше негативне значення [178, с. 79]. На нашу думку, цей факт цікавий з іншої точки зору. Делегуючи похідні групи на Схід, провід ОУН не зміг забезпечити з ними достатньої комунікації, адже на момент видання подібного наказу у вересні 1942 р., націоналістичний провід західноукраїнських земель перебував у стадії відкритої конфронтації з німецькими окупантами, а тому не міг рекомендувати називати вулиці іменами нацистських лідерів.

З огляду на те, що основу похідних груп у східні регіони України склали співробітники СБ ОУН, вони активно використовували власну підготовку, в тому числі й освіту. Найбільш ефективним методом просвітницької роботи стало створення товариств «Просвіти», під прикриттям яких поширювались ідеї державної незалежності, читали лекції на історичну тематику, організовували культурні та духовні заходи [167]. Свідченням ефективності проведеної роботи є те, що саме місцеві жителі становили основу націоналістичного підпілля (80-90%),

а решту були вихідцями із західноукраїнських земель [167]. Тобто ідеї української державності були близькими для жителів Наддніпрянщини, відповідно можна говорити і про перспективи розвитку УССД.

Як слушно зауважує С. Конюхов, провід ОУН, визнавав пропагандистсько-виховну роботу прерогативою після звільнення території України від німецьких військ [105, с. 13-14]. З цією метою працювали підпільні типографії, де публікувалися агітаційні матеріали, навчальні брошури, проводилася усна роз'яснювальна робота. Остання активно здійснювалася саме членами Служби безпеки ОУН. Закономірно, що найбільш ефективною пропагандистська робота була у західних регіонах, де за свідченнями М. Нагірняка та А. Нагірняка, червоноармійці відмовлялися виконувати каральні рейди, а частина з них переходила на бік ОУН [150, с. 227]

Таким чином, Служба безпеки ОУН, окрім безпосередньої розвідувальної і контррозвідувальної та пов'язаних з ними слідчо-оперативної діяльності, виконувала не типові для такого органу судову та просвітницько-виховну й ідеологічну функції. Здійснення судочинства пояснювалося умовами воєнного часу, а тому СБ ОУН була швидше аналогом військово-польового суду, а також володіла повноваження здійснювати вирок стосовно осіб, які співпрацювали з порогом. Дискусійним та неоднозначним є питання суворості покарань які застосовувалися, а це у більшості випадків смертна кара. Найвища міра покарання, хоч є однозначно антигуманною на початку ХХІ ст., у середині ХХ ст. була основним способом покарання ворожих елементів у лавах радянської, німецької та навіть європейських армій. З огляду на те, що ОУН і Служба безпеки зокрема, були силовими органами УССД, вчинення подібного покарання виправдовувалося вимогами військового часу. Те, що смертна кара була вимушеним і тимчасовим засобом пояснюється активною просвітницько-виховною діяльністю ОУН, яка реалізовувалася у чітких ліберальних, а не радикальних ідеологічних рамках. Якість просвітницької діяльності ОУН можна прослідкувати на прикладі Центрально- та Східноукраїнських регіонів, де більшість учасників

націоналістичного підпілля були місцевими жителями, які поділяли ідеали визвольного руху.

Висновки до Розділу 3.

Проаналізувавши практичні аспекти діяльності Служби безпеки на підставі аналізу опублікованих та неопублікованих матеріалів, встановлено, що:

- впродовж усього часу функціонування Служби безпеки ОУН, її ключовими і основоположними функціями були розвідувальна та контррозвідувальна. Це було закономірно з огляду на протистояння спершу радянським спецслужбам, згодом німецьким, радянським та польським, а після завершення Другої світової війни – десятиліття протистояння з силовою системою СРСР. Виявлені архівні матеріали свідчать, що в основу організації розвідувальної та контррозвідувальної діяльності СБ ОУН покладено кращі практики військової справи СРСР, Німеччини та США. Перекладена література, військові твори не тільки поширювалися між осередками, вони були джерелом до підготовки методичних і практичних рекомендацій. Показником ефективності розвідувальної та контррозвідувальної діяльності є факт протистояння органам НКВС-НКДБ до кінця 1950-х рр., навіть після ліквідації СБ ОУН у 1951 р. Незважаючи на формування ефективної агентурної мережі, проникнення в органи місцевої влади, недоліком була неспроможність включення власного агента у радянські силові структури;

- важливою складовою роботи СБ ОУН були слідчо-оперативна та організаційна функції. Хоч перша була тісно пов'язана із розвідувальною та контррозвідувальною, в процесі функціонування Служби безпеки вона перетворилася на окремий аспект роботи силового відомства, з чітким і практично регульованим механізмом здійснення слідчих і оперативних дій. Процедура слідства, яка здійснювалася співробітниками СБ ОУН була настільки чітко врегульована (вивчалися різноманітні прийоми і методи слідчої роботи, в тому числі й іноземні практики), що дозволяла забезпечувати порядок на території, що контролювалася націоналістичним проводом. Виявлені нормативні акти визначали не тільки вимоги до особи слідчого, а й вказували перелік професійних навичок,

що дозволяли здійснювати відповідну діяльність. Суттєвим недоліком слідчо-оперативної діяльності, на нашу думку, було невиправдане застосування фізичних методів примусу та психологічного тиску на особу підозрюваного, а в окремих випадках і на членів його родини;

- організаційна робота мала на меті впорядкування усієї документації, матеріалів слідства, протоколів допиту та ін. Завдяки ефективній організації процесу архівування інформації сформовано суттєву матеріальну та нормативну базу, яка служить джерелом для сучасних дослідників українського визвольного руху;

- нетиповою, але закономірною для СБ ОУН в умовах військового часу була судова функція. Здійснення судочинства регулювалося, так само, як розвідувальна та слідчо-оперативна робота окремими інструкціями. У останніх вказувалося, що члени СБ ОУН могли не тільки здійснювати судочинство по відношенню до осіб, які звинувачувалися у зраді, або були ворожими шпигунами, а й мали право виносити вирок. Останнє є на нашу думку суттєвим недоліком, який можна кваліфікувати, як порушення прав людини, адже єдиний орган, що виявляв підозрілу особу, здійснює по відношенню до неї слідчо-оперативні дії, проводив судові дії та виконував вирок. Відповідно не забезпечувалася альтернатива та можливість об'єктивного аналізу вчинених дій. Однозначно, що окремого і усестороннього дослідження вимагає питання застосування смертної кари, як найбільш поширеного вироку, масовості цього виду кари і способів здійснення;

- важливими функціями СБ ОУН була ідеологічна та просвітницька, які особливо проявлялися в процесі організації націоналістичного підпілля у центральних та східних регіонах України, куди з осені 1941 р. активно починають проникати спецпідрозділи СБ ОУН. Просвітницька робота серед інтелігенції регіону, пропагування християнських та націоналістичних ідеалів, створення товариств «Просвіти», свідчило, що СБ ОУН не є виключно безпековим і каральним органом, а дієвим владним інститутом покликаним реалізовувати ідею відродження Української держави.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження правових засад створення і оцінка діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів дали можливість зробити наступні висновки, узагальнення та рекомендації.

1. Враховуючи хронологічно-проблемний підхід, наявну теоретичну базу дослідження, яка представлена в основному працями істориків та істориків права, доцільно систематизувати на діаспорну, радянську, сучасну українську та іноземну. При цьому чітко виділяються два діаметрально протилежні підходи до кваліфікації статусу та дій ОУН – прихильники та критики. Слід звернути увагу і на притаманний для обох напрямків суб'єктивізм, адже надмірна ідеологізація діяльності ОУН є наслідком відверто шовіністичного і стереотипного підходу до українського визвольного руху середини ХХ ст., як антидержавного, фашистського. Дискусійний характер проблеми діяльності СБ ОУН обумовлюється і посиленням інтересом суспільства до цієї проблеми та її заполітизованістю. Вирішенням ситуації може стати посилення уваги дослідників до правових засад організації самої ОУН та її владних інституцій і утвердження концепту про правомірність проголошеної 30 червня 1941 р. Української Самостійної Соборної Держави.

2. Об'єктивність дослідження визначає обширна джерельна база, адже за останні десятиліття не тільки сформовано комплексні публікації матеріалів діяльності ОУН, а й відкрито фонди галузевих архівних установ, зокрема Служби безпеки України. Позитивним є створення і постійне оновлення матеріалів в Електронному архіві українського визвольного руху, де розміщені десятки фотокопій матеріалів діяльності СБ ОУН. Публічний характер інструкцій, вказівок, протоколів діяльності СБ ОУН сприяє не тільки популяризації ідей націоналістичного руху, а й демонструє його виразний державницький, проукраїнський характер.

3. Пошук правових засад організації СБ ОУН та правова оцінка діяльності цієї силової інституції обумовили застосування широкого методологічного

апарату, зокрема принципів науковості, всебічності, кореляції, історизму, пріоритетності факту, об'єктивності, комплексності, а також історико-порівняльного, евристичного, інтерпретаційно-правового, критичного, формально-юридичного, діалектичного, дедуктивного, порівняльного, структурно-функціонального, порівняльно-правового, аналітично-типологічного, оціночного методів. Застосовані методи доводять правозастосовчий характер діяльності ОУН, а реалізовані СБ функції дають підстави кваліфікувати її статус як повноцінної владної інституції.

4. Створення СБ ОУН обумовлювалося рядом об'єктивних чинників, у тому числі й правового характеру. Концепція національної держави, яку пропагувала Організація Українських Націоналістів, мала бути результатом визвольної боротьби та збройного опору радянській владі, яка на осінь 1939 р. окупувала усі етнічні українські землі, окрім Закарпаття. Акт відновлення Української Держави, проголошений 30 червня 1941 р., не тільки підтвердив ці устремління, а й вказав на історико-правову традицію українського державотворення часів національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Проголошена згаданим документом Українська Самостійна Соборна Держава хоч і не стала повноцінним державним утворенням і була ліквідована німецькими військовими, продемонструвала не тільки тяглість українських визвольних змагань за відродження національної держави у ХХ ст., а й дієвість підходів і практики організації владних інституцій, зокрема Служби безпеки. Остання, пройшовши процес трансформації і розширення покладених на неї функцій і компетентностей, перетворилася на повноцінний орган виконавчої влади.

5. Підставою для кваліфікації Служби безпеки ОУН як виконавчого органу влади є численні інструкції, положення та вказівки, що видавалися центральним проводом ОУН і визначали сферу повноважень, компетенції та функції цього безпекового органу. Створена у 1939–1940-х рр. з метою захисту керівників ОУН, інституція у 1941–1945 рр. не тільки інституційно оформилася, а й отримала набір функцій, які реалізовувалися під час наступних років. До ключових функцій СБ ОУН належали: розвідувальна, контррозвідувальна, слідчо-оперативна, судова,

ідеологічна та просвітницька. На практиці це був правоохоронний орган, який дбав не тільки про безпеку лідерів ОУН, а й займався попередженням диверсійної роботи радянських і німецьких спецслужб чи польського націоналістичного підпілля. На територіях, які контролювалися ОУН, Служба безпеки постійно моніторила ситуацію стосовно інтересів і поглядів населення, співпраці з радянською адміністрацією чи силовими органами НКВС–НКДБ.

6. Широкий функціонал, що покладався на СБ ОУН, міг бути реалізований тільки завдяки ефективно організованій кадровій роботі. Штатно-організаційна структура СБ ОУН визначалася умовами постійної боротьби, а тому до кадрів цієї інституції ставилися не тільки фізіологічні чи психологічні вимоги, вони проходили регулярну процедуру підготовки і перевірки на відповідність професійним вимогам. Ключовим нормативним актом, що регулював кадрову роботу, була «Інструкція ОУН про ведення організаційної, політичної і військової роботи у зв'язку з відступом німецьких військ і наступом червоної армії» (1944 р.). Документ передбачав направлення на службу до Служби безпеки найкращих осіб, які висловлювали бажання стати членами ОУН. Під час підготовки співробітників СБ ОУН використовувалися кращі практики роботи радянських, німецьких, європейських і навіть американських силових органів. Закономірно, що ключовими були методи підготовки органів НКВС–НКДБ, матеріали роботи яких вилучалися в ході диверсійних заходів чи успішних боїв. Цікавим і цінним для сучасників є застосування принципу доцільності у доборі співробітників безпекових і правоохоронних органів, адже вимога до кандидата – бути максимально корисними для організації.

7. Правовий статус СБ ОУН як органу державної влади підтверджує і ефективна організаційна структура та чітке регулювання функціональних обов'язків її співробітників. Функції СБ регулювалися численними нормативними актами: «Інструкція до подання матеріалів до картотеки», «Інструкція для членів СБ» (подібний документ видавався щороку), «Наказ про боротьбу з агентурою НКВС», «Про завдання розвідки», «Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби», «Правильник судочинства ОУН» та ін. Незважаючи на те, що згадані документи не

мали повноцінної юридичної сили, їх політичний зміст визначав межі компетенції і силу дій, які вчиняли члени СБ ОУН як по відношенню до ворогів, так і до бійців ОУН і цивільних осіб. Нетипові умови функціонування СБ ОУН обумовили появу не властивих для неї слідчо-оперативних і судових функцій, які не тільки доповнювали розвідувальну і контррозвідувальну діяльність, а й дозволяли забезпечувати владу ОУН на підконтрольній їй території. Загалом Службу безпеки ОУН можна кваліфікувати як правоохоронний і безпековий орган влади з надзвичайними повноваженнями.

8. Розвідувальна та контррозвідувальна функції були ключовими в процесі всього часу функціонування СБ ОУН. Вони регулювалися такими нормативними актами: «Як підбирати працівників СБ», «Праця розвідника внутрі», «Коротка інструкція відносно розвідки при помочі агентів і донощиків контррозвідки», «Способи вербування інформаторів», «Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби» та ін. На практиці реалізація розвідувальної і контррозвідувальної діяльності реалізовувалася через спостереження за переміщенням Червоної армії, партизанських з'єднань, роботою органів НКВС, місцевою адміністрацією, контроль за переселенцями зі східних регіонів, які прибули на захід з осені 1939 р. Після літа 1941 р. СБ ОУН здійснювала моніторинг за переміщенням німецьких військ та дій окупаційної влади, боротьбу з польським націоналістичним підпіллям, а також іншими українськими націоналістичними рухами («мельниківці»). Постійно вивчалися настрої населення, їх підтримка і ставлення до ОУН, позиції релігійних громад, працівників фабрик і заводів, морально-психологічний стан членів підпілля. Недоліком практичної реалізації розвідувальної та контррозвідувальної діяльності було застосування жорстких методів стосовно осіб, які співпрацювали з радянськими, польськими чи німецькими органами, що пояснюється не тільки умовами військового часу, а й тим, що СБ ОУН була єдиним органом, якому офіційно було дозволено застосовувати методи примусу до цивільного населення.

Показником ефективності розвідувальної та контррозвідувальної діяльності можуть слугувати звіти радянських спецслужб, які гідно оцінювали роботу СБ ОУН.

9. У процесі трансформації внутрішньої структури СБ ОУН слідчо-оперативна функція виокремилася із розвідувальної та стала повноцінною складовою в системі забезпечення безпеки і порядку на території, контрольованій націоналістичним рухом. Ключовим нормативним актом, що регулював цей вид діяльності, була інструкція «Слідча служба», у якій СБ ОУН прирівнювалася до поліцейського органу, робота якого зосереджувалася на трьох напрямках: розвідувально-слідча робота; розслідування кримінальних злочинів; контроль за дотриманням правопорядку. Закономірно, що в умовах підпільної боротьби ефективно можна було реалізувати тільки розвідувально-слідчу роботу та розслідувати кримінальні проступки, які виникли як серед особового складу ОУН, так і серед цивільного населення.

Аналіз теоретичної і джерельної бази доводить, що слідчо-оперативна робота відбувалася в чіткому правовому полі, навіть за відсутності класичних нормативно-правових актів чи кодексів, які б регламентували процедуру допиту, ведення слідства, встановлення провини. Це досягалося завдяки вдалій організаційній роботі, адже функціонував апарат секретарів та архіваріусів, які облікували та зберігали слідчі матеріали, протоколи допитів, судові рішення.

10. Судова функція була не типовою для СБ ОУН, оскільки в націоналістичному провіді існувала окрема інституція, що займалася вирішенням судових спорів. Однак, в окремих нормативних актах, зокрема «Відношенні бюро Проводу ОУН до судівництва», йшлося про функціонування «Надзвичайного Суду Безпеки», який займався судочинством над співробітниками СБ ОУН. Однозначно, що подібна система була малоефективною, так само як і методи покарання злочинців – смертна кара. Це було наслідком як браку професійних компетентностей серед співробітників Служби безпеки, які займалися судочинством, так і стереотипом про покарання, як засіб ідеологічного тиску на учасників націоналістичного підпілля. Проаналізовані протоколи судових рішень

свідчать, що система судочинства СБ ОУН не реалізовувалася повноцінно по відношенню до цивільних осіб через умови підпільної діяльності, а здійснювалася виключною з метою ідеологічного впливу як на особовий склад ОУН, так і цивільне населення в межах впливу націоналістичного руху.

11. Нетиповими для СБ ОУН була просвітницька та ідеологічна робота, застосування якої обумовлювалося поширенням впливу націоналістичного підпілля на нові території, зокрема Центральні та Східні регіони України. Організація підпільних гуртків, товариств «Просвіта», історико-патріотичних лекцій, культурних заходів організованих восени 1941 р. на території Запорізької, Донецької та інших українських областей, свідчить про ефективність подібної роботи та підкреслює мирний характер ОУН.

12. Створення та діяльність СБ ОУН відбувалося в рамках реалізації українцями права націй на самовизначення. Правомірність діяльності Служби безпеки ОУН визначається як із правової точки зору, адже 30 червня 1941 р. було оприлюднено Акт відновлення Української Державності, так й історичної – чітко визначалось правонаступництво з Українською Народною Республікою, а боротьба проти антидемократичних радянського і нацистського режимів була тотожною визвольним змаганням народів Центрально-Східної Європи часів Другої світової війни. Досвід діяльності СБ ОУН демонструє зрілість державницьких ідей українських націоналістів та наявність досвіду в процесі організації органів влади, які змогли ефективно функціонувати навіть в умовах підпілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агентура НКВД – НКГБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6429>.
2. Агентура НКГБ в дії. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6420>.
3. Акт обвинувачення на Друщак Микиту, співпраця з МВД. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6596>.
4. Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне; Івано-Франківськ: Таля, 2001. 288 с.
5. Антонюк Я. М. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волин. кн., 2007. 174 с.
6. Антонюк Я. М. СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.): монографія. Луцьк: Ключі, 2013. 270 с.
7. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Львів; Торонто: Літопис УПА, 2014. 1069. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13156/file.pdf>.
8. Антонюк Я. М. Протидія служби безпеки господарсько-фінансовим зловживанням в підпіллі ОУН та УПА. *Сумський історико-архівний журнал*. 2018. № XXXI. С. 25–38.
9. Армстронг Д. Украинский национализм. Факты и исследования. М., ЗАО Центрполиграф, 2008. 368 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Armstrong_John/Ukraynskyi_natsyonalizm_Fakt_y_yssledovanyia_ros.pdf.
10. Бандера С. Перспективи Української Революції / З передм. Я. Стецька ; за ред. Д. Чайковського ; остан. ред. й упоряд. С. Ленкавського. [Мюнхен]: Вид. ОУН, 1978. XV, 640 с.
11. Бедрій А. Українська держава відновлена актом 30 червня 1941 р. Дзвони Підгір'я [Калуш], липень 1991. № 5. 32 с.

12. Белан С. В., Луценко Т. О. Психологічні прийоми подолання протидії слідству при проведенні окремих слідчих дій URL: <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol6/002.pdf>.
13. Білак С. Слуга кількох господарів. Ужгород : Карпати, 1977. 92 с.
14. Благодарний А. Методологія дослідження правової регламентації адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. 2018. С. 147-151.
15. Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (травень 1941 р.). *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р.* [Закордонні частини Організації Українських Націоналістів]. 1955. С. 48–57.
16. Верига В. Втрати ОУН у Другій світовій війні або «Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї». Вид. 2-ге, виправлене. Торонто (Канада): Вид-во «Новий шлях», 1991. 208 с.
17. Веденєєв Д., Гапеева О. Організація захисту військової таємниці спеціальними підрозділами Української повстанської армії (1942–1945 рр.). *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. Вип. 1 (11) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Інститут історії України НАН України. К., 2016. С. 60-71.
18. Веденєєв Д. Військова діяльність руху ОУН та УПА й їх противників у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 4. С. 128-132.
19. Веденєєв Д. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 46-65.
20. Веденєєв Д. Зародження спеціальних служб руху українських націоналістів. *Пам'ять століть*. 2002. № 3. С. 58-63.
21. Веденєєв Д. Служба безпеки українських націоналістичних організацій 1920-

- 1950 рр. [Історіографічний нарис]. *Пам'ять століть*. 2003. № 1. С. 59-69.
22. Веденєєв Д., Биструхін Г.С. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940-1950-і роки. К. : К.І.С., 2006. 568 с.
23. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії служби безпеки організації українських націоналістів. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1998. № 1-2(6-7). С. 365-386.
24. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки ОУН. Частина II. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2000. № 2/4. С. 485–503.
25. Веденєєв Д., Лисенко О.Є. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920 – 1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 3. С. 132-146.
26. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ЩУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-і рр.: монографія. К.: К.І.С., 2007. 568 с.
27. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. К.: Генеза, 2006. 408 с.
28. Видання АБ про прийом проти молоді, які використовує більшовицька агентура. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/13030>.
29. Видання про контррозвідку та розвідну працю на основі книги Р. Роуана. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/13022//>
30. Видання СБ – «Агентура» НКГБ в дії. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/13014>.
31. Видання СБ – «Більше революційної пильності» про роботу органів НКВД із 1939-1944 роки. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/13019>.

32. Видання СБ про агентурну роботу в ПФП і ЧА. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/13021>.
33. Вишкільний матеріал про практичні дії СБ в різних ситуаціях. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6411>.
34. Відношення бюро Проводу ОУН до судівництва. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6512>.
35. Вказівки до інструкції «Картотека». *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6528>.
36. Вказівки після яких подавати матеріали до картотеки. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6529>.
37. Возняк Н. В. Їх справжнє обличчя. Ужгород. 1974. 120 с.
38. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Торонто : Літопис УПА, 1978 . Кн. 3 : Спомини учасників / ред. Є. Штендера. [Б. м.] : [б.в.], 1984. 307 с.
39. Гаврилів І. До питання утворення Української повстанської армії. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2014. Вип. 24. С. 167-180.
40. Гавришко М. І. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. №4. С. 89-107.
41. Гай-Нижник П. Верховне керівництво і партійно-політична система УССД у державницькій моделі ОУН(б) 1940-х – 1960-х років. *Український визвольний рух*. Львів, 2017. Збірник 22. С. 57–84.
42. Гомеля Н. С. Методологічні засади особистісного підходу в освіті. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр.* 2014. Вип. 1 (8). С. 27-33.
43. Граб С. Служба безпеки Організації українських націоналістів. *Воєнна історія*. Київ, 2008. Вип. 5(41). С. 29–43.

- 44.Грабовський С. Інтерв'ю з В. Куком та В. Понаморьовим. URL: www.RadioSvoboda.org.
- 45.Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. (Історична хроніка). Київ: Наукова думка, 1970. 360 с.
- 46.Дмитрук К. Є. Безбатченки. Правда про участь буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. Львів: Каменяр, 1972. 223 с.
- 47.Дмитрук К.Є. Жовто-блакитні банкроти [жёлто-голубые банкроты]. К.: «Дніпро», 1982. 399 с.
- 48.До боротьби з агентурою НКВД-НКГБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. АЦДВР. Ф. 8. Т. 3. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/1207>.
- 49.До боротьби з агентурою НКВД-НКГБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6422>.
- 50.До роботи СБ. Опис обов'язків. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6399>.
- 51.Добровольський О. Українське відродження на Донбасі в роки Другої світової війни. *Діяльність підпілля ОУН на Сході України: збірник статей* [упорядн. П. Хобот]. Дніпропетровськ: Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. 132 с.
- 52.Додаткові вказівки. Справа про вказівки по роботі СБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/15464>.
- 53.Доручення по роботі Служби безпеки ОУН від 25 грудня 1946 року. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6526>.
- 54.Доручення по роботі Служби Безпеки ОУН. – Постій, 25.12.1946. *Електронний архів українського визвольного руху*. АЦДВР. Ф. 8. Т. 2. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/1200>.

- 55.Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН(б) на західноукраїнських землях після Другої світової війни. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, науковий і документальний журнал*, № 2(17) 2001. С. 502-519.
- 56.Єфименко В.П. Інформативна робота СБ ОУН (С.Бандери). *Друга світова війна і Україна*. Матеріали наукової конференції. 22–28 квітня 1995 р. К., 1996. С. 103
- 57.Єфименко В. Тактика і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(Б). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 2000. № 2/4 (13/15). URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Yefymenko_Valerii/Taktyka_i_metody_roboty_pratsivnykiv_spetsialnoho_pidrozdilu_OUNB.pdf.
- 58.Завальнюк В. В. Методологія юридичної антропології: пошуки ефективної дослідницької програми. *Молодий вчений*. 2016. № 8. С. 84-88.
- 59.Завваги до ведення слідства. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6410>.
- 60.Завваги СБ до ведення слідства від травня 1949 року. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/13029/>.
- 61.Завдання кущевих самооборонний (3 ділянки роботи СБ). *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6461>.
- 62.Замлинський В. Шлях чорної зради. Львів: Каменяр, 1969. 167 с.
- 63.Замлинський В. Тавровані презирством народу. Київ : Політвидав України, 1974. 96 с.
- 64.Звіт з терористичних акцій районних боївок СБ за час від 10. 8. до 15. 9. 45 р. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 58. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/7330>.
- 65.Злочини польського «Білого Орла» Армії Крайової на теренах Рогатинщини. URL: <http://pravda.if.ua/zlochiny-polskogo-bilogo-orla-ar/>.
- 66.Ильин И. А. Понятие права и силы: опыт методологического анализа. М.: Типо-литография тов. И. Н. Кушнеров и Ко, 1910.

67. Інструкція №2. Для боеків СБ на території Калушського округу. (переклад з української). *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/15449>.
68. Інструкція для виконання надрайонними референтами служби безпеки. (переклад з польської). *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/15440>.
69. Інструкція по судопроизводству в «Организации украинских националистов» (переклад). *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/12139>.
70. Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. Дніпропетровськ: Арт-прес, 2006. 424 с.
71. Іваненко В. На задвірках історії. К.: Політвидав України, 1969. 69 с.
72. Ієрархія. Відповідальність за організаційні кадри. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3425>.
73. Ільницький В. Бойова діяльність дрогобицької округи ОУН (перша половина 1945 р. – початок 1952 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. №24, 2009. С. 133-145.
74. Ільницький В. Історичний портрет працівника служби безпеки ОУН: відомий та невідомий Роман Різник-«Макомацький» (1944–1948). *Східноєвропейський історичний вісник*. Спецвипуск, 2017. С. 134-153.
75. Ільницький В. Організаційно-кадрова робота і зв'язки в карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2017. Вип. 29. С. 212-228.
76. Ільницький В. Організація господарського та фінансового забезпечення діяльності Карпатського краю ОУН. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 340-356.

- 77.Ільницький В. Функціонування Служби безпеки в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 293-315.
- 78.Ільницький В.І. Карпатський край ОУН в Українському визвольному русі (1945 – 1954): монографія. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
- 79.Ільюшин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. / Відп. редактор С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України; Київський славістичний університет. К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. 313 с.
- 80.Інструкції. – Червень, 1946 р. *Електронний архів українського визвольного руху*. АЦДВР. Ф. 8. Т. 1. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/1141>.
- 81.Інструкція – «Правильник судочинства ОУН». *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/13023>.
- 82.Інструкція для працівників СБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3427>.
- 83.Інструкція для членів СБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/15461>.
- 84.Інструкція по діяльності СБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3422>.
- 85.Інструкція роботи СБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6402>.
- 86.Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 61. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/4324>.
- 87.Інформативна робота. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6401>.
- 88.Ісаюк О. Незалежність. Проголошена чи відновлена? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/21/7078536/>.

89. Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия: ВПТ «Вік», 2010. 196 с.
90. Іщук О., Огороднік В. Микола Арсенич – організатор та керівник Служби безпеки ОУН(б) у 1941–1947 рр. *Мандрівець*. Тернопіль: Видавництво «Мандрівець», 2010. №6. С. 4-17.
91. Картоотека. – здемаскована агентура. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6527>.
92. Картоотеки на розкриті але не зліквідовану агентуру ворога. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6531>.
93. Кентій А. В. Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 202-222.
94. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956. Історико-архівні нариси. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956 / Наук. ред. Г. В. Папакін. Державний комітет архівів України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. К., 2008. 415 с.
95. Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.). К.: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
96. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1929–1941 рр. К.: Інститут історії України НАН України, 1998. 200 с.
97. Книш З. Устрій Організації Українських Націоналістів. Вінніпег; Буенос-Айрес: Б.Р.В. 1952. 163 с.
98. Книш З. Становлення ОУН. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1994. 128 с.
99. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). К.: «Альтернативи», 1999. 336 с.
100. Коваль М. Друга світова війна та історична пам'ять. *Український історичний журнал*. 2000. № 4. С. 3-19.

101. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941-1944 рр.) : [монографія]. Львів; Торонто: Літопис УПА, 2006. 497 с.
102. Ковальчук В. Класифікація документів мережі ОУН(Б) і запілля УПА на Волині та Поліссі у роки Другої світової війни. *Український археографічний щорічник*. 2006. № 10/11. С. 76–80.
103. Ковальчук І. Історіографічний аспект діяльності ОУН у 1940-1950-х роках на території Житомирської і західних районів Київської областей *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова*. Серія № 6. Історичні науки: зб. наукових праць. К.: НПУ імені МП Драгоманова, 2011. С. 202-212. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/16011/1/Kovalchuk.pdf>.
104. Комунікат ч.2: рішення польового суду розстріляти осіб. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6516>.
105. Конюхов С. В. Організаційна та військово-політична діяльність ОУН на території Равської округи (1939–1945 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук : 07.00.01 історія України; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 20 с.
106. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / Пер. з фр. Р. Осадчука. Париж ; Нью-Йорк; Львів: Наук. Тов. Ім. Т.Шевченка у Львові, 1993. 658 с.
107. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Львів, 1997. Т. 1. 384 с.
108. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Львів, 1998. Т. 2. 384 с.
109. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943). Львів, 1999. Т. 3. 384 с.
110. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1944-1945). Львів, 2000. Т. 4. 368 с.

111. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3-11.
112. Крем'янчанка Н. Було в матері три сини. Тернопіль, СМП «Астон», 1999. С. 62-63.
113. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
114. Куриляк О. Антимобілізаційна діяльність збройного руху опору (частина 1). *Схід*. 2018. № 2. С. 82-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2018_2_13.
115. Кучер В. І., Чернега П. М. Україна в Другій світовій війні (1939-1945). К.: Генеза, 2004. 272 с.
116. Лебедь М. Українська Повстанська Армія. Нью-Йорк, 1987. 206 с.
117. Лисяк-Рудницький І. Український визвольний рух під час другої світової війни. *Історичні есе* / І. Лисяк-Рудницький. У 2 т. Т. 2. К.: Основи, 1994. С. 261.
118. Лісов О. С. Новітня вітчизняна історіографія діяльності розвідки та контррозвідки в Україні у 1917–1991 роках. Дис. ... канд. істор. наук: спец. 20.02.22. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2016. 265 с. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-lisov.pdf>.
119. Лісовий Р. Розлам в ОУН (Критичні нариси з нагоди двадцятиліття заснування ОУН). Видавництво Україна, 1949. 208 с.
120. Літопис нескореної України [Текст] : док., матеріали, спогади / відп. ред. Я. Лялька ; АН України, Ін-т українознав. Л. : Просвіта, 1993. Кн. 2 / Науково-дослідний центр історії національно-визвольних змагань України ; підгот. Я. Лялька ; ред. І. Губка. Л. : Галицька видавнича спілка, 1997. 664 с.
121. Літопис УПА. Нова серія. Т. 13: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952. Книга 2 / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім . М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА» та ін. Київ-Торонто, 2009. 1224 с.

122. Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. Кн. 2: 1945–1954 / Ред. рада: П. Сохань (співголова), П. Й. Потічний (співголова), Г. Боряк, В. Лозицький, Р. Пиріг, Ю. Шаповал, О. Удод, С. Кокін, М. Посівнич; Упорядн.: С. Власенко, С.Кокін, В. Лозицький. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; Галузевий державний архів СБУ. Київ; Торонто, 2011. 840 с.
123. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944 / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА» та ін. Київ-Торонто, 1999. 872 с.
124. Літопис УПА. Нова серія. Т. 22: Станиславівська округа ОУН: Документи і матеріали 1945-1951 / Ред. рада: П. Сохань (співголова), П. Й. Потічний (співголова), Г. Боряк, В. Лозицький, Р. Пиріг, Ю. Шаповал, О. Удод, С. Кокін, М. Посівнич; Упоряд.: Д. Проданик, С. Лесів. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА»; Галузевий державний архів СБУ. Служба безпеки України. Київ; Торонто, 2013. 1376 с.
125. Літопис УПА. Нова серія. Т. 23: Золочівська округа ОУН: Документи і матеріали референтури СБ 1944-1951 / Ред. рада: Г. Папакін (співголова), П. Й. Потічний (співголова), Г. Боряк, В. Лозицький, Р. Пиріг, Ю. Шаповал, О. Удод, С. Кокін, М. Посівнич; Упоряд. М. Романюк. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА»; Галузевий державний архів СБУ; Служба безпеки України. Київ; Торонто, 2013. 1320 с.
126. Літопис УПА. Нова серія. Т. 26. Коломийська округа ОУН: Документи і матеріали референтури СБ (1945–1950) / упоряд. : Д. Проданик, В. Гуменюк;

ред. рада: Г. Папакін (співгол.), П. Потічний (співгол.), Г. Боряк та ін. К., Торонто, 2016. 568 с.

127. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945 / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА» та ін. Київ-Торонто, 2007. 911 с.
128. Мамонтов І. О. Проблеми ОУН і УПА в сучасній юридичній науці.
URL:
<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:s62A3MGnLcoJ:https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/download/774/834/+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.
129. Марцінків Р. Р. Особливості реалізації судової функції Службою безпеки ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки*: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. С. 336-338.
130. Марцінків Р. Р. Просвітницька, виховна та ідеологічна діяльність СБ ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки*: матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 17 травня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 392-394.
131. Марцінків Р. Р. Структура та повноваження керівництва і членів служби безпеки ОУН. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 82-87.
132. Марцінків Р.Р. Визначення правового статусу та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Юридичний вісник*. №3, 2020. С. 356-362.

133. Марцінків Р.Р. Правова оцінка слідчо-оперативної діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. Вип. 12. С. 297-301.
134. Марцінків Р.Р. Правові засади здійснення розвідувальної діяльності службою безпеки організації українських націоналістів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 99-104.
135. Марцінків Р.Р. Правове регулювання розвідувальної функції служби безпеки ОУН. Стан та перспективи розвитку юридичної науки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м.Дніпро, 4-5 вересня 2020 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 11-14.
136. Марцінків Р.Р. Правовий зміст компетенції та повноважень Служби безпеки ОУН. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського*. Серія: Юридичні науки. Том. 31 (70). №4, 2020. С. 14-18.
137. Марцінків Р.Р. Специфіка розвідувальної та контррозвідувальної діяльності служби безпеки організації українських націоналістів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. Випуск 54. Т. 2. С. 84-89.
138. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма : очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины 1939-1950: монография. Львов: Вища школа, 1984. 186 с.
139. Масловський В. Дорога в безодню. Львов, 1978.
140. Масловський В. Жовто-блакитна мафія. Львов, 1975.
141. Масловський В. З ким і проти кого воювали українські буржуазні націоналісти в роки Другої світової війни. URL: <https://web.archive.org/web/20160304084508/http://mreadz.com/new/index.php?id=39794>.

142. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(б) у 1940-х рр. / Упоряд. О. Лисенко, І. Патриляк. К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. 254 с.
143. Методика і техніка слідчої роботи. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 50. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/11086>.
144. Методы изучения историко-правовых явлений : учебное пособие / М. Н. Настюк, М. В. Костицкий, П. Ф. Гураль, Б. И. Тищик. Львов: ЛГУ, 1986. 80 с.
145. Мироненко С.В. Когнитивно-исторический анализ деятельности Службы безопасности Организации Украинских Националистов (ОУН) 1940-1955 гг. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 2018, Vol. 12, Nr 1. S. 95-104. URL: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_34862_rbm_2018_1_8/c/453-408.pdf.
146. Мірчук П. Акт відновлення української державності 30 червня 1941 року (його генеза та політичне й історичне значення). Друге видання. Мюнхен: Вид-во «Ціцero», 1953. 64 с.
147. Мірчук П. Революційний змаг за УССД. (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»). Т. І. Союз українських політв'язнів. Нью Йорк–Торонто–Лондон, 1985. 222 с.
148. Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки Революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль: РВВ упр. по пресі, 1994. 123 с.
149. Мухаев Р.Т. Теория государства и права: Учеб. Для вузов. М., 2001. 585 с.
150. Нагірняк М.Я., Нагірняк М.М. Політична та ідеологічна боротьба ОУН і УПА з радянським режимом у повоєнні роки. *Вісник Національного ун-ту «Львів. Політехніка»*. 2011. № 693. С. 223-229.
151. Наказ про боротьбу з агентурою НКВС. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6458>.

152. Наказ Ч.3 про збір обмундирування. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6452>.
153. Наказ Ч: 1/48 про покарання Павла карою смерті. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6522>.
154. Наказ Ч:1 інформація про поділ СБ на відділи. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6447>.
155. Наказ Ч:2 про надання дозволу на смертні присуди. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6448>.
156. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.
157. Організаційний документ про завдання розвідки. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6406>.
158. Організаційний документ про слідчу службу. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6407>.
159. Організаційний документ про справоведення. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6413>.
160. Організація Українських Націоналістів і Українська повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. К.: Наукова думка, 2005. 51 с.
161. ОУН і УПА в 1943 році: Документи / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2008. 347 с.

162. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1. Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С Кульчицький / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2009. 292 с.
163. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2. Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С. Кульчицький / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2009. 256 с.
164. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. / Ред. кол.: Боряк Г. В., Веселова О. М., Даниленко В. М., Кульчицький С. В. (відп. ред.); Вступ Лисенко О. Є.; Упоряд.: Веселова О. М. (відп. упоряд.), Гриневич В. А., Сергійчук В. І. НАН України. Інститут історії України. Ч. 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 371 с.
165. ОУН на Донеччині: збірник документів та матеріалів: Т. І. / упорядник Добровольський О.Б. Донецьк: Східноукраїнський дослідницький центр Спадщина, 2013. 358 с.
166. Павлов Р. Правда поза часом. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/05/9/3931128/>
167. Пагіря О. Діяльність ОУН та УПА на Наддніпрянській Україні, 1941–1955 рр. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=445>.
168. Панов М. І. Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1.*; за заг. ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2008. С. 109–129.
169. Папакін Г. Українські визвольні змагання 1939–1956: джерельний контент. Вип. 1. Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження / відп. ред. Г. Боряк. / Інститут історії України НАН України. К., 2012. 358 с.

170. Папковская П. Я. Методология научных исследований : курс лекций. 2-е изд. Минск, 2006. 176 с.
171. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. К.: Інститут історії України НАН України, 2004. 598 с.
172. Патриляк І. Військовотворчі заходи ОУН(Б) у липні-вересні 1941 р. *Український історичний журнал*. 2001. № 4. С. 126-139.
173. Патриляк І. К. Служба безпеки ОУН. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sluzhba_bezpeky.
174. Патриляк І. ОУН напередодні та в перші роки Другої світової війни – пошуки союзників. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. К., 2006. Вип. 10. Част. 2. С. 91-108.*
175. Патриляк І. Спроби створення ОУН(Б) та УПА української цивільної адміністрації (1941-1943). *Українська Повстанська Армія – феномен національної історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 63-70.
176. Пеленський З. Між двома конечностями: причинок до соціології українського національно-визвольного революційного руху в Західній Україні між обома світовими війнами. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, 1974. С. 515–516.
177. Пелешок М. Роман Шухевич у спогадах сучасників. *Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2007. Збірник 10. С. 257-266.*
178. Петрухін С. Діяльність ОУН (б) на території донецької області в роки німецької окупації (1941 – 1943 рр.). *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. Вип. 1 (11) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Інститут історії України НАН України. К., 2016. С. 72-81.
179. Після цих точок подавати матеріали до Картотеки. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6530>.

180. Повідомлення про ліквідацію без допитів. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6607>.
181. Повідомлення. інформація про людей. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6561>.
182. Повідомлення-Протокол. Хабер Юрій. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 52. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/7672>.
183. Правильник бойовика СБ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3412>.
184. Правильник судівництва в ОУН. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3519>.
185. Правильник судівництва в ОУН. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6511>.
186. Приказ. Справа про діяльність розвідки СБ. (переклад з української). Від серпня 1944 р. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/15448>.
187. Примаченко Я. Л. Північноамериканська історіографія діяльності ОУНі УПА: Інститут історії України НАН України. К., 2010. 182 с.
188. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах Служби безпеки України: Наказ № 79 від 01.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0436-12>.
189. Протокол допроса Кука Василя Степановича [1] о структуре и основных задачах СБ ОУН. Копия. URL: <https://constitutions.ru/?p=10739>.

190. Протокол допроса обвиняемого Луцкого Александра Андреевича о структуре ОУН от 8 августа 1945 года. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 53. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/23548>.
191. Протокол у справі загибелі «Гуцула», «Мартина», «Ярослава» в с. Майдан Горішній. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6627>.
192. Протокол у справі смерті «Тиміша» і «Колоса» в с. Тумир. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6622>.
193. Протокол у справі смерті районного технічного референта СБ «Андрія». *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6624>.
194. Протокол. Мелешко Володимир. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 52. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/7591>.
195. Протокол. Гокараний карою смерті через розстріл надрайонний референт пропаганди «Роланда». *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6626>.
196. Протокол. Справа: Криворучко Пилип стрибка Болехівського НКВД. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 52. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/7555>.
197. Ребет Л. ОУН на ЗУЗ у половині 1930-х років. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, 1974.
198. Рєзнік О.М. Компетенція та повноваження правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Вип. 2. Т.1. 2018. С. 181-184.

199. Романюк М. Функціонування підпільної адміністрації на теренах Золочівської округи оун у період масової повстанської боротьби (середина 1944 – початок 1946). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2017. Випуск 18. С. 46-49.
200. Романюк М. Структура й особовий склад референтури СБ Золочівського окружного проводу ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 331-353. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2014_24_26.
201. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1998. 941 с.
202. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1996. 496 с.
203. Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939–1955 рр. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
204. Скакун О. Ф. Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях. *Методологічні проблеми історико-правових досліджень* : матеріали ХХІІІ Міжнар. істор.-прав. конф., м. Алушта, 24-26 верес. 2010 р. Крим. Сімферополь : Доля, 2011. С. 19–27.
205. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учеб-ник. Х.: Эспада, 2007. 840 с.
206. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
207. Слідство і допит. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 50. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11083/>.
208. Слідство. Психологія зізнань. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6408>.

209. Содоль П. Українська Повстанча армія 1943–1949. Довідник перший. Нью-Йорк: Пролог, 1994. 199 с.; Довідник другий. Нью-Йорк: Пролог, 1995. 295 с.
210. Спосіб Д. Класифікація функцій Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Право і суспільство*, 2019. №4. С. 56-62.
211. Спосіб Д.П. Завдання Служби безпеки ОУН як охоронної інституції // *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. № 7 (19), 2019. С. 46-54.
212. Спосіб Д.П. Правові підстави організації та здійснення слідчої діяльності Служби безпеки ОУН. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*, 2019. №50. С. 159-169.
213. Спосіб Д.П. Просвітницько-виховна функція Служби безпеки Організації Українських Націоналістів згідно з Інструкцією 1946 року. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 3. 2019. С. 16-19.
214. Справа «Юди» – Магдій Василь, «Жар-доля», провокатор УМГБ. 1947-1948. *Електронний архів українського визвольного руху*. АЦДВР. Ф. 8. Т. 2. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/1202/>.
215. Стаття про персональні справи, роботу безпеки, співпрацю, роботу, ведення справ. *Електронний архів українського визвольного руху*. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/6403>.
216. Стецько Я. 30 червня 1941: Проголошення відновлення державности України / Передм. Д. Донцов. Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Ліга визволення України ; Торонто; Нью-Йорк;Лондон: Орг. оборони чотирьох свобод України ; Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Українська видавнича спілка, 1967. 465 с.
217. Стецько Я. За програмовість руху. *Українська визвольна концепція: твори* / Ярослав Стецько. У 2 т. Т. 1. Мюнхен: Видання ОУН, 1987. С. 141–142.

218. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 2 : 1944-1945 / под ред. А. Н. Артизова. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 1167 с.
219. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. Том. 2. Книга 2 (1945 – 1946). Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2010. 696 с.
220. Ходєєва Н. В. Методологія дослідження права на інформацію про стан свого здоров'я. *Форум права*. 2017. № 2. С. 136–143.
221. Чекісти тероризували населення, маскуючись під загони УПА. URL: <https://ukrmir.info/chekisti-terorizovali-naselennya-mask/>.
222. Чередниченко В. П. Контрреволюція на експорт. К., 1985. 164 с.
223. Чередниченко В.П. Націоналізм проти нації. Місто: Київ. Рік: 1970. Сторінок: 191 с.
224. Чередніченко В. Анатомія зради: Укр. буржас. націоналізм – знаряддя антирад. політики імперіалізму. К.: Політвидав України, 1978. 334 с.
225. Чорновол І. Нариси з історії Галичини. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. 432 с.
226. Шолох Я. Становлення та періодизація зарубіжної історіографії проблеми ОУН-УПА. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. 9. С. 396-409.
227. Шумук Д. Пережите і передумане : Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921 – 1981). Детройт, 1983. 536 с.
228. Щеглюк В. Як роса на сонці. – Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л. С. Павлишина. Львів: УПІ ім. Ів. Федорова; Фенікс Лтд, 1992. 159 с.
229. Щербатюк В. Окремі нововіднайдені матеріали з історії повстансько-партизанської боротьби ОУН та УПА. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2014. № 1. С. 411–426. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/za_2014_1_9.

230. Щур Ю. Діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області. *Український визвольний рух*: наук. зб. Львів, 2006. Збірник 8. С. 153-163. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/64345>.
231. Юридична енциклопедія. К.: Українська енциклопедія, 2001. Т. 3. 792 с.
232. Юрчишин В. Функціональний підхід як метод наукового пізнання кримінальних процесуальних функцій прокурора у досудовому розслідуванні. *Юридична Україна*. 2014. № 4. С. 86-90.
233. Antoniuk Ya. Stepan Bandera's safeguards: achievements and defeats (1945 – 1959). *Східноєвропейський історичний вісник* / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 9. С. 108-118. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.11.170710>.
234. Armstrong John A. Ukrainian nationalism 1939-45. New-York. 1963. 361 p.
235. Czapla J., Walka z OUN-UPA w latach 1944-1947 (kureń «Żeleźniaka»). *Z walk przeciwko zbrojnemu podziemiu* / Pod red. M. Turlejskiej, Warszawa 1966.
236. Hryciuk G. «Kumityt». Polski Komitet Opiekunczy Lwów miasto w latach 1941-1944 - Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. 170 s.
237. Hryciuk G. Polacy we Lwowe 1939-1944. *Życie codzienne*. Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. 432 s.
238. Plyntskyi V. Spotting and liquidation of ukrainian, polish and jewish organizations in Drohobych by soviet repressive units (1940). *Східноєвропейський історичний вісник* / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 7. С. 111-119. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.7.130646>.
239. Plyn L., Sposib D. Intelligence and operational activities of the Security service of the ukrainian Nationalists' Organization: historical and legal aspect. *European science. Scienti fic Journal*, 2019. №1. P. 89-95.
240. Juchniewicz M., Udział 7 Łużyckiej Dywizji Piechoty w Akcji «Wisła», WPH 1962, nr 4.

241. Katchanovski I. Terrorists or national heroes? Politics and perceptions of the OUN and the UPA in Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. Volume 48, Issues 2–3, June–September 2015, P. 217-228. URL: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2015.06.006>.
242. Martsinkiv R. R. Educational and awareness-raising function and means of interaction of the Security service of the Organization of Ukrainian Nationalists with the civilian population. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 7 th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. P. 330-334. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/EURASIAN-SCIENTIFIC-CONGRESS_12-14.07.20.pdf.
243. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polskoukraińskie 1943-1948. Warszawa: Yolumen, 1999. 552 s.
244. Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AKWiN i UPA 1945-1947. Warszawa: Yolumen, 1997. 212 s.
245. Polacy! Заклик до поляків не боротися проти українського народу, а спільно боротися проти більшовиків. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/9915/>
246. Prus E. Herosi spod znaka tryzuba. Warszawa: Instytut wydaw. Zw. Zawód., 1985. 346 s.
247. Rudling A. Theory and Practice: Historical Representation of theWarTimeActivities of OUN-UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian InsurgentArmy). *East European Jewish Affairs*. 2006. Vol. 36, № 2. P. 165-171.
248. Snyder T. The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943. *Past and Present: a journal of historical studies*. 2003. № 179. P. 197-234.
249. Stanowiska polskich historyków wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w czasie II wojny światowej. URL: <https://www.polska1918-89.pl/pdf/stanowiska-polskich-historykow-wobec-konfliktu-polsko-ukrainskiego-w-c,4556.pdf>.
250. Stosunki polsko-ukraińskie 1939-1947 w polskiej historiografii – przegląd

- badania. URL: http://www.polinst.kyiv.ua/storage/j_-pisulinski.pdf.
251. Szczęśniak A., Szota W. Droga do nikąd. Działalność organizacji ukraińskich nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1973. 587 s.
252. Szota W. Ukraińskie nacjonalistyczne podziemie zbrojne. Zarys powstania i działalności. *W walce o utrwalenie władzy ludowej w Polsce 1944-1947* / Pod red. J. Czapli i M. Turlejskiej, Warszawa 1967.
253. Torzecki R. Kontakty polsko-ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemia (1939-1944). *Dzieje najnowsze*. 1981. № 1-2. S. 319-346.
254. Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. 349 s.
255. Torzecki R. Sprawy polsko-ukraińskie w czasie II wojny światowej. *Zuстрічи*. 1990. № 3-4. S. 104-117.
256. Tys-Krokhmaluk Y. UPA Warfare in Ukraine: Strategical, Tactical and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II. New-York: Vantage press, 1972. 449 p.
257. Yurchuk Y. Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN–UPA Memory Politics and Nation Building in Ukraine (1991–2016). *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. P. 107-137. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-66523-8_4.
258. Zięba A. Ukraińcy i powstanie Warszawskie. *Znak*. 1989. №10-12. P. 413-415.

УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
KING DANYLO UNIVERSITY

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35. тел. +38(0342)77-18-45, факс +38(0342)77-62-82
35 Kopovaltsia St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine, tel. +38(0342)77-18-45
e-mail: university@iful.edu.ua. Офіційна сторінка - www.iful.edu.ua

АКТ

впровадження результатів кандидатської дисертації
Марцінків Руслана Романовича
у навчальний процес Університету Короля Данила

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри права, доктора юридичних наук, доцента Онищука І. І.; членів комісії: доктора історичних наук, доцента Гуменюк Т. І., кандидата юридичних наук, доцента Гаврецької М. Й., склала цей акт про те, що наукові публікації за результатами кандидатської дисертації Марцінків Руслана Романовича за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» на тему: «Правові засади створення та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів» використовуються у навчальному процесі Університету Короля Данила при викладанні курсів «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія політичних і правових учень», «Правова ідеологія».

Наукові публікації Марцінків Руслана Романовича:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Марцінків Р.Р. Визначення правового статусу та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Юридичний вісник*. №3, 2020. С. 356-362.

2. Марцінків Р.Р. Правова оцінка слідчо-оперативної діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. Вип. 12. С. 297-301.

3. Марцінків Р.Р. Правовий зміст компетенції та повноважень Служби безпеки ОУН. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського*. Серія: Юридичні науки. Том. 31 (70). №4, 2020. С. 14-18.

4. Марцінків Р.Р. Правові засади здійснення розвідувальної діяльності службою безпеки організації українських націоналістів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 99-104.

5. Марцінків Р.Р. Специфіка розвідувальної та контррозвідувальної діяльності служби безпеки організації українських націоналістів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. Випуск 54. Т. 2. С. 84-89.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

6. Марцінків Р. Р. Структура та повноваження керівництва і членів служби безпеки ОУН. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 82-87.

Друковані тези, доповіді та інші матеріали наукових конференцій:

7. Martsinkiv R. R. Educational and awareness-raising function and means of interaction of the Security service of the Organization of Ukrainian Nationalists with the civilian population. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. Р. 330-334. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/EURASIAN-SCIENTIFIC-CONGRESS_12-14.07.20.pdf.

8. Марцінків Р. Р. Особливості реалізації судової функції Службою безпеки ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 року)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. С. 336-338.

9. Марцінків Р. Р. Просвітницька, виховна та ідеологічна діяльність СБ ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 17 травня 2019 року)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 392-394.

10. Марцінків Р.Р. Правове регулювання розвідувальної функції служби безпеки ОУН. Стан та перспективи розвитку юридичної науки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 4-5 вересня 2020 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 11-14.

Голова комісії:

Члени комісії:

д.ю.н., доц. Онищук І. І.

д.і.н., доц. Гуменюк Т. І.

к.ю.н., доц. Гаврецька М.Й.

УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
KING DANYLO UNIVERSITY

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35. тел. +38(0342)77-18-45, факс +38(0342)77-62-82
35 Konovaltsia St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine, tel. +38(0342)77-18-45
e-mail: university@iful.edu.ua. Офіційна сторінка - www.iful.edu.ua

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ
АКАДЕМІКА І.М. ЛУЦЬКОГО

Довідка

Про впровадження

результатів дисертаційного дослідження Марцінків Р.Р.

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що результати дисертаційного дослідження Марцінків Руслана Романовича на тему: «Правові засади створення та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів» спрямовані на розкриття правових засад організації та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів, має вагомое значення в контексті формування концепції становлення української державності у ХХ ст., подають об'єктивну правову оцінку практичної роботи такої силової інституції як Служба безпеки, яка змогла ефективно функціонувати в умовах підпілля. Результати дослідження використовуються Інститутом в науково-дослідній і експертно-аналітичній роботі при виконанні наукових програм: «Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)» та «Закономірності розвитку і функціонування правової держави», а також наукових досліджень, що стосуються історико-правового розвитку Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, а також підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів у визначеній сфері.

«28» *серпня* 2020 р.

Директор
Науково-дослідного інституту
Імені Академіка І.М. Луцького

Доктор юридичних наук
доцент Р.П. Луцький